ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՁՕՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ՝ «ԲԱԳԻՆ»Ի

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆ ՃԻՅԷՐՃԵԱՆ

(Մոնթէ Քառլօ)

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽՍԻՆ ՊԻՏԻ ՎԱՍՆԱԿՑԻ 5000 ԵՒՐՕ ՅԱՏԿԱՑՆԵԼՈՎ:

ՓԻՆԻԿ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽՍԻՆ ՊԻՏԻ ՎԱՍՆԱԿՑԻ 5000 ՏՈԼԱՐ ՅԱՏԿԱՑՆԵԼՈՎ:

Համաշգայինի կեդրոնական Վարչութիւնը
եւ
«Բագին»ի խմբագրութիւնը, աշխատակիցները,
շնորհակալութիւն կը յայտնեն՝

Տէր եւ Տիկին Տիգրան Ճիւէրճեանին

եւ

Տէր եւ Տիկին Գաբրիէլ Չեմպերճեանին

ԻՐԵՆՑ ՓՈՓՇԱԲԵՐԱԾ ՁՕՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՊՈՍԹՈՆ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԵԻՍ 2010 ԱՄՍ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

♦ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ♦ ԱՐՈՒԵՍՏ ♦ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈխ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու ընտրութիւն՝ Մովսէս Ծիրանի

Էջադրում՝
Անի Փէթիլիանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղզոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղզոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ
ՅՈՒՆԻՍ 2010
ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒԺԵՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ - Բ. - 1

«ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՏԱՐԻ»
ՄԻ ՄՈՌԱՑՈՒԱԾ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ - ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ - 3

♦ *ԱՐՁԱԿ*
ՋՐՈՅՑ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ - Լ.Ա.Ա ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ - 8
ՋՈՒՌԹ ՄԱՅՐԻԿԸ - Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 12
ԿԱՐԱ-ՋՈՐՋԷ - ՅԱԿՈՐ ԱՐՔ. ԳԼՒՆՃԵԱՆ - 17

♦ *ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ*
ԱՆԾԱՐԺ ԱՌԱԻՕՏ (ՇԱՐՔԻՑ)- ԿԱՄԻԼԱ - 22
ՈՑԵՇՈՒՆՉ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼԻՆ - ՅԱԿՈՐ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 25
ԱԶՔԵՐ, ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ, ՔՆԱՐԻԴ..., ՆԿԱՐԻԴ..., ՔԱՂՑՐԻԿ... - ԻԱՋԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ - 27

♦ *ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ*
ԿՆՈՋ ՅԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԴՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՄԻՄ - Ա.Ա ԽԱՌԱՏԵԱՆ - 31

♦ *ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ*
ՅԱԿՈՐ ԻԱՋԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՒԻՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ - ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ - 39

♦ *ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ*
ԻՆՉԵՐ Կ ԸՍԵՆ ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 44

♦ *ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ*
ՈՒՆՍԻ Է.-ՀԱԺ - 51
ՈՒՆՍԻ Է.-ՀԱԺ ԿԱՄ ՄԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ - Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 52
ՈՒՆՍԻ Է.-ՀԱԺԷՆ ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ - ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 54
ՀՈՐՀԻ ԼՈՒԻ ՊՈՐԿԷՍ - «ՐԱՐԵԼՈՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԻՐԱՆԸ» - ԹԱՐԳՄ.՝ Մ. ԵՐԱՄԵԱՆ - 64

♦ *ԱՐՈՒԵՍՏ*
ԵՈՒՐՈՊԷ՝ (ԵՈՒՐԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ) ՅԱՒ ՈՒ ԵՐԱԶ ԴԱՔՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 70
ԵՈՒՐՈՊԻ ԽՈՐԻՄԱՍ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ - ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ - 73

t*ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ* - 80

Կողքի նկար՝
«Սիրով պարուրուած»
Գործ՝ Եուրոզի

«ՍԿԻՏԱՐԻ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍՆԵՐ»
Հեղինակ՝
ՋԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ
Հրատարակութիւն
Թրքահայ Ուսուցչաց
Հիմնարկի
Իսթանպուլ, 2009

«ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆԻ ԽՕՍՔԸ ՀԱՅՈՑ ԲԱՆԱԿԻՆ»
ՀԱՅՔ Հաստատութիւն,
2007

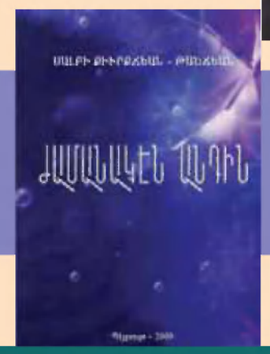

«ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ԱՆԴԻՆ»
Հեղինակ՝
ՍԱԼԲԻ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ - ԹԱՇՃԵԱՆ
Պէյրութ, 2009

«ՎԿԱՅԱԳՐՈՒԹԻՒՆ»
Հեղինակ՝ ՎԵՐ. ԱՒԱԳ ԱՒԱԳԵԱՆ
Խմբագիր՝ Ե. Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ
Պէյրութ, 2010

«ԽՈՐՀՐԴԱՒՈՐ ԸՆԹՐԻՔԸ»
Հեղինակ՝ ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿԵԱՆ
Երեւան, 2008

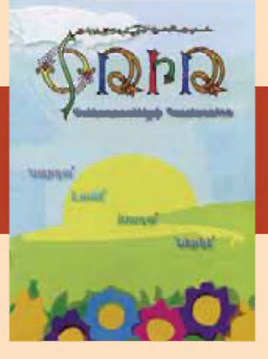

«ՓԹԻԹ» (Մանկապատանեկան)
Խմբագիր՝ ՎԵՐԺԻՆԷ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ
Պէյրութ, 2010

«Հ.Յ.Դ. Լ.Ե.Մ. 1973-2010»
Գլխաւոր խմբագիր՝ ՍԵԴԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի «Վ. Սէթեան» տպարան
Պէյրութ, 2010

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՏԵՂԵԿԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Համազգային Կրթական եւ Մշակութային Միութիւնը աւարտած պիտի ըլլայ իր քառամեայ համագումարը, Մայիս 2010, երբ լոյս տեսնէ ԲԱԳԻՆի այս համարը: Համագումարէն առաջ եւ վերջ ըսուած եւ գրուած խօսքերը տեսակարար տարբերութիւն չեն ունենար, երբ մտածման առանցք են գրականութիւնը եւ ընդհանրապէս մշակոյթը: Խորագրով նշուած հարցերը հեռանկարային հասկացողութեամբ ազգային էական քաղաքականութիւն են՝ ազգի վերելքին եւ նպատակներուն իրականացման համար: Տեւաբար հաշուեկշիռ պէտք է ընել. ի՞նչ կ'աւելցնենք նկարագիր կերտած ու կերտող ազգի մշակութային ժառանգութեան վրայ:

ԲԱԳԻՆ կը յաւակնի դէպի ապագայ բացուելու ուղի ըլլալ: Աւելի քան հնգամեակէ մը ի վեր իր էջերը լայն բացած է նորերու եւ հայագիրներու առջեւ, այն պարզ ըմբռնումով որ անոնցմով պիտի կարենանք տեւել: Յաւերժացող եւ յաւերժացած անցեալ մը կրկնելու փոխարէն, յարաշարժ ներկային հետ քայլ պահելու միտումով, ԲԱԳԻՆ արտատպումներ չ'ըներ մեր մշակոյթի եւ գրականութեան լուսաւոր անցեալէն, որ կը պատկանի գրադարաններու, հրատարակչատուններու, զայն պէտք է հասցնել իւրաքանչիւրին, բերել տուները: Գրական մամուլը կը ներկայացնէ, կը բացատրէ, բայց մանաւանդ կը յաւակնի ըլլալ նորին եւ նորերուն բեմը: Լաւագոյնները պիտի միանան յաւերժացած արժանաւորներուն: Այս ձեւով հարստութիւն կը ստեղծուի:

Այս համարով կը խօսուի հայ կնոջ տեղի եւ դերի, լիիրաւ մասնակցութեան մասին: Թղթածրար՝ զոր բաց պէտք է պահել, ոչ միայն գրականութեան եւ մշակոյթի մարզերուն համար:

ԲԱԳԻՆ

Ժամանակակից գրողները ընկերային եւ քաղաքական խնդիրները կը բերեն եւ կը ձուլեն գրականութեան մէջ, որ այլեւս միջնադարու վարդի մասին հիւսուած տաղ չէ, ոչ ալ արեւելեան իմաստութեան շռեմարան առակ: Ժան-Փոլ Սարթր, Սոլժենիցին, Վրթլը Միլլոր, կամ Կոստան Զարեան (կրկին կարդալ "Նաւը Լերան Վրայ" վէպը) երբ կը ստեղծեն, միթէ՞ անհաղորդ են մարդու ապրումներուն, տառապանքին, երազներուն, այն բոլոր բաներուն զորս կը կոչենք քաղաքականութիւն, երբ ան սոսկ ձառ կամ կարգախօս չէ: Ինքնք մարդը կը բերեն ժամանակին եւ պատմութեան մէջ:

Ժամանակակից հայ գրականութիւնը այս հունով պիտի ընթանայ կամ պիտի շիջի: Անցեալի կրկնութիւն, հիացում, գովերգանք, ստեղծագործական ճիգի մասին չեն վկայեր, այլ՝ լճացման: Ծանօթացնելը քարոզչութիւն է, ոչ՝ ստեղծագործութիւն եւ նոր ժառանգութիւն: Այս հասկացողութեամբ յառաջդիմութեան պոչը պէտք է բռնել, ամուր պահել դիցաբանութեան Արիանի թելը, նորերու յաջող եւ անյաջող յանդգնութիւններէն արտահանելու համար արժէքները, այսինքն՝ ազգային իրաւ վերապրումի շունչը:

Այս լարումը, այնքան տարբեր ամբոխ զուարճացնող հրապարակութիւններէ, ազգային իրաւ քաղաքականութեան բովանդակութիւնն է եւ կը պահանջէ մարդկային եւ նիւթական ներդրում: Այս ձեւով պէտք է նայիլ վաղուան լոյսին:

Մշակութային միութեան մը համագումարը կամ հայ կնոջ տարին կ'ըլլա՞ն մեկնակէտ մտածելու, նախաձեռնելու եւ փոխանակ միշտ նայելու դէպի գեղեցիկ եւ յաւերժացած անցեալը, այլ նաեւ յաւերժանալու արժանի ապագան՝ զոր պէտք է կերտել:

Ոմանք կը սիրեն աջ եւ ահեակ ըսել՝ մարտահրաւէր...

Բ.

ՄԻ ՄՈՌԱՑՈՒԱԾ ԵՐԵՍԱԿԸ
ՀԱՅ ԿՆՈՋ
ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ

«*Բագին*»ի խմբագրութիւնը արձագանգելով Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. վեհափառի «Հայ կնոջ տարի» կոչին, հարցաշար մը պատրաստեց եւ յղեց հայ իրականութեան մօտէն առընչուող գրող-մտաւորական, թէ գրականութեամբ ապրող ուսուցիչ-հանրային գործիչ երեւելի եւ վաստակաշատ քանի մը տասնեակ գրիչներու, որոնցմէ լոյսին կը բերենք վերլուծաբան-մտաւորական Ռ. Փիրումեանի ներկայացուցած պատասխան-յօդուածը։

Հայ գրականութեան մէջ հայ կնոջ դերի ու տեղի մասին պատշաճ ուսումնասիրութիւնները այլոց թողնելով, «Բաղին»ի ընձեռած առիթը ցանկանում եմ օգտագործել վեր հանելու մի մոռացուած երեսակը հայ կնոջ հաւաքական կերպարի։ Այսպիսով՝ փորձ պիտի կատարեմ ամբողջացնելու պատմութիւնից ու գրականութեան ընդմիջից մեղ հասած հայ կնոջ կերպարը, որ պիտի ճանաչել լիակատար եւ անկեղծօրէն՝ իրապէս արժէքաւորելու համար հայ կնոջ տարին։ Եղեռնից անցած եւ իսլամ ընտանիքներում իրենց կեանքը չարունակող հայ կնոջ մասին է խօսքս։ Ի՞նչ գիտենք նրանց մասին։ Ջէ՞ որ ղրանք էլ հայ էին եւ հայ մնացին։

Հայ եւ օտար գրականութիւնն ու պատմագրութիւնը բաղմաթիւ օրինակներ ունեն Եղեռնից անցած հայ կնոջ մասին, յիշատակումներ նրա անանձնական ղոհաբերութեան եւ բարոյական բարձր սկզբունքների մասին, որպէս կին, որպէս մայր, նրա գերմարդկային կեցուածքի ու ընթացքի մասին։ Այդ կանանցից ու աղջիկներից ոմանք այդ պէս էլ ղոհ գնացին անասելի տառապանքներին, չդիմացան սովին, ծարաւին, հիւանդութիւններին, ցրտին ու տաքին եւ ղահիճների վայրագ վերաբերմունքին։ Մեռան...։ Ու մենք այսօր ցաւով ու երկիւղածութեամբ նրանց յիշատակն ենք խնկարկում։ Իսկ ոմանք հրաշքով վերապրեցին, մի կերպ աղատ աչխարհ հասան,

նոր կեանքի մէջ մտան ու ընտանիքներ կազմեցին։ Դրանք մեր մայրերն են, մեծմայրերը, որ այսօր այլեւս չկան։ Կենդանի նահատակների այդ սերունդը անցել է արդէն, մեզ թողնելով իր եղերական յուշերը ու իր պատգամը՝ չմոռանալ, չներել։

Եղեռնի գրականութեան մէջ անխուսափելիօրէն հանդիպում ենք նաեւ բացատական կերպարանաւորումների՝ հայ կինը բարոյական անկման մէջ։ Հայ կինը մխայն ապրելու տենչով, իր ճղճիմ գոյութիւնը քարշ տալու սիրոյն պատրաստ որեւէ նուաստացում կրելու, դոհելու իր բարոյական ու աղդային բոլոր սկզբունքները։ Ափսոսանքով ու մի քիչ էլ խորչանքով ենք կարդում դրանց մասին։

Ինչ որ ուսումնասիրման կամ յիշատակման չի արժանացել դա այն կինն է, կամ դեռատի աղջիկը, որ առեւանգուել է, կամ մի քանի դրուշով սարուկների չուկայից գնուել կամ թուրքի ու քուրդի միջոցով նախճիրից «աղատուել» ու տուն է տարուել։ Ջարդ ու սպանդից ֆիղիքապէս փրկուած այդ կինը կարողացե՞լ է արդեօք բնական կեանք վարել, թուրքի ու քուրդի կին դառնալ, նրանից յղացած երեխաներին ծնել ու մեծացնել ու չյիշել թէ դրանք մարդասպանի սերունդ են։ Տաս-տասներկու տարեկանում չարունակական սեռային կեանքի պարտադրուած հայ աղջիկը ինչպէ՞ս է կարողացել այդ ահռելի փորձառութեան հետ համակերպուել։ Այդ հայ կանայք ինչպէ՞ս են կարողացել մոռանալ իրենց ինքնութիւնը, անգամ անունը, ու դաւանանքը, սերնդէ սերունդ իրենց փոխանցուած աւանդութիւնները, աղօթքները, հայու Աստուածը, ու դաւանել Ալլահին. հենց այն Ալլահին, որին աղօթելով, նրանից ուժ ու քաջալերանք հայցելով էր թուրքը հային կոտորում։ Ինձ համար, այս կանայք վաղուց մոռացուած ու մեզ համար անծանօթ մնացած մի մասնիկն են հայ կնոջ բաղմաղան, բաղմերանգ ու բազմակողմանի հաւաքական կերպարի։ Թող ամբողջական լինի կերպարը հայ կնոջ, որին Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետը 2010 թուականն է նուիրել։

Այնքան չատ են օրինակները եւ դարմանալիօրէն աւելի յաճախ թուրք մերօրեայ գրականութեան մէջ։ Երրորդ սերնդին պատկանող թաքուն հայ Սուլթանը յիշում է թէ իր հօրաքոյրը ինչպէս յաճախ կրկնում էր լալագին, «իմ աչքի առջեւ քուրդը ամուսնուս սպանեց եւ ինձ պարտադրեց իր կինը դառնալ։ Ես իմ կեանքը աղատելու համար ամուսնուս սպանողի կինը դարձայ։ Երբեք չպիտի ներեմ այդ մարդուն՝ իմ երկու դաւակների հօրը»։ Երուանդ Օտեանը յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց հետ իր հանդիպումը աքսորի ճամբին եւ փոխանակած բառերը, «այդ բառերը ընդհանրապէս անէծքներ էին իրենց նոր ամուսիններուն ուղղուած»։ Գրիգորիս Պալաքեանը իր աքսորի ճամբին յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց, որոնք իրենց կեանքը վտանգելով, գաղտնի ուտելիք էին հասցնում աքսորեալների կարաւաններին։ Սեդրակ Բադդոյեանը գրում է Սիրունի մասին, իր անուան պէս գեղեցիկ մի աղջիկ։ Նա համաձայնուել էր կարաւանի հրամանատար՝ թուրք Իպոշ Պէյի հետ գնալ՝ եթէ նա ընդունէր իր հետ տանել նաեւ Սիրունի պղտիկ եղբօրը եւ ընտանիքի մնացորդացին։ Բադդոյեանը չի հաւատում, թէ

Սիրունը կարող էր կրօնափոխ գառնալ։ Կրօնափոխ եղա՞ւ։ Թուրքի հարճը, կինը, կամ սիրուհին դարձա՞ւ։ Երեխաներ ծնե՞ց։ Խարբերդցի մի հայ կին արաբի կին էր դարձել ու արդէն երեք զաւակներ ունէր նրանից։ «Կեանքիցս աւելի եմ սիրում զաւակներիս. ինչպէ՞ս թողնեմ նրանց ու ձեզ հետ փախչեմ», լալով խոստովանել էր հայ վերապրողների խմբին, որոնք պատերազմից յետոյ Թել-Աֆարից դէպի Մուսուլ էին անցնում։ Սեհեր/Հրանուշը, Ֆեթհիէ Զեթինի մեծ մայրը, առիթն ունէր Ամերիկա գալու եւ իր ընտանիքին միանալու. բայց նախընտրեց մնալ ու հաւատարմօրէն ծառայել իր ամուսնուն ու զաւակներին։ Պատերազմից յետոյ չատերին այսպիսի առիթ-

«Վայրց ցեղասպանութիւն»
ՄԻՄԱՔ ԹԵՐԶԵԱՆ

ներ ներկայացուեցին, բայց քչերը ընդառաջեցին։ Ի՞նչ էր պատճառը, անսահման սէր ու զոհաբերութի՞ւն դէպի իրենց միս ու արիւն երեխաները. թէ՞ զրսում սպասող անորոշ ճակատագրի սարսափ։ Կամ գուցէ մի աւելի խոր պատճառ։ Դրսում արդէն մոռացուել էին նրանք, գուցէ նոյնիսկ մեռած էին սեպտեմբ։ Եթէ փախչէին, եթէ վերապրող մնացորդացին միանային, դաշտնիքը պիտի բացայայտուէր իր ամբողջ տղեղութեամբ՝ բռնաբարում, ստորացում, նուաստացում, պարտադրուած կրօնափոխութիւն, ամուսնական կապ, յետոյ գուցէ եւ աստիճանաբար սէր եւ կամաւոր սեռային կապ իսլամ ամուսնու հետ։ Աւելի լաւ չէ՞ր միայնակ տառապել ու դաշտնիքը դերեզման տանել։

Գիտենք այսօր թէ թուրք ոճրագործները, որպէս ցեղասպանութեան հատու դործիք, իրենց զոհերից նախ խլեցին մարդկային բոլոր յատկութիւնները, նրանց անարժան արարածների վերածեցին. այդպէս, դրանց սպանելը աւելի դիւրին կը լինէր։ Այս նուաստացումներն ու ամօթանքի դգացումնե-

Ֆրանսիայում ծնված գրող Ժան Ռիկարդու (Jean Ricardou, 2010) տեսական աշխատությունների մեջ հանդիպում ենք «Ինչպե՞ս է գրվում գիրքը» հարցադրմանը։ Ռիկարդուն հետաքրքրում է ոչ թե գրքի ստեղծման պատմական կամ հոգեբանական պատճառները, այլ գրքի ներքին կառուցվածքը, գրելու գործընթացի ընթացքում հեղինակի առջև ծառացող խնդիրները։ Ռիկարդուն գրականությունը դիտարկում է որպես տեքստերի համակարգ, որտեղ ամեն նոր գիրք ստեղծվում է նախորդների հետ երկխոսության մեջ։ Նա գրում է, որ հեղինակը միշտ էլ կանգնած է ընտրության առաջ. կարելի՞ է արդյոք պատմել մի պատմություն, որը նախապես չի գրվել։ Ռիկարդուի համար գրելը նշանակում է ոչ միայն ստեղծել, այլև ապրել տեքստի ներսում՝ հետևելով նրա ներքին օրենքներին։

Ռոբբ-Գրիեի պատկերացմամբ, գրողը ոչ թե ազատ հեղինակ է, այլ ինչ-որ իմաստով գրքի ծառան։ Նա պետք է հետևի տեքստի ներքին տրամաբանությանը, նույնիսկ եթե դա հակասի իր սեփական մտադրություններին։ Ռոբբ-Գրիեի համար գրելը նշանակում է հրաժարվել «ես եմ, որ ասում եմ» դիրքորոշումից և թույլ տալ, որ տեքստն ինքն իրեն ասի։ Այս տեսանկյունից հեղինակի դերը նվազում է մինչև գործիքի, որի միջոցով գրականությունը շարունակում է իրեն ստեղծել։

Ռոբբ-Գրիեի ստեղծագործությունները, ինչպես և նրա տեսական աշխատությունները, հաճախ համարվում են դժվար ընթերցանության օրինակներ։ Նրա պատմվածքներում գործողությունը հաճախ կրկնվում է տարբեր տարբերակներով, հերոսները կորցնում են ինքնության հստակ գծերը, իսկ ժամանակը դադարում է գծային լինել։ Սակայն հենց այս «դժվարությունների» միջոցով է, որ Ռիկարդուն տեսնում է գրականության իրական էությունը։ Նրա համար գրականությունը ոչ թե պատրաստի պատասխանների շարք է, այլ մտածելու ձև, որը պահանջում է ընթերցողի ակտիվ մասնակցություն։

Ռիկարդուի տեսական հայացքները սերտորեն կապված են Ալեն Ռոբբ-Գրիեի և Ժան Ռիտարդի հետ, որոնց հետ նա մասնակցել է բազմաթիվ քննարկումների և հրատարակել համատեղ աշխատություններ։ Այս հեղինակները միասին ձևավորեցին այն, ինչը հետագայում կոչվեց «նոր վեպի» տեսական հիմք։ Ռիկարդուի համար նոր վեպը ոչ թե ձևական փորձարկում էր, այլ գրականության էության ավելի խորը ըմբռնման փորձ։ Նա կարծում էր, որ գրականությունը պետք է դադարի ներկայացնել աշխարհը որպես պատրաստի իրականություն և սկսի ուսումնասիրել այն գործընթացները, որոնց միջոցով իրականությունը ստեղծվում է տեքստի մեջ։

Ռիկարդուի տեսական հայացքները ոչ միայն ազդեցություն ունեցան նոր վեպի հետագա զարգացման վրա, այլև ազդեցին ժամանակակից ֆրանսիական գրականագիտության վրա։ Նրա գաղափարները օգնեցին ընթերցողներին ավելի զգայուն դառնալ տեքստի կառուցվածքի նկատմամբ և հրաժարվել պարզունակ մեկնաբանություններից։ Ռիկարդուի համար գրականությունը միշտ էլ մնում է խնդրահարույց երևույթ, որը պահանջում է ոչ միայն ընթերցում, այլև մտածողություն։

ներ։ Բացայայտումները միշտ էլ ղրական արդիւնքների չեն հասնում։ Մեծ է թիւը այն անհատների, որոնք իրենց հայ արմատները ուրանալու փոյթով միանգամայն հակառակ ղիրք են բռնում ու հայութեան թշնամի ղառնում։ Վերջերս էլ, որ Դողու Փերինչէքը Շուեցարիայում ղատապարտուեց բացէ ի բաց Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութիւնը ժխտելու համար։ Նրա մեծմայրը հայ էր։

Հակաղղեցութիւնը ղէպի որ կողմն էլ որ թեքուի, մի բան յստակ է՝ Թուրքիան ինքնութեան տագնապ է ապրում։ Իշխանութիւնները չեն կարող այլեւս թուրք հասարակութեան միատարրութեան վրայ պնդել։ Թուրք քաղաքացու բնութագրումը՝ աղգութեամբ թուրք, կրօնով խլամ, կատակ է՝ ի համեմատութիւն երկրի բաղմաղգ ու բաղմակրօն հասարակութեան։

Շարժումը սկսուած է ներսից։ Հայ կանայք՝ այսօրուայ հաղարաւոր թուրք քաղաքացիների հայ մեծմայրերը կատարել են իրենց ղերը։ Որոշ պարագաներում տառապագին լռութեամբ, այլ պարագաներում ընտանիքի մի վստահուած անղամին պահ տալով իրենց յուշերը՝ մանրամասնութեամբ փոխանցել են կատարուած ցեղասպանութեան իրողութիւնը։ Հրաբուխը պայթել է եւ աւելի ուժգնութեամբ պիտի հոսի երբ երկիրը աւելի մօտենայ ժողովրդավարութեան։ Հայոց Ցեղասպանութեան եւ թուրք վայրագութիւնների այս ղժբախտ «ղոհերը» կարծես կենղանացել են այսօր՝ թրքութեան հասկացութեան եւ թուրք աղգային ինքնութեան հիմերը չարժելու։

Միթէ՞ չի արժում ուսումնասիրութիւններ նուիրել վեր հանելու համար այս ղժբախտ կանանց թաքնուած կերպարը։

Միթէ՞ չէր արժում այս կարճ գրութեան ճամբով բացայայտել ցայժմ արգիլած եւ մեղ անծանօթ մասնիկը հայ կնոջ հաւաքական ղիմանկարի։

Եւ սա ղեռ սկիզբն է։

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ
Լոս Անճելըս

Աղրիւրների եւ կատարուած յղումների համար, տես՝

Ռուբինա Փիրումեան, **And Those Who Continued Living in Turkey after 1915** (2008):
Ռուբէն Մելքոնեան, **«Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանութեան տարիներին»** (2010):

ՋՐՈՅՑ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ

Նոր արթնցած՝ նստեր եմ հայելիին դիմաց ու կը դիտեմ տխուր դէմքս, ծամածռուքիւններ կ՛ընեմ՝ տրամադրուքիւնս փոխելու, բայց անօգուտ։ Անթափանց մառախուղի պէս թախիծ մը նստած է հոգիիս մէջ։ Գիշերը մղձաւանջային երազներ տեսեր եմ։ Դուրս կը մղուիմ տունէն, կարծես բանտող միտքերէն փախուստ տայի։ Հանրային պարտէզ կը մտնեմ ու կը կենամ ցանցապատնէչով բանտարկուած կապիկին քով։

Ան, կքած ինք իր վրան, պարապ կերամանը կը դիտէ, ապա սեւուկ թաթիկով ոտքերուն տակ կուտակուած աղբի չեղջր կը փորփրէ։ Գաղտուկ հայեացք մը կը նետէ վրաս, ապա կը շարունակէ իր գործը։ Ցանցի մանր անցքերէն կը փորձեմ ներս նետել տուրմի կտոր մը։ Կը յաջողիմ, սակայն ան միայն կը նայի կասկածոտ։

- Ջե՞ս սիրեր, ինչո՞ւ չես առներ, համով է,- կ՛րսեմ։

Տարօրինակ ձայն կը լսեմ, սակայն աղբիւրին չեմ անդրադառնար։

- Ջե՞ս սիրեր,- կը կրկնեմ, ու այս անգամ ա՛լ որոշ է՝ կապիկն է որ կը պոռայ վրաս.

- Ի՛նչ սիրել, վրա՞ս կը խնդաս…

Ապշահար եմ. խօսող կապի՞կ, ի՛նչ յառաջընթաց։

Ան փնթփնթալէն աչ ու ճախ կը քալէ ու վանդակին պատերուն կը դարնուի, խէթ հայեացքներ ուղղելով ինծի։ Ջեմ կրնար անպատասխան ձգել.

- Կը ներես, չառիր՝ ես ալ խորհեցայ…

- Ի՛նչ խորհեցար, որ չե՞մ սիրեր, չե՞ս կարծեր որ կը ծաղրես…

- Բայց ինչո՞ւ, եղբ…

- Անոր համար, եղբա՛յր, որ ո՛վ գիտէ ինչ էր նետածդ, թերեւս ալ կը պայթի… Իսկ հոս սիրել միրել չկայ, ա՛յդ պակաս էր. բանտին մէջ՝ սիրել… չըլլայ՝ կը կարծես թէ աղբանոցն ալ չա՛տ կը սիրեմ, մեծ հաճոյք կը ղգամ հոս թաւալելէն։

- Ո՛չ, այդպէս չեմ կարծեր, բայց գիտեմ որ այցելուները երբեմն կը հիւրասիրեն… ու չես մերժեր,- կը կեղծեմ ու կ՛ամչնամ իմ կեղծիքէս, որովհետեւ ճիշդ այդ կարծիքն ալ ունիմ իր մասին։

- Անչո՛ւշտ, մեր անտառի պանանը ու նարինջը կը խժռէք, հոտածն ու թափելիքն ալ մեզի «օգնուքի՛ւն» կու տաք… Դուն լլլաս՝ ի՞նչ կ՛ընես, այս ճաղերով փակուած՝ կը մերժես առնել ու անօթի՞ կը մեռնիս…

Դեռ ինքզինքս չեմ գտած. խօսո՛ղ կապիկ. քիչ է ըսելը, նաեւ՝ ինծի հետ բաղդատուո՛ղ ու մեղադրող…

- Մարդացա՛ք. բարձրացա՛ք ձեր կարծիքով ու մեղ կը բանտէք։ Այս է ձեր մարդացումը։

Մինչ ես գլխուս թափող անոր ղայրոյթին տակ ամօթահար ու կարկամած եմ, ան կը շարունակէ.

- Դեռ կու գաք, կը խթխթէք, կը սուլէք ու կ՛ուղէք որ պարենք, ցատկռտենք, ձեր

ուղած ժամանակ, ձեր նուագին տակ, ձեր քիմքին համեմատ, անչուշտ…։ Պարել բանտի՛ն մէջ… միայն մարդը կրնայ։

Ի՛նչ խորհրդաստ կը դատէ այս նախնական արարածը. կ՚ամչնամ մարդ րլլալէս ու կ՚ուզեմ հանգստացնել ղինք.

- Այո, ճիշդ ես, միայն մարդու սահմանափակ միտքը կրնար յօրինել իր նմանը պատժելու այս ձեւը՝ բանտը։

Կը կենայ պահ մը ու զարմացած կը հարցնէ.

- Յուսամ «նմանը», ես չեմ։ Դուն րսել կ՚ուզես՝ մա՞րդը… մարդի՞կ ալ կան բանտերու մէջ։

- Օ՛, անչուշտ, եւ դեռ՝ բազմազան բանտերու…

Հանգստութիւն եկած է վրաս, համախոհ մը գտածի պէս։ Այլեւս բնական կը գտնեմ կապիկին խօսիլը ու սիրտս բանալ կ՚ուզեմ։

- Ներէ՛, չէի գիտեր, որ բանտուած րլլալուդ կ՚անդրադառնա՛ս… վիճակդ կը հասկնամ, քանի որ ես ալ բանտի մէջ եմ,- կ՚րսեմ մեղմօրէն։

- Դո՞ւն… ահա վանդակէն դուրս ես, ուղած տեղդ կրնա՛ս երթալ։

- Դուն այդպէս կը կարծես քու կապիկային խել… Կը ներես, բայց ես ալ բանտի մէջ եմ…

- Ի՛նչ բարդ միտքերով դիս կը չշմեցնես. ի վերջոյ ցեղակից ենք, ու ինձմէ չատ հեռու չես կրնար գացած րլլալ։

Խորհելու բան կ՚րսէ անբանը, բայց ես ժամանակ ունի՞մ. ոչ ալ հիմա վիճելու տրամադիր եմ. ուստի կ՚րսեմ.

- Թերեւս ալ ճիշդ ես կարդ մը բաներու մէջ, սակայն՝ ո՛չ այս պարագային. մենք յառաջդիմած ենք հսկայական բանտեր չինելու մէջ։ Ու այնքան վարպետօրէն կը չինենք, որ հոն կալանուածներն ալ, դուրսէն նայողներն ալ պատրանքը կ՚ունենան, թէ ազատ են։ Մենք նոյնիսկ բանտերու մէջ բանտեր ունինք ու դեռ կը կատարելագործուին անոնք…

- Բան մը կը բացատրե՞ս, կը մօտենայ ու կամացուկ կը չշնջայ։

Այդ միջոցին գիշերուան ճնշող երազս կը յիշեմ ու կ՚րսեմ ցած ձայնով.

Նախ հարցում մը քեզի՝ ձեր անտառին մէջ կը պատահէ՞ր, որ ուղտերը առիւծներուն վրայ յարձակէին։

- Իւ՛ի՞նչ, Ուղտը… Առիւծին վրա՞յ, դուն կատա՞կ կ՚ընես,- աչքերուն մէջ չշուկիս խորհրդաւոր արձագանգը՝ ան կը մօտենայ։

- Ո՛չ, բնաւ ալ՝ ո՛չ։ Այս վերջերս աւելի ու աւելի կը պատահի, կ՚րսեն։ Առակի պէս բան մրն է։ Ադուէսը ոխով լեցուեր է Ուղտին դէմ, իբր թէ ան իր որջը խլեր է։ Ինք ալ գացեր, Առիւծին գլուխը դարձուցեր, անոր որջին ու ուղեղին տէր եղեր, անոր ժանիքներով Ուղտէն իր ոխը պիտի հանէ։ Օր մը ծեր ուղտերէն մէկը, որ դեռ կը յիշէ իր Ուղտ րլլալը, իր եղբայրներուն դառն ճակատագիրը կու լար ու դրացիին կը գանգատէր, թէ չ՚ուղեր Ադուէսին կեր դառնալ, պէտք է պաշտպանուելու միջոց գտնէ։ Դիտե՞ս ինչ կ՚րլլայ արդիւնքը։

- Ի՞նչ, անապա՞տր կը պահուրտի։

- Ո՛չ, ո՞վ կը ճգէ, հարցր արդէն այդ անապատն է։ Լուրը կը հասնի Առիւծին, ան աչխարհով մէկ կը պոռայ, թէ Ուղտը Առիւծին ոխերիմ թշնամին է, դինք, իր որջը, իր ցեղը ու բոլորը, բոլորը, կոխկռտելու կը պատրաստուի։

- Հի՛ հի՛, հի՛…դուն առակ չէ, դուարճալի՛ք կը պատմես։

- Անչուշտ, մանաւանդ որ ուրիչներու մասին է. բայց դիտե՞ս այդ դուարճալիքին

վերջը ի՞նչ կ՚ըլլայ. Առիւծը Ուղտին գէմ պատերազմ կը յայտարարէ ու կը սկսի հալածել։ Ինք պիտի տիրէ բոլոր անապատներու մէջ, որ ուղտերը հոն պատսպարուելով՝ աչխարհը չկործանեն։

- Ըսածդ չատ տրամաբանական չէ. մէկը չկա՛յ, որ Առիւծին սխալ ըլլալը ըսէ ու փրկէ ուղտերը։

Ահա քեզի նոր զար. կապիկը բանականութենէ ու ճչմարտութենէ կը խօսի։ Հիմա ինչպէ՞ս հասկցնեմ, որ ճչմարտութիւնը բազմերանգ երեւոյթ է, քամիներու հետ ուղղութիւն կը փոխէ, որ Առիւծը չատ ալ լաւ գիտէ, թէ ինչը ինչոց է, պարզապէս Աղուէսին հաճելի մկանի խաղ մը կ՚ընէ. մատներով բռունցք չինելու ու բանալու մարզանք մրն է, բայց զարմանալի սթափեցնող ազդեցութիւն ունի ամէնուն վրայ ու նոյնիսկ կարգ մը ուղտեր ալ անոր մատները կը չփեն…

Կապիկը, բոլոր բթամիտներու պէս, չատ լուրջ է, այգ խազը չի կրնար ըմբռնել, ուստի կրկին չուրջս գիտելէ ետք կը չշնջամ.

- Դուն ի՞նչ օգնելու մասին կը մտածես. գեռ խօսք կայ, թէ անգին ուրիչ կենգանիներ ալ որոշած են Առիւծը յօշոտել. խե՛ղճ Առիւծ, չէ՞…

- Ջեմ գիտեր՝ ինչ ըսեմ, սկսար գիս ալ համոզել… գիտեմ որ ուղտերը չատ համբերող են, բայց գէչ կը գայրանան… եթէ միայն արթննան… Լա՛ւ, թող իրենք ալ փորձեն լեզու գտնել Առիւծին հետ։

- Դիւրի՞ն կը կարծես, ալ կը գառնան՝ Առիւծը կը պոռայ, թէ ոտքիս կոխեցին, ճախ կը գառնան՝ Աղուէսը կը ճուայ, թէ պոչիս կոխեցին։ Ստիպուած Առիւծէն աղաչեցին, թէ՝ «Աստուծոյ սիրոյն, մենք մեղք չունինք, խնայէ՛»։ Դիտե՞ս ինչ պատասխան ստացան։

- Ի՞նչ։

Առիւծը գայրացաւ ու ըսաւ՝ «Դուք ի՞նչպէս կը համարճակիք Աստուծոյ անունը բերան առնել. Աստուած իմս է, գուք Աստուծոյ գէմ գործեր կ՚ընէք, ու Աղուէսին տուրք չէք տար, գիս ալ սնունգէ կը գրկէք»։

- Միւս կենգանիները ի՞նչ կ՚ըսեն։

- Առաջ չատեր Ուղտը կը պաչտպանէին, բայց հիմա ամէնքն ալ սկսան հասկնալ, որ իրենց մուչտակը պահպանելէ գատ, կրնան Ուղտին թէկուզ պոչէն մազ մրն ալ իրենք փրցնել։ Ամէն մէկը բան մը կ՚ընէ Առիւծին օգնելու համար, որովհետեւ արքայ Առիւծը բաած է՝ ով մեզի հետ չէ՝ մեզի գէմ է, ով որ աչխարհը փրկող, Աստուծոյ առաքեալ Առիւծին (ու Աղուէսին, անշուշտ) իր որսէն բաժին չտայ՝ գժոխքի կրակներու մէջ պիտի այրի։

- Աւելի մեծե՞ր, ըսենք, արջը ի՞նչ կ՚ըսէ։

- Հր՛մ, արջին հարցր քիչ մը լուրջ է. գիտես չէ՞, ի վերջոյ ինք ալ մուչտակաւոր է… բայց ինքզինք փրկելու համար երբեմն տագնապած կը պոռայ, թէ՝ հասէ՛ք, օգնեցէ՛ք Առիւծին… Միւս կողմէն ալ՝ գայլոյթէն երբեմն կը մրթմրթայ ու գգուչանալով, որ իր մորթը բզիկ-բզիկ չրնեն, օձերուն եւ վիչապներուն կը մօտենայ։

Կապիկը աչքերը կը թարթէ արագ-արագ ու կը փորձէ բան մը հասկնալ, բայց ես կը չարունակեմ.

- Աղուէսը լաւ գիտէ, որ այս խազը կրնայ ճանճրացնել միւս գազանները։ Առածը միտքէն չի հաներ՝ միչտ որսի մանր մունր վէճեր կը հանէ, ու անոնք իրենց գործով կը գբաղին։ Շատեր, կարգ մը ուղտեր ալ, վտանգէն ազատելու համար, նաեւ՝ կանաչ գոյնէն համայուած՝ իրենց մուչտակը կանաչ կը ներկեն ու Առիւծի բանակին կը միա-

նան…

- Է՛, ան ալ կ՚ընդունի՞ ամէնքը, կը հարցնէ մտահոգ, գլուխը քերելով, ու յանկարծ լոյս մը կը փայլի աչքերուն մէջ.

- Լա՛ւ, որ ատանկ է, Ուզտն ալ թող ներկէ մուշտակը ու միանայ….

Ի՛նչ արագութեամբ ըմբռնեց ժամանակի ոգին։ Բայց ղինք ալ չխաթարել, մանաւանդ՝ իրմէ խելօք րլլալս փաստելու համար կ՚ըսեմ.

- Ջէ՛, միամիտ մի րլլար. ի՞նչպէս կրնայ ամէնքն ալ ընդունիլ։ Եթէ աչխարհի վրայ թշնամիներ չմնան, տիեղերքի հաւասարակշռութիւնը կը խախտի, չէ՞, խորհեցա՞ր։

- Լա՛ւ, կարծեմ որ հասկցայ. հասկցայ… Միայն, կը ներես, եղբա՛յր, այս ամէն պատմութիւնը ի՞նչ կապ ունի քու բանտիդ հետ։ Գործ-բան չունիս՝ գլո՞ւխ կը յոգնեցնես։

Ճիշդ այդ միջոցին դրացի կրպակէն սոսկալի երաժշտութիւն կը պայթի։ Կապիկը ընդոստ կը ցատկէ ու կատաղի չարժումներով, հրճուագին ճիչերով կը պարէ անոր կշռոյթով, ամբողջ ժամանակ յետոյքը տարօրինակ ձեւով տնկելով քիթիս։

- Ի՛նչ կ՚ընես, եղբա՛յր,- կը կանչեմ։

- Այս նոր պարը դրացի վանդակի աղուէսը սորվեցուց, չատ հաճելի է, հիմա նորոյթը այս է, մէյդղ յոգնեցնելու տեղ՝ դուն ալ պարէ…

Կը դղջամ դրոյց սկսելուս համար. այս խեղճ արարածը տանջելը ի՞նչ միտք ունի։ Ըսենք թէ նախնիս եղած է՝ պայմա՞ն է որ կապ ունենայ ինծի հետ։ Անոր այնպէս հաստատ կերպով ներչնչած են, որ իր ճաղերէն ու հոտած նարինջներէն դատ բան տեսնելու րնդունակ չէ։ Կամ ալ՝ այս դարու կապիկ է, չատ չուտ ըմբռնեց պատմածիս էութիւնը ու գլուխ յոգնեցնելու տեղ յետոյքը կը շարժէ. ի՞նչ կը փոխուի միտք յոգնեցնելէն։

«Ուղեղիս մէջ բանտ է»,- բա՛ն դատար անոր րսելու։ Հասկնալու համար ան նախ գլուխ պէտք է ունենայ։ Մինչդեռ ամէն վայրկեան բաց յետոյքով կը հրճուի։ Կամ ալ՝ ան ինչո՞վ մեղաւոր է, որ դուն չես կրնար լուալ յիշողութիւնդ ու նոր կեանքով ապրիլ։

Այսպէս ժամանակ մրն ալ կը մտմտամ ու կ՚րսեմ.

- Հիմա եթէ քու վանդակիդ դուռը բանամ՝ դուն աղա՞տ կ՚րլլաս։

Կասկածով ղէմքիս կը նայի, ապա կը չրջուի ու կը չարունակէ ցատկռտել խեղճ երաժշտութեան տակ։ Ցանկարծ ոտքին տակէն հոտող նարինջ մը կը գտնէ, հրճուանքով ու յաղթական ինծի կը պարզէ, կարծես րսէր՝ «Ասկէ աւելի ինչի՞ պէտք ունինք»։

Հասկցած եմ՝ եթէ ընկերովի մահը հարսանիք է, ուրեմն համայնական բանտն ալ՝ աղատութի՛ւն…

Բանտիս հաստ ցանցապատերը կը չօշափեմ ու աւելի ապահով կը ղգամ։ Ո՞վ յօրիներ է աղատութեան ցնորքը։ Ո՛չ, ես դոհ եմ հոս, կանաչն ալ գէչ գոյն չէ…

Հայելիէն ինծի նայող կապիկը հեգնական կը կանչէ.

- Հր՛, մուշտակդ ներկելո՛ւ կ՚երթաս…

ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ - ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Հալէպ

ՁՈՒԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ

Գլուխը՝ կախ, աչքերը՝ գետին, կեցեր է տնօրէնին դրասեղանին առջեւ ու պապանձեր։

Թէեւ ղեռ վաթսունին չէ հասած, բայց իր կեանքին իւրաքանչիւր օրը հոգերով, ղառնութեամբ, ղրկանքներով ու ծանր աշխատանքով կրկնակի ապրելով, արդէն պառաւած, աչքերը փոս ինկած են, հինայուած մաղերուն տակէն՝ մասնաւորաբար խաղին երկու կողմերու սպիտակները սկսած են տարածուիլ։ Վերատին ներկելու առեներ եկեր է, բայց ըրածը անփութութիւն չէ, պարղապէս ժամանակ չունի, ժամանակ ալ ունենայ՝ սիրտ չունի։

Տնօրէնը ձեռքերը սեղանին, մատները իրարու հիւսած, ակնոցներուն մէջէն հայեացքը սեւեռած է Զուարթ մայրիկին ու պատասխանի կը սպասէ։

Զուարթ մայրիկը, որ հիմա շատ հեռու է զուարթ ըլլալէ, հաւանաբար պիտի նախընտրէր, որ գետինը ճեղքուէր ու ղինք մէջը առնէր, քան թէ այս վիճակին մատնուէր, ան ալ՝ այս տարիքին, իր կէս տարիքը ունեցող տնօրէնին ղիմաց։ Ինք, որ ամուսնութենէն երկու տարի ետք ամուսինը կորսնցուցած էր ու մինակ մնալով իր մէկ հատիկ աղջկան հետ, ստիպուած եղած էր աշխատանքի մտնելու այս ղպրոցէն ներս, որպէս տնտես-մայրիկ, ու մինչեւ այսօր աշխատած էր. օր մը չէր թերացած իր պարտականութեան մէջ, միշտ աշխոյժ, միշտ սիրալիր, ժպտերես, բոլորը արձակուելէն ետք մնացեր էր ու շարունակեր գործը, փաս-փայլուն ըրեր էր ամէն կողմ։ Յատկապէս տնօրէնին սենեակը ու շահածով տուն պահեր էր, աղջիկ մեծցուցեր էր, նոյն ղպրոցին մէջ կարղալ տուեր էր, մինչեւ պաքալօրէա, ու երբ օր մը բախտը բացուեր էր, հարս տուեր էր Քուէյթ, առանց ուղելու, առանձին մնալու հեռանկարէն սարսափելով, բայց ի՛նչ ընէր, աղջկան «բախտը բացուեր էր» ու չէր կրնար ղէմ կենալ, թող երթան երջանիկ ըլլան, ինք ալ իր ցաւին հետ կ՚ապրի, կը վարժուի։

Ահա արդէն քանի տարի է հոն են, իբր թէ քանի մը տարի պիտի մնային, ղրամագլուխ հաւաքէին ու գայլին այստեղ սեփական գործի մը ձեռնարկէին, ո՞ւր է, տան հաշիւը չուկան չի բռներ։

Աղջիկը՝ աղջիկ մըն ալ ինք ունեցեր է, լոյսի կտոր, նենէին երիտասարդութիւնը կը յիշեցնէ եղեր, նկարները չարեր է պահարանի հայելիին շրջանակին վրայ ու ամէն օր կը ղիտէ ու կը համբուրէ, եկող-գացողին ալ ցոյց կու տայ,- ճիշդ իմ պղտիկութիւնս է…

Ահա թոռնիկը արդէն տասնեօթը տարեկան եղեր է, ու ինք, որպէս մեծ

մայր, տասնեօթը տարուան մէջ տասնեօթը անգամ չէ տեսեր թոռնիկը։ Առաջ ամէն ամառ կու գայինն, հիմա, երեւի գործերը լաւ չեն, երկու-երեք տարին անգամ մը կու գան։

Տասնեօթը տարեկան լոյսի կտոր թոռնիկը ուղղակի կայ եղեր, աղջիկը իրեն հեռաձայնով հաղորդեր է, մօրը կարծիքը կը հարցնէ, մեծ մայրը եղիր ալ դիմացիր, ինք իրենց մօտ ըլլալու չէ՞ր, դնէր-վերցնէր, լսէր-խօսէր, կարծիք տար, խրատէր, մեծ մայրութիւն ընէր... կրակը ինկեր՝ ի՛նչ ընելը չի գիտեր։

* * *

- Զուարթ քոյրիկ, դեռ չվերջացա՞ր մը։

- Չէ, դեռ գործ ունիմ, դուն գնա՛, ես վերջը կ'ելլեմ։

- Լա՛ւ, ես կ'ելլեմ կոր, դուռը ետեւէս կը քաշեմ.

- Աստուած հետդ,- րսաւ ու սպասեց որ միւս մայրիկին դուրս ելլելը լսէ։ Երբ վողոցի դրան չրխկոցը լսեց, ձեռքերը չորցուց դոգնոցին վրայ եւ ուղղուեցաւ տնօրէնին սենեակը։ Գրպանէն հանեց ծալուած թուղթը, առաւ հեռաձայնին ընկալուչը ու սկսաւ մէկիկ-մէկիկ հաւաքել թուղթին վրայի թիւերը։ Լսեց աղջկան ձայնը։

Զուարթ մայրիկը արդէն սովորութիւն դարձուցեր էր, ամէն Շաբաթ օր, բոլորը երթալէն ետք կը հեռաձայնէր աղջկան ու երկար-բարակ կը խօսէին։ Գիտէր, որ ըրածը ճիշդ բան չէ, յանցաւոր կը զգար, մասնաւորաբար սկիզբները, սակայն, քանի մը շաբաթ ետք, աւելի հանգիստ կը մտնէր տեսչարան ու կը հեռաձայնէր։

Քանի մինչեւ հիմա մէկը բան չըսաւ, մէկը բան չէ զգացած, այլեւս առաջւան նման սրդոզելու պէտք չունի, օրական հաղար հատ հեռաձայն կ'երթայկու գայ, աս ալ անոնց մէջը կը կորսուի, ո՞վ պիտի զգայ։

- Քա՛ աչքդ չելլէ Արաքսի... մեզի բան սորվեցուցիր...

Արաքսին, իրենց շիրքէթի կիներէն էր, հանած-վարած, աչքը բաց մէկը, որ վաճառականի մը քով ծառայութեան մտած էր, ու գործատէրը հոն չեղածատեն, ո՛ւր րսես չէր հեռաձայներ։ Մարդը ֆաթուրաները կը վճարէր, օր մըն ալ բան չէր րսած, բան չէր զգացած, ղապաաայի մարդ էր, հարուստ, ծովու ջուրէն քանի մը կաթիլ պակսեր էր, ի՛նչ պիտի ըլլար որ... դուն ալ ըրէ՛, ո՛վ պիտի դիտնայ որ...

- Քա՛ աղջիկ, հարամ է, մեղք ունի, ամօթ չէ՞։

- Իշտէ ասանկ րսելով մարդ չեղանք, «մեղք ունի, ամօթ է»... ընողները մեղմէ աւելի կը սիրուին, կը յարգուին կոր, մեղի պռաւօ ըսող մը եղե՞ր է...

Կեանքին մէջ բնաւ հարամ բան չէ ըրած, ամէնքը գիտէին ղինք, պարկեշտ, ուղղամիտ, բարի, աչխատասէր։ Այս ալ չէր ըներ, եթէ աղջկան ու թոռնիկին կարօտը, անոնց հետ խօսելու երջանկութիւնը, կեանքին միակ երջանկութիւնը մագնիսի պէս չքաշէին ու ղինաթափ չընէին ղինք։

Ու այսպէս, երբ բան մը յաճախ կը կրկնուի, սովորոյթ կը դառնայ ու արդէն դարձեր էր։

Այս պզտիկ մեղքը, որ առաջ աւելի մեծ էր ու ծանր կը կշռէր սրտին վրայ, թող Աստուած ներէ։ Կը ներէ։ Ինչո՞ւ պիտի չներէ։ Ի՛նչ մեղքեր կը գործուին չուրջը ու առանց պատիժի կ՚անցնին։ Առաջ ասանկ չէր, աշխարհը փոխուած է։ Առաջ անմեղութիւնը չատ էր ու մէկ հատիկ մեղքը փուչի պէս կը ցցուէր, իսկ հիմա՝ ճիշդ հակառակը…

Մեծ մր կնիկ, յանցաւոր աչակերտի մր պէս հիմա կեցեր է տնօրէնին առջեւ ու չի գիտեր ի՛նչ պատասխանէ։ Լաւ որ բոլորը արճակուեր են, մարդ չէ մնացեր դպրոցը, թէ չէ, եթէ մէկն ու մէկը տեսնէր կամ լսէր, ի՛նչ խայտառակութիւն պիտի ելլէր։

Տնօրէնը ձեռքին բռնած հաշուեցուցակը դեռ վար չէր դրած։ Ցոյց տուած է այն մեծ գումարները, որոնք վերջին ամիսներուն երեւցեր են, սովորականէն տարբեր գումարներ, որոնց համար բացատրութիւն չգտնելով, դիմած է հեռախօսի ընկերութեան եւ մանրամասնեալ հաշուեցուցակ խնդրած։ Երեւան եկած է Քուէյթի քոմով հեռաճայնի թիւ մը, ու խօսուած թուականներուն եւ վայրկեաններուն դիմաց խոշոր գումարներ, որոնք հազարներու հասած են։ Տնօրէնը զարմացեր է, ինք գիտէ, թէ դպրոցական հարցերու գծով ո՛ւր կը հեռաճայնէ Հալէպէն դուրս, սակայն Քուէյթ՝ չէ պատահած։ Ու խնդիրը պարզելու համար ելեր է ու ինք այդ թիւին հեռաճայներ է ու ամէն ինչ բացայայտուեր է։

- Տիկին Զուարթ, չաբաթներով խօսածներուդ գումարը գիտե՞ս քանիի հասեր է, ըսեմ՝ դուն ալ պիտի չհաւատաս… ասիկա ըլայի՞ք բան է, նախ ըսեմ, որ ըրածդ գողութիւն է։ Այստեղ Զուարթ մայրիկը ահաւոր կերպով ցնցուեր է։ Այո՛, այո՛ գողութիւն, հապա ի՞նչ, եւ երկրորդ, եթէ քեզի ըսեմ վերադարձուր գումարը, ինչպէ՞ս պիտի վերադարձնես, ուրկէ՞, առած ամբողջ ամսականդ չորս հազարի չի հասնիր։ Խելքդ ո՞ւր էր այս տեսակ յանցանք գործած ատենդ, դուն, որ օր մր իսկ սեւ կէտ չես բերած անունիդ…

Սիրտը ինչպէս արագ կը տրոփէր։ Երերաց կեցած տեղը, գրասեղանին ծայրը բռնեց որ չիյնայ ու ետ ձգեց։

Իր աչխատած երկար տարիներուն ընթացքին, դպրոցը չորս տնօրէն փոխած էր ու բոլորն ալ, առանց բացառութեան, գոհ մնացած էին իրմէ ու չէր պատահած, որ դիտողութիւն մը իսկ ընեն, ուր մնաց յանդիմանեն, պախարակեն…

Տնօրէնը նկատեց,- նստիր,- ըսաւ, նստիր, քանի մը անգամ կրկնեց ու ստիպեց որ նստի, յետոյ ջուր տուաւ որ խմէ։ Զգաց, որ ահաւոր գէշ կացութեան մէջ ինկած է կինը, գոգը ղրած ձեռքերը թեթեւ դողէ մր բռնուած, չէին հանդարտեր, իսկ ինք, արճանացած է, նոյնիսկ ձեռքը չի բարձրացներ աչքին տակի արցունքի կաթիլը սրբելու։

Բարկութեամբ խօսելու սկսած տնօրէնը հիմա աւելի մեղմացած էր, կը փորձէր զսպել խստութիւնը՝ ի տես այդ խեղճ ու կրակ կնոջ։ Գիտէր, լաւ գիտէր, որ մայրիկը չէ կրցած չափել յանցանքին տարողութիւնը, ոչ գաղափար ունի հեռաճայնին միջ-քաղաքային խօսակցութեանց սակերէն, ոչ ալ ըրածին յանցանք ըլլալէն։

Աստուած իմ, այս ի՛նչ կրակի մէջ ինկայ, ի՞նչ ընելու եմ, ինչպէ՞ս այս մարդուն երեսին նայիմ ասկից ետք,- կը մտածէր մայրիկը, հապա աղջիկիս ի՞նչ բացատրութիւն տամ... այս Շաբաթ երէկ հեռաձայն սպասէ ու ձայն չլսէ, ի՞նչ պիտի մտածէ... պիտի կարծէ, որ հիւանդ եմ եւ կամ ինծի բան մը եղեր է...: Լրիւ անջատուեր էր տեսչարանէն, աչքերը կը բարձրացնէր, բան չէր տեսներ, բան չէր լսեր:

Երկար տեւած էր «դատավարութիւնը», աւելի քան կէս ժամ:

Հիմա տնօրէնն ալ աչքերը առաստաղին, սիկարէթ-սիկարէթի տեւէ կը ծխէր ու կը մտածէր ի՞նչ ընէր, ինչպէ՞ս վարուէր, հոգաբարձութեան լուր տա՞ր, չտա՞ր... հապա՞ երէկ հաշուեքննիչ մարմինը նկատէ... անոնց աչքէն բան չի փախիր... ի՛նչ պատասխան պիտի տայ:

* * *

Երեկոյեան տնօրէնը, հոգաբարձութեանատենապետին հետ մօտ ժամ մը խորհրդակցելէ ետք բոլոր հանգամանքները նկատի առած, որոշումի մր յանգած էին: Բոլորին կողմէ սիրուած, յանցանքի նախընթաց չունեցող Զուարթ մայրիկին պիտի չվնասէին, բայց եւ այնպէս, նկատողութեան կոդքին, գումարը վերադարձնելու ձեւ պիտի գտնէին, կա՛մ ամսականներէն քիչ-քիչ կտրելով, կա՛մ իր առնելիք հանգստեան թոշակէն եւ կամ հատուցումէն պիտի ղեղչէին:

Յաջորդ օրը տնօրէնին առաւօտեան սուրճը միւս մայրիկը բերաւ:

- Զուարթը այսօր գործի չէ եկած,- ըսաւ,- խոհանոցն ալ, իր անձնական առարկաներէն բան չէ ձգած, հաւաքեր-տարեր է, արդեօք ի՞նչ կայ, թելեֆոն ալ չունի հետը խօսինք:

Այս մէկը տնօրէնին մտքէն չէր անցած, երկվայրկեան մր աչքերը սառած մնացին, ապա լաւ,- ըսաւ,- ես կը նայիմ, ինծի մեր վարորդներէն մէկը ղրկէ:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ երթայ Զուարթ մայրիկին տունը եւ նայի հիւա՞նդ է. եթէ ոչ, ապա ղինք առնէ եւ դպրոց բերէ:

Կէս ժամ ետք վարորդը վերադարձաւ:

- Տունը չէր,- ըսաւ,- ղարկի, ղարկի դուռը՝ բացող չեղաւ, դիմացի դրացուհին բացաւ դուռը, ըսաւ՝ Զուարթը երէկ տակնուվրայ էր, աչքերը կասկարմիր, ի՛նչ ըրինք՝ չըսաւ պատճառը:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ կէսօրէ ետք անգամ մըն ալ երթայ ու գտնէ մայրիկը եւ ըսէ, որ վաղը անպայման դպրոց գայ:

Թէեւ դպրոցի վարորդներէն գաղտնիք չի պահուիր, սակայն վարորդ Գրիգորը այս հարցէն լրիւ անտեղեակ էր ու կ՝աչխատէր ամէն գնով բան մը հասկնալ, երբ կը փորձէր համոզել մայրիկը, որ յաջորդ օրը անպայման դպրոց գայ. «Պարոն տնօրէնը պատուիրեց, չգալ չընես, Զուարթ քոյրիկ, չէ նէ տնօրէնը կը նեղուի, հա՛», աւելցուց իր քովէն ու դուրս եկաւ մայրիկին տունէն:

Յաջորդ առաւօտ սովորականին պէս տնօրէնին դուռը թակուեցաւ հա-

ղիւ լսելի մատնահարումով մը ու չփոթի քայլերով ներս մտաւ մայրիկը՝ ղողղղացող մատներով սուրճը ղրաւ սեղանին ու կը պատրաստուէր ետ ղառնալ, երբ տնօրէնը նչան ըրաւ, որ սպասէ։

Ափսէն ձեռքը, գլխիկոր կեցաւ տեղը ու սպասեց, մինչեւ որ տնօրէնը աւարտեց հեռաձայնային խօսակցութիւնը, ընկալուչը ղրաւ վար, սիկարէթ մը վառեց ու սկսաւ խօսիլ հանդարտ, մեղմ, քիչ մըն ալ խանդաղատանքով։ Կարծես ղերերը շրջուած էին, հիմա տարեցը տնօրէնն էր, եւ ինք՝ սայթաքած մանկամարդ աղջիկ մը։

Զուարթի բերնէն ծպտուն իսկ չյառեցաւ, բոլոր ըսուածները լուռ ընդունեց ու երբ ղուրս կ'ելլէր՝ - ներողութիւն,- ըսաւ, - մէյ մըն ալ չեմ ըներ... ձայնը կերկերաց ու աչքերը արցունքոտեցան։

- Մարդու բան չես ըսեր, - ըսաւ տնօրէնը, - ըսածիս պէս, գործդ կը շարունակես, մարդ թող բան չղգայ։

Յաջորդող օրերուն, Զուարթ մայրիկը, սկիզբը տատամսելով, բայց կամաց-կամաց, սովորականին պէս կը մտնէր տնօրէնին սենեակը, կը մաքրէր, կը փայլեցնէր ամէն ինչ, բացի հեռախօսէն, այդ սեւ գործիքին ձեռք տալ չէր ուղեր, մատները պիտի այրէին կարծես։

Տարիները սահեցան։ Զուարթ մայրիկը հանգստեան կոչուեցաւ, ստացաւ իր տարիներու ծառայութեան նիւթական փոքր հատուցումը՝ լրի՛ւ, առանց պակասի։ Հեռաձայնի «պարտքեր»ուն համար բան չէին ղեղչած։ Գտած էին ձեւը, պարտքին չափ նիւթական պարգեւ մը տալու որոշում տուած էին ու հարցը փակած։

Ց. ՄԻՔԱՑԷԼԵԱՆ

2009

Հալէպ

Կ.Պոլսոյ ՄՈՍՊՈՒ «վերջալոյս նստարանի»

ԿԱՐԱ - ՋՈՐՋԷ

(1762 - 1817)

Պատմութիւնից քիչ թէ շատ տեղեակ մէկի համար, Բելգրադից դէպի հարաւ, դէպի Կրագույեւաց գնալիս, անկարելի է, մի պահ կանգ չառնել ու չմտնել սաղարթախիտ անտառներով եւ ընդարձակ մարգագետիններով շրջապատուած, Օպլենաց կոչուող գեղեցկատեսիլ ու կանաչազարդ բլուրի լանջին թառած այն փոքրիկ քաղաքը, որի անունն է Տոպոլա (Topola)։ *Մինչեւ* XIX*րդ դարի սկիզբը այն կոչուել է Կամենից, քանի որ գտնւում է համանուն գետի հովտում։*

Տոպոլան մաս է կազմում Սերբիայի բլուրներով եւ հովիտներով հարուստ Շումադիյա մարզին։ Բնութեան հարուստ բոլոր հրապոյրներն ու աքանչելիքները ամփոփուած են այդ երկրամասում, որտեղ այցելուն ինքնաբերաբար սիրահարւում է երեք բանի. բնութեան գեղեցկութեանը, ժողովրդի մշակութային ժառանգութեանը, բնակիչների ջերմ հիւրասիրութեանը։

Այդտեղից, Տոպոլայից, սկիզբ առաւ սերբ ժողովրդի ազատագրական պայքարը՝ ընդդէմ օսմանեան Թուրքերի դաժան տիրապետութեան. դրա առասպելական առաջնորդը եղաւ Ջորջէ Պետրովիչը, Թուրքերի սարսափը, որոնք նրան կոչեցին Կարա-Ջորջէ (սեւ Ջորջէ), ոչ միայն Թխադէմ լինելուն պատճառով, այլեւ յատկապէս իրենց դէմ կատարած աննախադէպ վայրագութիւնների համար։

Առաջին անգամ էր, որ կեղեքուած, հլու-հնազանդ ռայան ապստամբութեան դրօշ էր պարզում բարբարոս ներխուժողների դէմ։ Դա տեղի ունեցաւ 1804 *թուականին Կարա-Ջորջէի նախաձեռնութեամբ, որն սկզբում մի պարզ անասնապահ է եղել։ Նրա ընտանիքը Մոնտենեգրոյից էր եկել ու հաստատուել Շումադիյա։ Դեռ պատանի տարիքից նա աչքի է ընկել իր խիզախութեամբ ու քաջութեամբ։ Միշտ զինուած է շրջել, մի բան, որ բոլորովին արգելուած էր քրիստոնեայ հպատակների համար։*

Երկու Թուրք ենիչերի զինուոր, տեսնելով Ջորջէի (ապագայ՝ Կարա-Ջորջէի) գօտու մէջ դրուած զոյգ ատրճանակները, չեն կարողանում հաւատալ իրենց աչքերին, կարծում են, թէ դրանք այծի ոտքեր են, քանի որ այդ հին ատրճանակների բռնակոթերը խսկապէս էլ շատ էին նման այծի ոտքերի։

Զինուորներից մէկը հարց է տալիս.

- Այդ ո՞ւր ես գնում այդպէս՝ այծի տոտիկները գօտուդ մէջ խրած։

- Սրանք ատրճանակներ են,- պատասխանում է Ջորջէն։

- Եւ դու գիտե՞ս դրանք գործածել։

- Ի հարկէ գիտեմ,- ասում է Ջորջէն եւ գօտու միջից հանելով ատրճանակները՝ կրակում է Թուրքերի վրայ ու տեղնուտեղը սպանում նրանց։

Այնուհետեւ նա, խուսափելու համար հետապնդումներից, փախչում է։ 1781 *թուականին գալիս է Տոպոլա, ապա միանում հայդուկապետ* (*) *Միհայլեւիչին, որն իր խմբով կռւում էր Աւստրիայի կողքին՝ Թուրք-աւստրիական պատերազմում,* 1788-1791 *թթ.։*

Այդ պատերազմում Կարա-Ջորջէն ռազմական մեծ փորձ է ձեռք բերում։ Այնուհետեւ ինքն էլ կազմում է մարտնչող կամաւորների իր խումբը եւ ընտրւում harամbաշի*, այսինքն՝ հայդուկապետ։*

Տոպոլայում նա սկսում է բազմաթիւ գաղտնի հանդիպումներ ունենալ սերբ ազատատենչ մտաւորականների ու ղեկավարների հետ, միաժամանակ

չարունակում է իր առեւտրական սերտ կապերը բաղմաթիւ վաճառականների հետ, որպէսզի այդ ճեւով թուրքերից կարողանայ թաքցնել իր յեղափոխական գործունէութիւնը։

Այդ վաճառականներից մէկը՝ Սաւօ Դանգուբիչը, պատմում է, թէ մի օր իջեւանել է Կարա-Ջորջէի տանը. տանտիրոջ արտաքին տեսքը այնքան ահարկու է եղել, որ ինքը ամբողջ գիշեր վախից չի կարողացել քնել։

Ենիչերիները մեծապէս դժգոհ լինելով Բելգրադի վաչայի՝ Հաջի Մուստաֆայի՝ սերբերի նկատմամբ ցուցաբերած հանդուրժողական քաղաքականութիւնից, սպանում են նրան եւ իրենց ճեռքն են վերցնում կառավարութիւնը, ապա սկսում են դաժան հաշուեյարդարի ենթարկել փաշայի հովանաւորութիւնը վայելած սերբ իշխաններին ու գիւղական ղեկավարներին։ Նրանց ուշադրութիւնից չի վրիպում նաեւ Կարա-Ջորջէի ընդյատակեայ գործունէութիւնը։

Հաւանական որեւէ ապստամբութեան առաջքն առնելու համար, թուրք հրոսակները, 1804 թ. Յունուարին, մի քանի անգամ ապարդիւն գրոհում են Տոպոլայի վրայ։ Վերջին յարձակման ժամանակ, բանակի հրամանատար Ուղուն Մեհմեդը խոստացել էր իր հետ տանել Կարա-Ջորջէի գլուխը։ Սակայն պատահում է հակառակը. սերբերն իրենք են գլխատում յարձակուող թուրքերին եւ նրանց գլուխները ղարսում իրենց քաջարի հայդուկապետի տան առաջ։

Կարա-Ջորջէն ռազմավարական նկատառումներով քաչւում է մերձակայ անտառների խորքը։

Թուրքերի վրիժառութիւնը չի ուշանում։ Բելգրադի ենիչերիների ղեկավարներից Քիւչիւք Ալին, իր բանակի եւ բանտերից աղատ արձակուած բաղմաթիւ մարդասպանների ու ոճրագործների գլուխն անցած, մտնում է գրեթէ ամայացած Տոպոլա։ Հրամայում է հրոյ ճարակի մատնել Կարա-Ջորջէի ապարանքը, նորակառոյց եկեղեցին ու սերբերի տները։ Ամէն ինչ ոչնչանում է, մոխիրի է վերածւում, բայց չեն կարողանում գտնել հայդուկապետի ապաստանարանը։

Փետրուար ամսի սկզբին Կարա-Ջորջէն իր կամաւորների հետ ղուրս է գալիս իր թաքստոցից եւ կոչ է անում թուրքերի դէմ ընդհանուր ապստամբութեան։ Մղւում են կատաղի մարտեր։ Թուրքերն իրար ետեւից սկսում են կորցնել բաղմաթիւ քաղաքներ ու ամրոցներ։ Շատ վայրերում սերբերը լեռնային բարձունքներից քարերի ու ժայռաբեկոնների տարափի տակ են թաղում իրենց ուղղութեամբ առաջացող թուրք զինուորներին։

Կարա-Ջորջէի նպատակն էր ոչնչացնել թշնամու ռազմական կենտրոնը՝ Բելգրադի փաչայութիւնը։ Իրարայաջորդ յաղթանակները մեծապէս նպաստել էին սերբերի մարտունակութեանը։ Նրանք, հակառակ թուրքերի ռազմական գերակչռութեանը, 1806 թ. Կարա-Ջորջէի ղեկավարութեամբ աղատագրում են Բելգրադը եւ վերջ են դնում ենիչերիների անողոք տիրապետութեանը։

Կոստանդնուպոլսից սուլթանը պահանջում է ապստամբներից ցած դնել զէնքերը եւ ենթարկուել իր նշանակած նոր փաչային։ Սերբերը կտրականապէս մերժում են սուլթանի հրահանգը եւ դիմում Ռուսաստանի օգնութեանը։

Ենիչերիների փոխարէն այս անգամ օսմանեան բանակի նոր զօրաբաժիններ ճամբայ են ընկնում դէպի Բելգրադ։ Կարա-Ջորջէն, ռուսական պարէնի ու ռազմամթերքի օգնութեամբ, դարձեալ կարողանում է հերոսաբար դիմադրել

թշնամու յարձակումներին։ Այնուհետեւ կազմում է սերբերի ինքնավար իշխանութիւնը՝ կենտրոն ունենալով Բելգրադը։ Ինքը սակայն նախընտրում է բնակուել իր սիրելի Տոպոլայում, վերակառուցում է այն, իր տան մէջ նոյնիսկ ընդունում է հարեւան երկրներից ժամանող բազմաթիւ դիւանագիտական ներկայացուցիչների։ 1811 թ. կառուցում է Տոպոլայի եկեղեցին, որի արեւմտեան ճակատին մինչեւ օրս պահպանուած է նրա թողած հետեւեալ արձանագրութիւնը.

«Կամօք Հօրն Աստուծոյ, օգնականութեամբ Որդւոյն եւ շնորհիւ Հոգւոյն Սրբոյ կատարեցաւ կառուցումն եկեղեցւոյս այսմիկ յանուն Ծննդեան Սրբուհւոյ Աստուածածնի, յամի տեառն 1811։ Ի միապետութեանն Ռուսաստանի Ալեքսանդր կայսեր եւ ջանիւք առաջնորդին սերբ ազգի տեառն Գէորգիէ (Ջորջէ) Աստուածասէր իշխանի եւ կողակցին իւրոյ Ելենայի եւ որդւոցն իւրեանց Ալեքսէյի եւ Ալեքսանդրի»։

Թուրքերի սուլթան Սելիմը պատրաստ էր ընդունելու սերբերի ինքնավարութիւնը՝ պայմանաւ որ նրանք էլ ընդունէին իր գերիշխանութիւնը։

Կարա-Ջորջէն զգում էր, որ մնացել է մենակ, քանի որ իր դաշնակից Ռու-

«Ցեղասպանեալը»
ԱՐԱ ԱԶԱՏ

սաստանը մի նոր պատերազմ էր սկսել թուրքերի հետ, իսկ հարեւան Աւստրիան էլ պարտութիւն էր կրել Նապոլիոն Ի-ի զօրքերից, հետեւաբար՝ որոշում է ընդունել սուլթանի առաջարկը։

1812 թ. Ֆրանսիայի կայսր Նապոլիոն Ի-ր յարձակւում է Ռուսաստանի վրայ։ Ռուսաց ցար Ալեքսանդր Ի-ր ստիպուած է լինում թուրքերի սուլթան Մահմուդ Բ-ի հետ հաշտութեան դաշինք կնքելու։

Մահմուդ Բ-ը, նկատի ունենալով Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի միջեւ տիրող պատերազմական դրութիւնը, չի ուզում փախցնել այդ նպաստաւոր առիթը վերատիրանալու Սերբիային եւ սպաննելու Կարա-Ջորջիին։ Դժբախտաբար, սերբերի մէջ էլ պառակտում էր առաջացել։ Իչխան Միլոշ Օբրենովիչը գլխաւորում էր Կարա-Ջորջիի դրած օրէնքներից ու գործադրած խստութիւններից դժգոհ սերբերի խումբը։

Կարա-Ջորջին, խուսափելու համար մի նոր եւ ապարդիւն արիւնահեղութիւնից, 1813 թ. դառնացած սրտով թողնում է իչխանութիւնը եւ հեռանում երկրից։ Թուրքերն անմիջապէս յարձակման են անցնում եւ վերահաստատում իրենց տիրապետութիւնը Սերբիայում։ Նրանք մի անգամ եւս հրկիզում են Տոպոլան՝ Կարա-Ջորջիի նստավայրը։

Իչխան Միլոշ Օբրենովիչը, չնորհիւ իր դիւանագիտական ճկունութեան, Բելգրադի թուրք փաշայից ձեռք է բերում որոշ առանձնաշնորհումներ։ Ինքն էլ հաստատւում է Տոպոլայում եւ ձեռնամուխ է լինում քաղաքի վերականգնմանը։

Արտաքսահմանում. յատկապէս Ռուսաստանում, Կարա-Ջորջին մեծ պատիւների է արժանանում։ Ցունաստանում նա սերտ կապեր է հաստատում յունական ընդյատակեայ կազմակերպութիւնների հետ, որոնց նպատակն էր երկրի ազատագրումը օսմանեան կեղեքիչ լծից։ Նրանք խոստանում են բատ ամենայնի օգնել Կարա-Ջորջիին, որպէսզի նա վերադառնայ Սերբիա եւ չարունակի իր կիսատ թողած պայքարը թուրքերի դէմ։

1817 թ. Կարա-Ջորջին կեղծ անձնագրով Ցունաստանից ճամբայ է ընկնում դէպի իր հայրենի երկիրը, մօտենում է իր սիրելի քաղաքին՝ Տոպոլային։ Իչխան Միլոշը իմանում է այդ մասին եւ դաւադիր յանձնարարութեամբ նրա մօտ է ուղարկում նրա երբեմնի հաւատարիմ դինակիցներից մէկին։

Կարա-Ջորջին ոչինչ չկասկածելով՝ մեծ ուրախութեամբ է ընդունում իր մտերիմ դինակցին, որը յարմար մի առիթ գտնելով՝ սպաննում է սերբ ժողովրդի աննման հերոսին, կարում է նրա գլուխը եւ յանձնում իչխան Միլոշին։ Վերջինս հերոսի գլուխը ուղարկում է Բելգրադի փաշային, որպէսզի ապահով տանի այն Կոստանդնուպոլիս՝ յանձնելու սուլթանին իբրեւ նշան իր հաւատարմութեան։

Հետագայում իչխան Միլոշ Օբրենովիչն ու իր գործակիցները մեծապէս են դղջում իրենց վատոգի արարքի համար։ Երդւում են չարունակել Կարա-Ջորջիի սկսած ազատագրական գործը եւ հաւատարիմ մնալ նրա ոգուն։

Պատմական այս սրտառուչ, հերոսական, բայց նաեւ դաւաճանութեամբ արատաւորուած դէպքերը տողանցում էին իմ մտքի հորիզոնին, երբ սերբ ընկերոջս՝ Դոսիտէյ Մոթիկայի հետ մուտք գործեցի Տոպոլա։ Ամենայն երկիւղածութեամբ այցելում էինք Կարա-Ջորջիի ժամանակից մնացած չինութիւնները։

Ահա նրա կառուցած եկեղեցին, ուր մի ժամանակ թաղուած է եղել նրա խողխողուած մարմինը։ Ահա նրա ղեակը, աւելի հեռու՝ նրա ղօրանոցը, նրա յիշատակին կանգնեցուած արձանը։

Քալ է եղել Կարա-Ջորջէն, հայրենասէր գործիչ, տաղանդաւոր ղինուորական, խիղախ հայդուկապետ եւ բանակի հրամանատար, բայց նաեւ արդարադատ, ժողովրդի բարօրութեան մասին մտածող եւ նրա չահը պաչտպանող։ Նա նոյնիսկ չի խնայել իր սեփական եղբօրը՝ Մարինկոյին։ Լսելով նրա մասին բազմիւ դանգատներ ժողովրդի կողմից՝ անաչառ դատի է ենթարկում նրան եւ յանցաւոր գտնելով՝ հրամայում կախել, որպէսզի ոչ ոք չհամարձակուի խախտել կարգուկանոնը։

Այդ դէպքից յետոյ մի որոչ ժամանակ Կարա-Ջորջէն առանձնանում է իր սենեակում, մերժում է սնունդ ընդունել։ Մի անսահման տխրութիւն պատել էր նրա հոգին։

Երեկոյեան, հիւրանոցի պատչգամից դիտում եմ կանաչութեան մէջ թաղուած Տոպոլան։ Ամէն ինչ խաղաղ է։ Ժողովուրդը հանգիստ սրտով վերադառնում է աչխատանքից, մանուկները առոյգ են, դուարթ ու երջանիկ։ Զկայ անցեալի մռայլը, տառապանքը, օտարի ճնշող ու գարչելի թաթը։

Սերը ժողովրդի այսօրուայ եւ ապագայի լուսաչող բարօրութեան համար է ապրել, մաքառել ու նահատակուել Կարա-Ջորջէն։ Ժողովուրդն էլ երախտագէտ սրտով ու սիրով է յիչում եւ պիտի չարունակի յիչել նրան ու նրա քաջարի ղինակիցներին։

Առաւօտեան, անտառի միջով բարձրանում ենք Օպլենաց բլուրի կատարը։ Մեր առջեւ պարզուում է մի հոյակերտ չինուածք, որը կարծես թէ երկնքի ջինջ լաղուրից պոկուած մի ղանգուած լինի, սպիտակ ու բարձրադիր պատերով եւ հինգ երկնագոյն գմբէթներով։ Դա Կարա-Ջորջէի թոռան՝ Սերբիայի Պետր I թագաւորի կառուցած տաճարն է՝ Ս. Գէորգի (Ջորջէի) անուան։

Տաճարի ներսի կողմն էլ հոյակապ է, ճարտարապետական բացառիկ մտայղացումներով կատարելագործուած եւ բարձրարուեստ մանրանկարներով օժտուած։ Այդտեղ, ձիւնաթոյր մի մարմարի տակ հանգչում է հերոս Կարա-Ջորջէի մարմինը, որ նախապէս թաղուած է եղել Տոպոլայի մէջ իր կառուցած եկեղեցում։

Ուղում եմ գրկել այդ մեծ մարդու չիրիմը։ Ծնրադրում եմ նրա առջեւ եւ մի տաք համբոյր դրոչմում ձիւնասպիտակ չիրմաքարին։ Դա թող լինի հայ ժողովրդի անկեղծ հիացմունքի ու համակրանքի առհաւատչեան՝ եղբայրական սերը ժողովրդի անմահ առաջնորդի նկատմամբ։

ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ
Մօնթէվիտէօ - Ուրուկուայ

---

* Հայդուկ բառը գալիս է հունգարերէն լեզուից եւ իր ակզբնական իմաստով նշանակում է հովիւ, անասնապահ։ Հետագայում, յատկապէս Բալկաններում, հայդուկ բառը ստացել է ***պարտիզան***, ազատամարտիկ իմաստ։

ԱՆՇԱՐԺ ԱՌԱՒՕՏ

(շարքից)

1.

Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները յոլոր։
Ճանապարհի մարմինը տնքում է ցափց։
Տոիպ գոլորշու մշուշն է գալիս,
Քսւում դէմքերին անցորդների։
Շարքերի մէջ անվերջութեան,
Կանգառներից դուրս,
Մի հի՜ն վարագոյր երկնից կախուած։
Անյայտ օրերի դիմակն է հունձում,
Ու երեւակայութեան դաշտերում թափուր
Քարերը իմ վերադարձի յուշն են շնչում։
Երկնակամարում հին աշխարհների,
Առաւօտուայ արեւի միջով,
Գնում են անանուն մարդիկ,
Ու ոտնահետքերը նրանց
Յաւերժացնում են պահը գալիքի։
Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները յոլոր,
Երազի աչքերում դանդա՜ղ ծորում է
Արտացոլանքը կեանքի,
Եւ գիտակցութեան արթնացումի մէջ
Տենդագին ձայնով ոռնում է քամին։

Մտի՛ր յուշերիդ դռնով։
Քաղաքներ ու մայրամուտներ անցիր։
Փոխի՛ր սլաքները ժամանակավրէպ
Ու հաւաքիր լոյսը...
Հի՜ն աշխարհների դարպասների մօտ,
Յիշողութեան դաշտերը լքել են մարդկանց,
Ու թափո՜ւր է տարածութիւնը ... լո՜ւռ։

«Արհեստ եւ արուեստ»
ՊԱՅԾԱՌ ԿԱՆԹԵՂ

Արդ՝ ժամանակի երակներում լայնացող
Ջարկերն են թնդում հեռացումի։

2.

Ճանապարհը խաղ էր։
Դրսում օրը ասես ծաղրածու,
Անցորդներին րաժանում էր
Մահուան օդապարիկներ։
Ես կամ,

Ես չկամ։
Վերջալո՛յս։
Ամէն ինչ ոչնչի շարժման մէջ։
Սեղանին դրուած թղթերն են սպասում։
Վաղուայ առջեւում դէմքն է այս օրուայ,
Ու մի կեա՜նք...
Ճանապարհը նստարան էր,
Նրա մարմնի մէջ՝ տերեւների դողը։
Անշարժ քամին,
Ոչինչը ամէն ինչի շարժման մէջ։
Իմ ձեռքերում
Յօղունի անծանօթ երաժշտութեամբ
Բզզում է մեղուն։

Ճանապարհը՝
Նեղ սահման,
Տարածութիւն րաց շրջանակում։
Դատարկ հայելին իր մէջ որսում է
Վերջին ծխնելոյզի վերջին ծուխը։
Ստուերի մէջ պառկած շունը
Յուշն է լափում,
Եւ օրը դաժանում է եօթ մասի,
Օրը մթնում է։
Ոչինչը ամենայն անմահութեան։
Աչքերը որսում են այն ինչ չկայ։
Իսկ ձմեռն իր ձերմակ ձեռնոցով
Անստոյգ ներկայութեան
Գոյութիւնն է հսկում։
Խաւարի ու լուսամուտի միջեւ՝
Ոչ մի տարածութիւն...
Կեանքի ընդարձակուող շարժման մէջ
Ճանապարհը՝
Անձայն վայրկեանի
Հեռացող տեսութիւնն է։

... Օրը դարձեալ իր ակնոցները
Թողել էր գրասեղանիս...

3.

Հաւաքի՛ր հատիկները վերջին աղամալոյսի։

Ես՝ իրականութեան մայրամուտն եմ ծամում

ԲԱԳԻՆ

Իբրեւ մօտեցող աշուն։

Ժամանակի ուրուականը
Կասկածի բազմերանգ շուկայում
Պատմութիւնն է ծախում։

Հաւաքի՛ր մօր դէմքից ընկնող հայեացքը որբի։

Ես՝ լուանում եմ ոտքերը յիշողութեան։

Լռութեան ձի՜չ...

Առաւօտուայ մարմինը՝ գլխատուած օրերի փշածաղիկ։

4.

Սեղեակում՝
Աթոռ,
Լապտեր,
Ու հի՜ն օրերի մատեան։
Անդէմ հայեացքը վայրկեանի։
Տիղմոտ հայելի։

Նայում են ինձ։
Ժամանակի ջղաձիգ պարանին օրօրուող աչքեր կարօտի։

Սեղեակում՝
Խոնաւ ստուերների երազներ արթուն։
Ու անշարժ առաւօտուայ դէմքին դաջուող Մատեան յուշի։

ԿԱՄԻԼԱ
26 Ապրիլ, 2010
Պէյրութ

Pakine

ՈԳԵՇՈՒՆՉ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼԻՆ

(Lady with the Lamp)

“The Angel of Death has been
abroad throughout the land;
you may almost hear
the beating of his wings”
JOHN BRIGHT
English politician (1811-1889)

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնք օր մր Խրիմի
Արիւնահեղ բախումներու ընթացքէն,
Քեզ ձանչնալու պատեհութիւնն ունեցան
Եւ բուժքոյրի քու գթասէր նայուածքիդ՝
Ընդոշխնեցին խանդաղատանքն աղուանոյշ
Եւ կարեկցանքն օրհնաբեր:

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնց վէրքերն ամոքեցիր գիշեր ու տիւ.
Եւ փրկեցիր զանոնք ահեղ տանջանքէ,
Յոյս ու հաւատք ներշնչելով միշտ անոնց
Քու բուժքոյրի մաքրամաքուր խնամքով
Եւ բարեսիրտ հոգածութեամբ,
Լոութեան մէջ գիշերական
Մութ ձամբաներդ լուսաւորող՝
Աղօտ լապտերր ձեռքիդ:

Ըսէ՛ ինծի, ով Ֆլորանս Նայթինկէյլ,
Ով քեզ արդեօք շնորհեց
Այս բուժիչ եւ կենարար յատկութիւնն,
Տե՛ս, շնորհիւ քու մաքրասէր վարմունքի
Եւ ջանքերուդ բծախնդիր ու անձնուէր,
Սկիւտարի բժշկական կեդրոնին
Կենդանարար եւ կազդուրիչ յարկին տակ,
Մահր նահանջ արձանագրեց,
Ուր Խրիմի ռազմադաշտէն փոխադրուած

Ջինակիցներ վիրաւոր,
Հրաշագործ քու ջանքերով դարմանուած՝
Վերադարձան մահէն դէպի կենդանութիւն,
Ու դէպի կեանք...

Թէեւ գիտեմ, որ ազնիւ ես,
Ունիս կեցուածք անվեհեր,
Ունիս խոհեր աներկդիմի,
Բայց կը ցանկամ, ո՜վ Ֆլորանս,
Որ մօտենաս ռազմիկներուն վիրաւոր,
Աղօտ լապտերը ձեռքիդ,
Եւ փարատես ցաւերն անոնց անամոք,
Ոչ թէ միայն
Քու բուժքոյրի բարեհամբոյր հոգածութեամբ,
Ջերծ պահելու համար զանոնք
Մահուան դաժան անդոհանքէն,
Այլ սանձելու համար նաեւ
Սրտերն անոնց քինախանձ
Եւ պահելու զանոնք հեռու՝
Խորհուրդներէ չարախինդ
Եւ ռազմական ձգտումներէ քայքայիչ...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
21 Ապրիլ, 2010
Պէյրութ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼ *կը նկատուի արդի հիւանդապահութեան հիմնադիրը: Ծնած է 1820ին, Իտալիոյ Ֆլորանս քաղաքը: 1854ին, երբ քրիտանական, ֆրանսական եւ օսմանեան բանակներու միացեալ ուժերը կը պատերազմէին ռուսական բանակին դէմ, London Times թերթէն կը կարդայ անգլիացի վիրաւոր զինուորներու անմխիթար վիճակին մասին եւ այս պատճառ կ'ըլլայ որ ան վիրաւոր զինուորներուն այցելելու նպատակով թոյլտուութիւն խնդրէ Բրիտանիոյ պատերազմական նախարարութենէն:*

38 հիւանդապահուհիներէ կազմըւած խումբով մը, 1854ին, ան կը հասնի Սկիւտար, Պոլիս, ուր կը գտնուէր անգլիական բանակի կեդրոնական հիւանդանոցը: Հակառակ հիւանդապահուհիներու ջանքերուն, կը մահանան տասնեակներով զինուորներ: Նայթինկէյլ կ'եզրակացնէ, որ մահերու աճին պատճառը ո՛չ թէ զինուորներուն ստացած վէրքերն են, այլ, մեծ մասամբ, հիւանդանոցի անմաքրութիւնը, ըմպելի ջուրի չգոյութիւնը, անբաւարար սնունդն ու շրջանին մէջ տարածուած զանազան համաճարակներն են: Նուիրեալ հիւանդապահուհիի պնդումներուն վրայ բրիտանական կառավարութիւնը բժշկական յատուկ խումբ մը կ'առաքէ հիւանդանոց, ուր, այնուհետեւ կը նուազի մահերու թիւը:

Անգլիա վերադառնալէ ետք Նայթինկէյլ կը գրէ գիրքեր, ուր յստակօրէն կը ներկայացնէ հիւանդապահուհիի մը գլխաւոր պարտականութիւնները եւ հիւանդներ խնամելու կանոնները:

1869ին, Էլիզապէթ Պլաքուէլի հետ Անգլիոյ մէջ կը հիմնէ Կիներու Բժշկական Քոլէճը: 1907ին ան կը հանդիսանայ առաջին կինը, որ արքայական ընտանիքին կողմէ կը պարգեւատրուի Order of Merit շքանշանով: Կը մահանայ 1910ին:

ԱՉՔԵՐ

Աչքեր կան ամօթխած,
Կը կիզեն սրտեր երբ բորբոքին.
Աչքեր կան հրաբորբոք,
Կը խանձեն հոգիներ
երբ դիպուածով հանդիպին իրենց թիրախին.

Յուշեր կան անթեղուած,
Կը կիզեն փակ մատեաններ անցեալի երբ սթափին.
Ու նկարներ փոշեծածկ,
Երբ դուրս գան լոյսին, հոգիներէ շրջափակ,
Կը ժայթքեն թանձր արիւն տաք.

Աչքեր կան որ կը խամրին,
Բայց կը կիզեն երէկուան նման
Երբ դիպուածով դպչին հանգած մոխիրին.
Յուշեր կան անթեղուած, մռռցուած ընդմիշտ,
Բայց կ'առկայծին ակամայ „

Եւ երբ առկայծին,
Կ'այրեն երէկի ու գալիքի
Բոլոր էջերը ցամաք:

ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ

Մեղմ ու յուշիկ
Ինչպէս նուագը ցայգի
Կը դարպասես գիշերին,
Կրկին:

Ահա ես
Նստած պաստառին դիմաց
Առանձին
Բառի, բանի որոնումի մէջ,
Ինքնասոյզ
Երբ կը դեգերիմ մոլոր ու խոհուն
Կածաններէն իմ ձանապարհի,
Կը յայտնուիս որպէս պատրանք ոգեղէն
Միս ու ոսկորի կերպարանքով անյողդողդ,
Յաճախանքի մը անմիջականութեամբ՝

ԲԱԳԻՆ

Կը հմայես պահը խոհուն
Գրգանքիդ մենատիրութեամբ.

Ալ ի՞նչ խոհ, ի՞նչ բառ ու բան, կի՛ն,
Գուլայիդ մէջ ինքնապտոյտ կը շրջուիմ,
Դարէ դար ու երկրէ երկիր պտտուող
Սա անկատար աշխարհին նման։

ՔՆԱՐԻԴ ԾՈՒՆՉԻՆ ՏԱԿ

Այս գիշեր անգամ մը եւս գերէ զիս
Սիրոյ քնարիդ յուզախառն հեշտանքով,
Տա՛ր զիս այս խենթ աշխարհէն հեռու՝
Մորփէոսի տաքուկ գիրկը խոհուն.

Այս գիշեր զա՛րկ քնարիդ թաց լարերուն
Ու քնքշանք պարգեւէ հոգւոյս թաւ թելերուն,
երբ արեւուն տաք շողերը սահին կրկին
Լուսամուտիս խոնաւ ծերպերէն ներս թրթռուն,
Ես սուգուած պիտի ըլլամ երազիս ակունքներուն,
Գտած պիտի ըլլամ երանութիւնս յաւերժականչ.

Ա՛լ ի՞նչ յոյզ, ի՛նչ ձանձրոյթ կարող է տիրել,
Աիաբեկել իմ հոգիին ծերպերը տամուկ,
Ի՛նչ տխրութիւն կարող են պատճառել արդ՝
Աշխարհի դաւերը, ցաւերն անհուն եւ անագորոյն,
Երբ թովչանքը քու հմայքիդ, վճիտ երգին անդրայուշ՝
Պիտի պարգեւեն ինծի նոր կեանք ու նոր յոյս։

Այս գիշեր գերէ՛ զիս, բոլոր ժամանակներէն աւելի,
Թրթռացող քնարիդ աներեւոյթ քնքշանքով,
Դարպասէ խոշտանգուած հոգիիս անդունդնե՛րը խոր,
Երթամ սուզուիլ մեր մեծ երազի ջերմ ակունքներուն.
Վարդաբոյր սիրոյդ զգլխանքին լիութեամբ։

ՆԿԱՐԻԴ ՀԵԾՏԱՆՔԸ

Գծեցի շրջանակ՝ մայրամուտի շողերով,
Ու նկարդ զետեղեցի անոր մէջ՝ գգուանքով.

Նկարդ գերեց զիս, իսկ շողերը՝
Դարձան վարս, շպար եւ հրապոյր.

Սուզուեցայ անոր խորքերը, ու նկարդ
Ջրաղացի նման յեղաշրջեց իմ հոգին,
Յուզեց զիս յիմարաբար, կարօտիդ տենդով.

Սյնուհետեւ, դարձար ինծի ներշնչում,
դարձար ապրում,
Եղար ամէնօրեայ յաճախանք եւ յուզում,
Եղար ինծի խոնջէնք մը՝ անվերադարձ ուղիներու,
Որ ունի իր ետին՝ բորբոք յիշատակ քաղցրաբոյր.

Նկարդ առի մտորումներուս շրջագծին մէջ,
Հաճելի յաճախանքի մը պէս գնաց հեռու
Գիշերուան աղջամուղջին մէջ, անհաս,
Ու առաւօտեան արեւու շողերուն հետ հպեցաւ
Դէմքիս՝ բարեւով մը թաց ու քնքուշ:

ՔԱ՛ՂՑՐԻԿ ԱՆՈՒՐՋ

I.

Յաւերժահարսի մը նման ճաճանչագեղ,
Գրկաբաց, կանգնած դիմացս հիմա,
Խարազանող աչքերով կը պեղես ներսիդիս,
Կարդալու՝ շրթներուս վրայի բառերը անթեղուած
Սրտիս տագնապները առկայծուն,
Ու յուշելու սէրդ բոցավառ.

Մերթ նայուածք մը ծածուկ, ու
Մերթ դալկացած ակնարկ մը նուաղուն
Դուրս կու գան բիլ աչքերէդ հրահրուն

Հառաչանքի մը նման թախծայուշ.

Իմ անկարելի սէր, դո՛ւն
Իմ մտքի յաճախանքը մնայուն.
Եկո՛ւր:

II.

Մտորումներուս թանձրախիտ անտառներէն
Կը քալես ոտաբոբիկ ու յամրաքայլ
Կարծես չխանգարելու մտքերս ցրուած.

Կը փշրես տերեւները չոր ու ցամաք
քու ճանապարհին,
Կը կոխկրտես կիսարթուն ճճիները
ամէն քայլափոխի,

Կը նշմարեմ քեզ, թէկուզ
Աչքխփուկի անմեղ խաղերուդ մանկական,
Ու կ'որոնեմ ծառերու ետին թաքնուած
դէմքդ կիսափայլ.

Ո՛վ իմ անո՛ւրջ, ինքնասոյզ վայրկեաններուս,
Ու անհիւրընկալ թախծութեանս՝ քաղցրիկ մտերմութիւն.

Եկո՛ւր մտերմութեանս մէջ գիշերին
Երբ ա՛լ մինա՛կ է իմ հոգին անդորրաբաղձ,
Խօսէ՛ ինծի սիրոյ գաղտնիքներէն անհուն,
Եւ շնորհէ՛ ինծի պատրանքը երանութեան:

III.

Երբ լռութիւնը պատէ աշխարհը կրկին
Ու փոշիները հանգչին փողոցներուն յոգնատանջ,
Իմ հոգին կը վերադառնայ սկզբնակէտին՝
Որու շուրջ կը թաւալին հին ու նոր բոլոր անուրջները
քաղցրայուշ:

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԵԱՆ
Պէյրութ

ԿՆՈՋ ՅԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՄ

Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծական համակարգի գաղափարագեղարուեստական յղացքի հիմքը «Յեղին սիրտը» ժողովածուն է, որով Վարուժանը փորձում է յայտնաբերել ցեղի նախնական կերպարը: Յեղ բառի մէջ տեսնելով հայի՝ ծագումնաբանական կերպարի լիարժէք դրսեւորումը՝ Վարուժանը փորձում է նրա մեկնութեան միջոցով հասկանալ առատաձեռնօրէն տրուած եւ ներկայում իր նախնական էութիւնը կորցրած հային: Ժողովածուում ցեղի ծագումնաբանութիւնն ընկալւում ըմբռնւում է նաեւ կնոջ խորհրդանիշի միջոցով, որը ցեղակերտման գործընթացում ցեղակերտման ամբողջացմանը նպաստող մասնաւոր, բայց առաւելագոյն գործառոյթով դրսեւորումներից մէկն է: Բանաստեղծական շարքում խորհրդանիշի կառուցող այլագրումը սկսւում է շարքի նախաբաններից՝ «Նեմեսիս» եւ «Զօն» բանաստեղծութիւններով, որոնցում շարքը կառուցող այլ խորհրդանիշերից առանձնացւում է կնոջ խորհրդանիշը: Ցեղակերտմանը յարիր կնոջ կերպար ստանալու առաջին նախապայմանը Նեմեսիսի գործառոյթի գիտակցումն ու ղրա կրումն է, իսկ գործառոյթի անհրաժեշտութիւնը փոխաբերութեան մէջ է. Նեմեսիսն ու Տիրամայրը փոխանուանւում են.

Դո՛ւ մեզ Աստուած, դո՛ւ Տիրամայր, դեհ իջիր
Պատուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,
Եւ օրէնքներդդ գրէ
Մեր ձակատին վըրայ արեան գրերով:

Բնագրում Տիրամայրը ոչ թէ քրիստոնէական կրօնական պատկերմամբ է, այլ որպէս գլխաւոր աստուածութիւն, որի գործառոյթներում չեչտւում է արարման եւ հովանաւորչութեան յատկանիշները: Առատաձեռնօրէն տրուած Նեմեսիսի գործառոյթը՝ վրէժ, արդարութիւն, կամք, համաբնագրում ստանում է կենարար, արարչական՝ ցեղ ապրեցնող յատկանիշներ՝ «Իջիր մե՛ր մէջ, եւ բընակէ լոկ մե՛ր մէջ»: Այս դիմումում Վարուժանը առասպելը եւ առասպելի միջոցով նաեւ առասպելական ժամանակը դիտում է որպէս բացարձակ իրողութիւններ, որոնց հետ բանաստեղծութեան եւ ժողովածուի քերթող կերպարը կրաւորական հայեցողական է: «Զօն»ում կնոջ կերպարը կերտւում է արարչական գործառոյթով եւ մայր այլաստացմամբ՝ հօր եւ տան համայարաբերութեամբ.

Եղեգնեայ գըրչով որբ տունս երգեցի.
Քեզի ընծա՛յ, հայր ալեհեր
Ցամքած աղբիւրէն մեր զայն յօտեցի.
Քեզի ընծա՛յ, մայր կարեվէր
Եղեգնեայ գըրչով օձախս երգեցի.
Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխս ելանէր:

Քանի որ նախաբանը հարցադրումների եւ սկզբունքների առաջադրում է, ապա յստակ է, որ կնոջ կերպարը այս առումով պէտք է լինի շարքի բանալի եւ «Զօն»ում կնոջ կերպարի գործառոյթները խարսխւում են կին-սիրուհի եւ կին-մայր, այսինքն՝ օջախ իմաստի վրայ, մայրը՝ որպէս տան հիմք, հիմքը բազմիմաստութեան փլանում, *որ յետոյ շարքում դրսեւորւում է սերունդ տուող, գաղափար սերմանող, պահպանող*

եւ այլն։ Երկրորդ նախաբանում կնոջ խորհրդանիշը առաւել բարդ ու բազմաչերտ է, որտեղ Նեմեսիսը յայտնիութեան աստիճանում առասպել է, իսկ ընդհանուր՝ իմաստային խտացման առումով՝ խորհրդանիշ։ Մի կողմից կինը անձնաւորուել է, այսինքն՝ առասպելականացել է՝ ընդգծելու նրա մէջ ներդրուած բնոյթը, իսկ մի այլ կողմից այն ընթանում է բազմիմաստութեան ճանապարհով, այսինքն՝ խորհրդանշացւում է։ Կառուցման այս երկու՝ ուղղահայեաց եւ հորիզոնական ուղիները հատւում են՝ հատման կէտում չէչտելով բուն գաղափարը, իսկ հատումից դուրս թռչլատրում են տարբեր չերտերի բացայայտում։ Բանաստեղծութեան սկզբում որպէս արձան կերտուած կնոջ մարմինը դեռեւս խորհրդանիշի աստիճանում է։

Ծիծե՜րն ահա, ծիծե՜րն ահա արձանին,
Ա՜յնքան մաքուր կըլորցըւած, պաղպաջուն,
Որ անշուշտ կաթն անոնց մէջ պէաք էր ըլլալ
Կամ լոյս՝ սառած, եւ կամ արծաթ՝ հալըւած։
Կողերն ահա, ահեղօրէն շընչաւոր,
Որոնց ներքեւ կարծես արեամբ մեծնային
Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ։
Շինեց ողն, յո՛յր բումբերն, ազդրերը ողորկ.
Շինեց եւ՛ պորան՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող ասաղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց։

Այս պատկերում բանաստեղծը չէչտում է կնոջ խորհրդանիշի՝ տուեալ ենթաբնագրում իր համար ամենակարեւոր կողմերը՝ ծնող, որ համաբանւում է սկզբին, ստնտու, որ կապւում է չարունակելիութեանը, ընթացքի կամ ապագայի հետ, եւ այս բնորդում բանաստեղծութեան հետագայ ընթացքում ներդրո-ւում է գաղափարը։ Պատկերի երկրորդ՝ գաղտնագրուած չերտը կաթ-լոյս-արծաթ համադրութեամբ է։ Կաթը որպէս չարունակելիութեան պայման՝ կամ լոյս է սառած, կամ արծաթ՝ հալուած։ Լոյսը հոգու եւ աստուածութեան փոխաբերութիւնն է եւ խորհրդանշում է ներքին պայծառացումը, տիեզերական ուժի ի յայտ գալն ու բարութեան, ճշմարտութեան անհունութիւնը։ Խորհրդանիշի բազմիմաստութիւնը չարունակւում է անմահութիւն, յաւերժութիւն, ղրախտ, մաքրութիւն, բացայայտում, իմաստնութիւն, բանականութիւն, վեհութիւն, ուրախութիւն եւ կեանք հասկացութիւնների մէջ։ Աառած որոշիչը բաւականին խօսուն է. սառչելը կարծրանալ է նշանակում, իսկ կարծրութիւնից ու ամրութիւնից կայունութիւն ենք մակաբերում։ Բանաստեղծը՝ լոյսը իր այս բազմիմաստութեամբ՝ որպէս գաղափար, դնում է կնոջ գործառոյթի (սերող եւ սնող) հիմքում։ Բանաստեղծի կերտած կերպարը նոր խորհրդանիշ է. այն ոչ միայն իրականացնում է իր գործառոյթը, այլեւ՝ յատուկ գործառոյթը, որ այլաղրւում է լոյս։

Արծաթը եւս մաքրութեան, ազնուութեան հետ է համաբանւում, հալուած արծաթը, բանաստեղծութեան գաղափարից ելնելով, տարրալուծուած կամ մանրիկաբար բոլորին փոխանցուածութիւն է ենթադրում։ Մի այլ կողմից արծաթը կամ արծաթագոյնը նոյնացւում է լուսնի հետ, իսկ լուսինը խորհրդանշում է նաեւ մահը։ Արծաթն ու լուսինը բանաստեղծութեան կառոյցում պայմանաւորում են ծնունդի որակը՝ «Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ»։ Պատկերում վրէժը ենթիմաստօրէն առնչւում է արծաթին, այսինքն՝ մահին։ Բնորոշ է, որ այս պատկերին յաջորդում է կնոջ գործառոյթին առընչուող մարմնի մի այլ մասի կերտման պատկեր։

Շինեց եւ՛ պորան՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող ասաղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց։

Պորտը Արեւելքի ժողովուրդների պատկերացմամբ խորհրդանշում է այն տեղը,

ուր վեհեղուած է կեանքը։ Նախորդած պատկերի խորհրդանիշերով իւրօրինակ որակաւորուած կանխորոշում է ծնունդը՝ ճառագայթ, այսինքն՝ այն յատկանիշները, որոնք բանաստեղծը միտումնաւոր ընդգծում է կնոջ կերպարում, անհրաժեշտաբար ծնում են նոր որակ։ Այս պատկերի գաղափարական հարցադրումը վերջնական ձեւաւորում է ստանում պատկերի վերջին համեմատութեան մէջ։ Քառսը այստեղ երկու կերպ ունի՝ մի դէպքում այն փոխաբերում է բանաստեղծի կերտած մօր գաղափարակրի (ժողովածուում այն մասնաւորեցւում է հայ մօր կերպարով) հակապատկերը, իսկ միւս կողմից այն սերունդի փոխաբերումն է եւ լրացնում է ցեղային յատկանիշները կորցրած մօրը։

Այսպիսով, մինչ կնոջ անձնաւորելը՝ Նեմեսիս, բանաստեղծը խորհրդանիշը ծանրաբեռնում է ժողովածուի հենքը կազմող գաղափարով. կերտում է նոր հայ կնոջ խորհրդանիշ, ում ծնած կեանքը լուսաւոր է՝ ինքնաճանաչմամբ եւ տիեզերական ուժով, որ ենթիմաստօրօէն յանգում է ցեղագիտակցմանը եւ ցեղապահպանութեան նախնական կարողութեան վերագիտակցմանը։ Նեմեսիս անուանելով՝ կնոջ խորհրդանիշը փոխանցւում է առասպելին միաժամանակ ընդգծելով ե՛ւ առհասարակ կնոջ գործառոյթները, ե՛ւ այն, ինչ բնորոշ է առասպելին՝ որպէս վըէժխնդրութեան գործառոյթակրի եւ հենց այդ գործառոյթն էլ գերակայ է դառնում։

Դո՛ւ մեզ Ասաուած, դո՛ւ Տիրամայր, դե՛հ իջիր
Պաաուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,
Եւ օրէնքներըդ գըրէ
Մեր ձակաւին վըրայ արեան գըրերով։

Խորհրդանիշով կերտուած ցեղագիտակցող սերնդի յատկանիշներին առասպելի չնորհիւ աւելանում է նաեւ յանուն ցեղի վրէժը գիտակցելու յատկանիշը եւ, ի լրումն դրա, բանաստեղծի ցեղակերտումը իրականանում է կնոջ արարչական գործառոյթների չնորհիւ, կնոջ այդ տեսակը դառնում է պաշտամունքի առարկայ կամ աւելի յստակ՝ հիմնաւորւում է այն պաշտամունքի առարկայ դարձնելու անհրաժեշտութիւնը, իսկ դա էլ իր հերթին խորհրդանշում է նոր սկիզբը։

Պիա՛ ըսպաննենք մեր ասաուածներն հին եւ նոր
Եւ աճիւնին վրայ անոնց՝
Աաիկէի մեհեանէդ ալ հոյակապ
Պիա՛ քու մեհեանըդ կանգնենք։
Պիա՛ կործանենք ապարանքներ ու բանտեր՝
Եւ քառանկիւն սալքարերովն իրենց յաղթ
Պիտի բագինը՞դ կանգնենք։

Քանի որ հայկական առասպելաբանութեան մէջ այդ աստուածուհու գործառոյթներով համապատասխան առասպել չկայ, Վարուժանը դիմում է յունական դիցաբանութեանը, եւ ելնելով նրա էութեան անհրաժեշտութիւնից եւ ցեղի՝ ծագումնաբանօրէն փոխանցուող յատկանիշները վերափոխելու համար կանդնեցնում է Նեմեսիսի արձանը, ում գործառոյթները միայն այդ ենթաբնագրում դառնում են բացարձակ եւ նախընտրելի՝ ի տարբերութիւն հին եւ նոր աստուածների։ Կնոջ այս կերպարի ընականոն չարունակութիւնը պէտք է համարել «Կարօտի նամակ» բանաստեղծութեան մէջ կերտուած մօր կերպար, որտեղ առաջ է մղւում կնոջ խորհրդանիշի ընտանիքապահպան գործառոյթը, որը, ինչպէս նախորդ գլխում նկատեցինք, աւելի լայն իմաստով միտում էր ցեղապահպանութեանը։

Եկո՞ւր, որդեա՛կ, հայրենի առւընդ շէնցուր._
Դուռն են կոարեր, մառաններն ո՛ղջ դասարկեր,
Կը մըտնեն ներս լուսամուտէն ջարդուփշուր
Գարնան ամբողջ ծիծառներ։

Այս եւ յաջորդ՝ «Լուացարարուհին» բանաստեղծութիւնները կառուցուած են վարուժանի՝ արարում ոչ-արարում ընդհանուր կաղապարով։ «Կարօտի նամակ»ում արարում է կնոջ ընտանիքապահպան, ցեղապահպան գործառոյթը, բայց միւս կողմից բանաստեղծութեան մէջ կերպւում է նաեւ ոչ արարումը՝ արարում իրականացնել չկարողացող մայրը։

Աւերակ տան մէջ անտերունչ եմ թողուած,
Մերթ շիրիմիս, միշտ օձախիս ծարաւի.

Արարում ոչ-արարում նոյն կաղապարով լուացարարուհի կնոջ կերպարում չերտաւորուած են կին-սիրուհի եւ կին-մայր իմաստները։

Դեռ մանկամարդ է եւ ադուոր. դեռ իր սեւ
Վարշամակին տակ ունի
Կըրքոտ աչքեր զինուած սուգին, ժոյժին դէմ,
Պատերազմող մը գադտնի։

Սըրտին մէջ բորբ յաղթահարել չէ կըրցած
Մայրութիւնն իր կուսութեան.
Մարդ սիրո՛յ կը հրաւիրէ, տղան՝ կաթի
Իր մատղաշ ծոցը քուրեան։

Աա է Վարուժանի կերտած կինը, որ «Ցեղին սիրտը» ժողովածուում զրկուած է իր իսկական էութիւնից եւ այլ բնոյթ է ձեռք բերել։

Բայց կը լըւա՜յ։ Յանուն պատառ մը հացի
Յանուն միակ իր որդւոյն
Ապագային՝ ան կը դաւէ հասակին
Վարդերու թարմ հեստութիւնն։

Այս կաղապարով կառոյցը վերնագրից բխած օրինաչափութեամբ ամբողջական է դառնում չարքի եւ մասնաւորապէս Վարուժանի ամենաքաղաքական բանաստեղծութեան՝ «Ջարդի» մէջ։ Բանաստեղծութեան վերջին մասը կառուցուած է մօր կերպարով, ով նոյնանում է հայրենիքի հետ՝ հակադրուելով ոչ արարմանը եւ դառնալով նոր հայրենիքի սկիզբ։

Ջի աւասիկ, ահաւասիկ կը տեսնեմ
Արգանդներուն մէջ ձեր լայն՝
Նոր Սաղմեր նոր Որդիներու ըստեղծիչ։

Կնոջ այս լի կերպարը, որ բազմագործառոյթ կիրառութեամբ ու մեկնաբանութիւններով դրսեւորուում է «Բագինին վրայ» չարքում, ժողովածուի յաջորդ չարքում այլ դրսեւորում է ստանում։ Նախորդ՝ արդէն մեկնուած բազմագործառութեանութեան եւ յատկապէս արարչականութեան չնորհիւ կինը դառնում է հայրենիքի նախկին ոգին վերածնողը եւ այն կրողը։ «Բագինին վրայ» չարքում հայրենիքի ոգին, որ հանդէս է գալիս առասպելական ժամանակի իրողութեամբ, այսինքն՝ այն, ինչ չկար ներկայում, կապւում է պապի, Թորգոմի առասպելի հետ, իսկ «Կրկէսին մէջ» չարքում նոր ժամանակին անհրաժեշտ հայրենիքի ոգին համադրւում է կանացի սկզբի հետ՝ անուանուելով «Վերածնուհի»։ Վերածնուհին հայի յատկանիշները վերահաստատող հրամայական է, ծագումնակիր կերպարն ու Վարուժանի ստացած քաղաքական առասպելը, որ ժամանակի ընթացքում դադրած է առասպելական ըլլալէ եւ ներկայում վերստին կը դառնայ առասպելական։

«Կ’ըսեն թէ ներսըս կ’ապրի
Սիրտ մը մատակ առիւծի,
Սիրտ լի պղըծձէ սիրով, վրէժով քինայոյզ,
Որ կը խոտէ վարդերն հարսի վաւաշոտ,

Եւ հանգըսաի անկողնոյն մէջ կը աեսնայ
Մեկոնաքոյր շըրթունքներով Յոփութիւնն
Որ կը խեղդէ համբուրելով: Կը ձանչնա՛յ,
Կը ձանչնայ սիրան այդ՝ թէ հըզօր է ինք միշա,
Ինչպէս Ապրիլն՝ յըղի աառք գարունով,
Ինչպէս մըրրիկն՝ ազաատութեամբ հոլաթեւ.
Գիաէ որ մէջն հանճարէ լո՛յս է ծորած.
Բոց է, եւ է բոց ապագան. ան գիաէ
Որ հաւաքով գաղափարին խարըսխուած՝
Պիաի բանայ կայծակով դուռը Դրախաին»:_

Մօր՝ հայրենիքի ոգու կրողի ու սկզբնաւորողի կերպարը նոյն ղրսեւորումն ունի նաեւ «Կռուի երթ», «Դերենիկը» բանաստեղծութիւններում եւ «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում: «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը նախապէս կերպաւորւում է որպէս մարմին եւ մարմնի նկարագրութեամբ ու խմաստաւորմամբ ժողովածուի լաւագոյն գեղարուեստական մարմնաւորումներից է, եւ, բացի այդ, նաեւ առաջին խոշոր գեղարուեստական հանգոյցն է «Ցեղին սրտի» եւ «Հեթանոս երգերի» միջեւ, որ չբացառելով հանդերձ հայ ոգու մարմնաւորման վերոյիշեալ հնարքը՝ կնոջը աստուածացած ընկալելու իւրօրինակ կառոյց է: Ի տարբերութիւն «Նեմեսիսի», որտեղ քերթող-քնարական հերոսը կերտում էր կնոջ մարմինը՝ իր ցանկացած գործառոյթները կրող խորհրդանիշ մարմնամասերը չեչտելով, «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը մարմնաւոր իրականութիւն է եւ բանաստեղծի կողմից փառաբանւում է նախ եւ առաջ մարմնաւոր լինելու համար: Վիպերգում պատմական ժամանակաշրջանը միջոց է բախտորոշ յարաբերութիւններում հայ կնոջ ղրսեւորման կերպը խորհրդանշելու համար: «Արմէնուհին» «Ցեղին սիրտը» ժողովածուում առանձնանում է ոչ միայն գաղափարական յագեցուածութեամբ, այլեւ բարձր գեղագիտական արժէքով, որը կանխորոշուած է բազմաբարդ կառոյց լինելու հանգամանքով: Գաղափարական կերպար ստանալու առաջին քայլը հերոսուհու անուանումն է, որը բանաստեղծութեան կառուցուածքային մի՝ արարում ոչ արարում բնորդի գործառութայնութեան հիմքն է: Քանի որ բանաստեղծութիւնը ժողովածուի եղրափակիչ մասերից է, ապա տրամաբանօրէն այն պիտի նպաստէր կառոյցի ամբողջացմանը: Յայտնի է, որ Վարուժանը այս բանաստեղծութիւնը գրելիս հիմք է ունեցել 17րդ դարի պատմիչ Զաքարիա Աարկաւագի ժամանակագրութիւնը, բայց այն սոսկ արտաքին կաղապարն է, իսկ բովանդակութիւնը բխում է Վարուժանի բանաստեղծական ծրագրի ներքին հենքից եւ գաղափարական որոշակի սկզբունքներից, որոնց արտայայտութիւնը անուան ինքնակամ ընտրութիւնն է: 1907 թուականին Ա. Զօպանեանին յղուած նամակում բանաստեղծը հիմնաւորում է կերպարը առասպելականացնելու անհրաժեշտութիւնը. «Ինչ որ կը վերաբերի պատմական մասին, համակրելի Հայր Անդրիկեան ինձի մատնանիշ ըրած էր նախնեաց գրութիւններուն մէջ գեղեցիկ դրուագ մը: Այդ առիթ եղաւ ինծի Շահ Աբբասին դէմքին ծանօթանալու: Եթէ դրուագն ամբողջապէս առնէի՝ պէտք էի նկարագրել Շահին՝ հայ կոյսերուն հետ ըրած մէկ կերուխումը, ինչ որ գեղեցիկ հակասութիւն մը գուցէ կազմէր հայ աղջկանց նկարագիրներուն մէջ: Մէկ խօսքով՝ խոճոճալով-խոճոճալով հուսկ հասայ ներկայ ձեւին, զոր կը յանձնեմ Ձեր դատողութեան»: Անունը՝ այն կրող ազգից որոշակի պատմական տեղեկութիւն է պարունակում, եւ այդ բնագրային յատկանիշների չնորհիւ ապածածկագրւում է՝ այն կրող ժողովրդի ինքնութիւնը ճանաչելու համար: Պատմական տեղեկութիւն կրելու չնորհիւ անուանաստեղծումը նոյնիսկ զուգահեռւում է առասպելաստեղծման հետ՝ որպէս մշակոյթի եւ լեզուի համատեղ զարգացման արդիւնք: Պատմական տեսանկիւնից լինելով մեծ ներունակութիւններով այլագիր՝ Արմէնուհին ազգային կողմնորոշ-

ման հաստատումն է եւ ինքնութեան վաւերացում, որն է հայ կնոջ խորհրդանիշ։ Մարմնաւոր գեղեցկութեան նկարագրութիւնը սկսւում է «Եւ կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է…» բազմանչանակ տողով, ուր կնոջ մարմնաւոր գեղեցկութիւնը իր աստուածացման պատճառն է։ Կոյսը գլխատառով կապւում է Կոյս Մարիամի պաշտամունքին՝ մերկ, բայց ենթաբնագրում անմեղ ու անխաթար, ինչպէս Մարիամը։ Կնոջ խորհրդանշացմանը նպաստող յաջորդ կառուցուածքային միաւորները կրկին գլխատառով՝ Մարմին եւ Ափոր զուգորդումն է։ Ափորն ու Մարմինը ազգային մտաւոր, ոգեղէն եւ ֆիզիկական ուժերի արարիչ, ապագան ու պատմութիւնը իր մէջ կրող ու պահպանող իմաստաւորում ունեն.

Ով Մարմին հայ կոյսերու, ո՛վ սուրբ Սափոր,
Նահատակի, քանաստեղծի, հերոսի
Սաղմն եւ աճիւնն օր մը կրելու դու սովոր:

Ցաւի զգացողութիւնը, որ ժողովածուում կապւում է հայրենիքի վշտի ու տառապանքի հետ, այստեղ կապւում է Արմէնուհու՝ ազգային ամէնէն նուիրականը սկզբնաւորողի ու պահապանի հետ, եւ Արմէնուհին սոսկ կնոջից վերածւում է ցեղային խորհրդանիշի եւ երկրպագւում որպէս հայրենիքի առասպել.

Ով վեհ Արձան աստուածակերտ, ես քեզի
Վադը պիտ՚ գամ եւ ձակատիս ուղիաձեմ
Դափնեպսակն ու փուշապսակը փետեմ
Գիրգ ծոցիդ մէջ՝ որ Նիրվանան է ցաւին:
(Էջ 216)

Յաջորդող տողերում Արմէնուհին երկրպագւում է որպէս կին, որպէս սիրոյ դրսեւորման լիարժէք կերպար.

Պիտի երդնում ուխտըս, ըմպեմ քերկրանքս հին
Աչքերուդ մէջ, եւ վայելեմ հըպումէդ
Խոր հեշտութիւնը վէրքերուս փակուելուն.
Ով Շուշանի Թադար, Մատեան խընկաւէտ՝
Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ՚ընթեռնուն:

Առանց պատահականութեան կինը՝ չուչան փոխանուանմամբ, կապւում է Աստուածածնի պաշտամունքի հետ, քանի որ քրիստոնէական կրօնում այն նոյնանում է մաքրութեան, անմեղութեան հետ, իսկ 19րդ դարից սկսած արուեստում չուչանն անուանուել է «Մատոննա»՝ կոյս Մարիամ համաբանութեամբ։ Շուչանի անմեղութեան, անձեռնմխելիութեան յատկանիշներով սիրոյ ցանկութեան առարկայ կինը աստուածային անձեռակերտ ու խորհրդաւոր է ծածկագրւում, որ ստեղծուած է մարդկային վայելքի համար. /Մատեան խընկաւէտ՝ Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ՚ընթեռնուն/։ Արմէնուհու կերպարում բանաստեղծը չեչտում է կանացի այն սկիզբը, որը կենարար է տղամարդու համար եւ որի չնորհիւ երկրպագւում տղամարդու կողմից.

Ով դու Աղբիւր կաթի, գինւոյ Ողկուզակ՝
Որ կը խայծիս այգիի մէջ շերտափակ:
(Էջ 216)

Այս պատկերում եւս Վարուժանը կիրարկում է իր ամենահետեւողական բանաստեղծական հնարքը՝ խորհրդանիշ ստանալ խորհրդանիշների միջոցով, մակդիրները գրւում են մեծատառ՝ կարեւորելով այն բառի իմաստային տարողութիւնները, որի վրայ դրուած են։ Համամշակութաբանական արժէք ունեն նաեւ կաթը եւ գինին, առաջինը՝ որպէս կենսահեղուկ, վերածնութեան ու անմահութեան, լիութեան ու պտղաբերութեան խորհրդանիշ, երկրորդը՝ աստուածային չնորհ, բնութեան ուժի եւ նրա բարերար, կենարար ոգու վկայութիւն։ Պատկերում կինը սիրոյ առարկայ եւ աղբիւր է կերտւում տղամարդու կերպարի հետ համադրութեամբ։ Կաթն ու գինին միա-

սին խորհրդանշում են կնոջ կերպարի՝ այս անգամ ոչ թէ մայրական, այլ՝ տղամարդու համար կարեւորուող կողմը.

Ով դու կըռուի, խաղաղութեան գոց Մեհեան՝
Որուն սեմէն կ'անցնի ուխաեալը միայն

Կնոջ՝ ոչ թէ սոսկ սիրոյ վայելքի, այլ կենարար սիրոյ առարկայ հանդիսացող պատկերում սկզբունքօրէն մերժուում է այն պղծողը՝ օտարը, որ ոչ արարչութիւնն է.

Այն ձեռքն օսար զերծ չըլլայ քնա՛ւ նըզովքէ,
Որ կ'յանդըգնի բանալ դըռներդ նուիրական:

«Եւ Կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է...» տողի կրկնութիւնը եզրափակում է կնոջ խորհրդանշացումը եւ դրա մեկնութիւն՝ հայ կնոջ խորհրդանշական պատկերում միաժամանակ տեսնելով նաեւ վարուժանեան կնոջը եւ նրա աստուածացման պատճառաբանուածութիւնը: Արուեստի տեսանկիւնից չատ հետաքրքիր է բանաստեղծութեան հետագայ կառուցուածքում կնոջ կերպարի իմաստային փոխանցումը. նախորդ պատկերի դիտելի կողմը հայ կինն էր, կինը՝ սիրոյ առարկայ, յաջորդող պատկերներում կինը՝ որպէս սիրոյ առարկայ դառնում է դիտելի չերտը, իսկ նրա մէջ չեչտուող հայութեան ոգին չդիտուող տեսանելին՝ պատկերի գաղափարական հենքը: Արմէնուհու կերպարում կրկին առաջին փլան է մղուում ցեղային ոգին կրելու եւ անպարտելիութիւնը պահպանելու գործառոյթը.

Հոն եզերքին Շահը կեցած մըաախոհ՝
Կ'երազէր իր Աւարին վրայ՝ որ մընաց
Մահուան մէջ կոյս, եւ կուսութեան մէջ՝ դըշխոյ:
Այդ կեանքին հեա կ'ըզգար թուրն իր ջախջախուած.
Եւ կը խորհէր՝ առջեւն այդ սուրբ դիակին՝
Թէ ան իրաւ ուժն ունէր իր բանակին:

Շահի կերպարի հետ հանդիպադրմամբ Արմէնուհու կերպարը քաղաքական երանգաւորում է ստանում. հայրենիքի ոգին մնում է չպղծուած, չապականուած եւ անպարտելի.

Առիւծն անքիծ կոյսը առած կը սանի
Լեռներն ի վեր, աւերակ բերդն հայրենի.
(էջ 228)

Ժողովածուի ներքին հենքը կազմող ցեղային ոգու կառուցումը վերջնական կերպաւորում եւ իմաստաւորում է ստանում, իսկ կառուցման արարում-ոչ արարում կառոյցում արարումը, վերջնական հիմնաւորում ստանալով, փոխանցում է յաջորդ ժողովածուին:

ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ
Երեւան

Ցեղասպանութեան յաջորդած՝ պատմական Հայաստանի կամ Թուրքիոյ տարածքին մնացած հայութեան ողբերգութեան վերջին երկու տասնամեակները սկսանք առաւելաբար անդրադառնալ,- թանձր քօղ մը կար այս հարցին վրայ, որ գլխաւորաբար կու գար զոհերո՛ւն իսկ լռութենէն, երբեմն նոյնիսկ՝ հերքումէն, թերեւս՝ առաւել եւս չվնասուելու կամ հոն մնացած հարազատները չվնասելու մտահոգութենէն ու վախէն բխած։ Սակայն որեւէ խորունկ վէրք, որ չի բացայայտուիր, չի քննարկուիր կամ չի դարմանուիր՝ կը մնայ ենթակային հետ... նոյնիսկ մինչեւ գերեզման։ Ինչպէս յաճախ կրկնուած է՝ ցեղասպանութեան հերքումը ցեղասպանութեան չարունակութիւնն է, իսկ այս պարագային կացութիւնը աւելի ծանր է, որովհետեւ պետութեան խորական կեցուածքն ու ստեղծած վախի մթնոլորտը հետեւողականօրէն կը հարուածեն վերապրողները։

ՅԱԿՈԲ ԽԱՉԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՍԻՒՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ գրականութեան մէջ ինծի ծանօթ են միայն հատուկենտ անդրադարձներ՝ այս ողբերգութեան. օրինակ՝ Րաֆֆիի Քեպապճեանի մէկ երկու խօսուն պատմուածքները. մէկը՝ հայերու թրքական բանակին մէջ զինուորագրութեան անդրադարձող, միւսը՝ 1955ի Կիպրոսի հարցին յաջորդող, Պոլսոյ մէջ յոյներու թէ փոքրամասնութիւններու դէմ ուղղուած սարսափներուն։ Իսկ անգլերէնով գրուած այս վէպը կ՝անդրադառնայ այդ քաղաքին մէջ մեծցող հայու մը հանդիպած բոլոր հարցերուն ու դժուարութիւններուն։

Այսպէս, Յակոբ Խաչիկեան չուրջ 260 էջնոց չատ հաճելի եւ դիւրասահ կերպով կարդացուող վէպ մը ստեղծած է, որ քանի մը մակարդակի վրայ կը գարգանայ։ Անհատական մակարդակի վրայ՝ հոն կը հետեւինք Թովմասի մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող սեռային ու փորձառական աչխարհի աճումին, ինչպէս եւ՝ չրջապատի ճանաչման։ Իսկ հաւաքական մակարդակի վրայ՝ ցեղասպանութեան առընչուող խնդիրներու, ունեւորութեան տուրքին, 1955ի դէպքերուն, հայերու հանդէպ պետական խորական կեցուածքին եւայլն։ Աւելի՛ն, քրտական հարցէն մինչեւ ոստիկանական բրտութեան կապուած քաղաքական ու ընկերային խնդիրներ կ՝աւելնան, որոնք վառ ու համապարփակ խճանկարը կը գծեն այս չեչտուած հակասութիւններով լի իրականութեան։

Նման ընկերութեան մը մէջ, հերոսին՝ Թովմասին նախ եւ առաջ անհանգրստացնողը սուտն է, որ վերածուած է ծնողներուն նախասիրած միջոցին՝ հարցերուն մօտենալու։ Առաջին սուտը իննամեայ Թովմասին համար, քրոջը՝ Էմմայի մահուան առնչուած է։ Ամառնային արձակուրդի աւարտէն երկու շաբաթ առաջ, Էմմա երկրորդ յարկի աստիճաններէն առաջին յարկ կը գլորի, Թովմաս մեծ մօրը մօտ կը մնայ։ Հայրը գինք կը հանգստացնէ, որ քոյրը կ՚ապաքինի, իսկ մայրը կը բացակայի, որովհետեւ չի կրնար քոյրը առանձին ձգել։ Մինչդեռ առաջին իսկ վայրկեանէն քոյրը մահացած է, եւ մայրն է որ հոգեբանական դարմանումի կ՚ենթարկուի։ Ծնողներուն երկրորդ մեծ սխալը այն կ՚ըլլայ, որ այս գոյժին փոխանցումը իրենք կատարելու տեղ կը վստահին ... հայր Մաթոսին, որ դասարանին մէջ, աշակերտներուն դիմաց կը յայտարարէ Թովմասի քրոջը մահուան «աւետիս»ը՝ ըսելով, որ ան միացած է հրեշտակներու չարքին, որուն համար պէտք է ցնծալ։ Ան երբեք ալ պիտի չներէ ծնողներուն։ Պատմող ձայնը պիտի աւելցնէ. «Այս մէկը իր առաջին հանդիպումն էր մահուան եւ ծնողներու սուտերուն հետ։ Ան չէր անդրադարձած, որ խաբէութիւնը ընդհանրացած էր հայ ծնողներուն մօտ՝ պաշտպանելու համար գիրենք ցաւալի ճշմարտութիւններէն» («Լուսասիւնի օրագրութիւնը», էջ 24)։ Հոս կ՚անդրադառնանք նաեւ վէպի ներածական գլխուն, ուր փոքրիկ Թովմասը եկեղեցւոյ մէջ երեք մոմեր վառելէ ետք իր ու ծնողներուն համար, հալած տաք մոմերը կը միաձուլէ, անոր մանուկի մը ձեւը կու տայ եւ կը թաղէ հոն, աւազին մէջ, երրորդ մոմին տակ։ Պատկերը խորհրդանշական է եւ կը ներկայացնէ քրոջը մահուան ցաւն ու յաճախանքը, որ անթեղուած կրակի պէս պիտի մնայ տղուն հոգւոյն մէջ իր ամբողջ կեանքին ընթացքին։

Հոս անպայման պէտք է արծարծել գեղարուեստական իրականութեան հարցը։ Այս դէպքը եւ վէպին մէջ նշուած որոշ այլ տուեալներ կրնան հեղինակին՝ Յակոբ Խաչիկեանի կեանքին հետ աղերս ունենալ, վերջ ի վերջոյ՝ Պոլիսը իր մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող ժամանակաշրջանի միջավայրն է, սակայն այս չի նշանակեր, որ Թովմասը Յակոբ Խաչիկեանն է։ Կրնայ ան այն տիպարը ըլլալ, որուն ինք կը ձգտի, իր միւս եսը ըլլալ, կրնայ հեղինակը իր անձէն շատ բան դրած ըլլալ այնտեղ, բայց ան այլեւս գեղարուեստական անձնաւորութիւն է եւ կ՚ապրի իր սեփական կեանքով։ Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ Թովմաս անունին կը հանդիպինք Յ. Խաչիկեանի այլ գործերուն մէջ նաեւ, ինչ որ կը չեշտէ տիպարին մտացածին ըլլալը։

Ծնողներուն միւս սուտը Թովմասի թլփատման կը վերաբերի։ Տղան Երզրնկա՝ մօրը ծննդավայրը տանելու խոստումով, չմեկնած՝ բժշկական քննութիւններ կատարելու պատրուակով կը մոլորեցնեն հիւանդանոց ու կը թլփատեն։ Ուրեմն զարմանալի՞ է, որ ան Աստուածաշունչի Թովմասին նման կասկածամիտ, ամէն ինչ իր ձեռքով ստուգող տիպար մը դառնայ։ Սակայն իր վրէժի քայլը սոսկալի է. իբրեւ նուէր՝ անտեղիտալիօրէն կը պահանջէ այն ճերմակ միակը-տուր գիշերանոցէն եւ կապոյտ անդուս գլխարկէն, որ թլփատուած թուրք տղաքը հագած կ՚ըլլային, եւ օր մը, ծնողներուն բացակայութենէն օգտուելով, անոնցմով կ՚իջնէ փողոց՝ ծնողներուն անունին չուրջ գայթակղութիւն մը հիւսելով, թէ ի՞նչ՝ կարգ մը հայերու կամ հրեաներու նման իսլամացած, «տէօնմէ»՞ դարձած էին։

Ակայն ամենախորհրդաւոր լուսաբիւնը կը վերաբերի «ջարդ» ու «աքսոր» բառերուն։ Յատկապէս «միւսհաճիրլիք»ը, աքսորը, մէկ-մէկ կ'իյնայ խօսակցութեան մէջ, սակայն իր հարցումներուն ան միշտ նոյն պատասխանը կը ստանայ, երբ որ մեծնաս՝ կը հասկնաս։ Թովմաս բացատրութիւն կը ստանայ միայն, երբ կը սպառնայ այս մասին հարցնել իր թրքերէնի ուսուցիչ էքրեմ պէյին։ Այապէս հայրը՝ Անտոնը, կը սկսի իրեն պատմել իրենց Աֆիոն Գարահիսարի անցեալէն, տեղահանութենէն, տարագրութեան մանրամասնութիւններէն, Տէր Զօրէն։ Հօրը պարագաները բարեբախտաբար կը յաջողին հասնիլ Երուսաղէմ, ուր հինգ տարի մնալէ ետք կը վերադառնան Թուրքիա, Պոլիս, հաւանաբար իրենց կալուածներուն վերատիրանալու յոյսով։ Թովմասի մտքին մէջ այս պատումին ստեղծած պատկերները կը միաձուլուին վարդալից, Աչուիցի չուրջ եղած գրոյցներուն, կը վերածուին մղձաւանջի. աքսորը մտքին մէջ կը դառնայ հոմանիշ մահուան, ոչնչացման ու կորուստի։

Այս բոլորին վրայ եթէ աւելցնենք, որ համաշխարհային երկրորդ պատերազմի օրերը կ'ապրին՝ ժամանակաշրջանի պատկերը աւելի ամբողջական կը դառնայ։ Յամենայն դէպս, տուեալ ծանր մթնոլորտը հաւասարակշռող, կշիռքին միւս կողմը գտնուող, թեթեւցնող բաժինը Թովմասին սեռային արթնացումն ու աճումը կը կազմեն։

Ան ամէն օր, դպրոցի ճամբուն վրայ գտնուող լուսասիւնին չուրջ երեք անգամ կը դառնայ, որպէսզի բախտ բերէ իրեն, օրը լաւ անցնի։ Ռուս եօթնամեայ Անիան, իր կապոյտ աչքերով հմայած է զինք եւ այնքան մը վստահութիւն ներշնչած, որ անոր ցոյց կու տայ իր թղփատուած պուպուլիկը։ Անոնք յաճախ իրարու հետ կը քալեն, կը սպասեն գիրար։ Այս գծով՝ վէպին ամենաերգիծական բաժիններէն մէկը Տիրանի նպարավաճառատան մէջ տեղի կ'ունենայ։ Մայրը նրբերշիկներ ապսպրած է եւ Տիրան հարց կու տայ, թէ ինչպէս մանրէ գանոնք, իսկ Թովմաս յամառօրէն կը պնդէ, որ մայրը իր հարցումին պատասխանէ, քանի ամէն անգամ որ դեղեցիկ մերկ աղջիկներու մասին մտածէ՝ իր պուպուլիկը կը մեծնայ ու կը կարծրանայ։ Մերկ աղջիկները գլխաւորաբար հանրային բաղնիքը տեսած է, ուր տակաւին մօրը կ'ընկերանայ եւ վստահաբար այլեւս պէտք չէ երթայ...։ Ան մօրը չի կրնար ըսել, որ պատահաբար կիսամերկ տեսած է հօրը ազգականուհիներէն Էլիզան, որուն անունին չուրջ գրոյցներ կը չրջին։ Թովմասին ծնողները իրեն կը թելադրեն պուպուլիկին հետ չխաղալ, կամ չատ չխաղալ, որպէսզի չապուչնայ։ Ակայն գիտենք, որ ինք չի վստահիր ծնողներու խօսքերուն։

Ուրիշ սուտ մը՝ հօրը եւ մօրը տարբեր ննջասենեակներ ունենալուն կը վերաբերի (թէ հայրը կը խռկայ), մինչդեռ հայրը Նինոյին եւ ուրիշներու հետ կը կենակցի նաեւ, իսկ մայրը չտեսնելու կու տայ այդ իրողութիւնը՝ պահելու համար ընտանիքին միութիւնը, անդորրութիւնը։

Ամէն պարագայի չեմ գիտեր, Յ. Խաչիկեան այսքան հանգիստ պիտի արտայայտուէ՞ր սեռային հարցերու մասին, եթէ վէպը գրուած ըլլար հայերէնով։

Վէպին երկրորդ բաժինը նոյն այս հաւաքական ու անհատական մակարդակները կը զարգացնէ։ Ունեւորութեան տուրքը կը ծանրանայ հայերու, հրեաներու, յոյներու ու ասորիներու վրայ, ուր մարդոց ունեցուածքը տասնապատիկով կը գնահատուի եւ համապատասխան տուրք կը պահանջուի։ Եղածը որոշ

փոքրամասնութիւններ անգամ մը եւս հարուածելու ճեւ մրն է, նոյնիսկ Եագուպ Բեքթուրքի (Յակոբ Պէքեան) նման իսլամացած հայեր զերծ չեն մնար ասկէ։ «Գլխաւոր ազգակները ճչդելու մէկու մր հարստութիւնը՝ իր կրօնքը, լեզուն ու ծագումն էին» (էջ 100), կը ճչդէ պատումր։ Կատարուածր պետութեան թրքացման հոլովոյթին մաս կր կազմէր։ Կարգ մր անճեր կր վճարեն, սակայն կր մատնուին տնտեսական աղէտի, ուրիչներ կ՚աքսորուին թուրք-ռուսական սահմանին մօտ գտնուող Աչքալէի չրջանր, թրքական Ափերիան, պահուելով ամենանախնական պայմաններու մէջ։ Թովմասի հայրը կր փրկուի կաչառելով Վեհպի պէյր՝ իր մէկ նախկին դասընկերն ու գործակիցր, սակայն ունեցուածքին մեծ մասր կր կորսնցնէ։

Յաջորդ աղէտր չուրջ տասնամեակ մր աւելի ուշ է, կր յաջորդէ Կիպրոսի յոյն մեծամասնութեան Յունաստանի միանալու ցանկութեան կեցուածքին, որու կր հետեւի Թուրք ամբոխին թրքավարի հակագդեցութիւնր։ Երիտասարդ Թովմաս՝ Անիային երթալու ճամբուն, Թաքսիմի հրապարակին վրայ կր հանդիպի ամբոխին, որ Կիպրոսր թուրքին է կամ թրքական է կարգախօսին տակ կր կողոպտէ ո՛չ միայն Փերայի ու չրջապատի յոյներուն, այլեւ հայերուն, հրեաներուն, նոյնիսկ ցուցափեղկերուն մէջ թրքական դրօշակ ու Աթաթիւրքի լուսանկարր դրած, կրօնափոխ եղած «տէօնմա»ներուն վաճառատուները։ Կրակի կր տրուին եկեղեցիներ, Յոյներու Պատրիարքարանն ու դեսպանատունր, կր թլփատուին եկեղեցականներ, կր բռնաբարուին կիներ ու աղջիկներ, նոյնիսկ յոյներու գերեզմանատունր կր սրբապղծուի։ Միջազգային մամուլը դէպքր կր կոչէ Կոստանդնուպոլսոյ Քրիսթալնախթր։ Իսկ Թովմաս հոն կր յիշէ, որ դեռ տարի մր առաջ հօրր հետ կր վիճաբանէր, որ հայերը իրենց վրայէն պէտք է թօթափեն զոհի հոգերանութիւնը. այսպէս՝ իր սերունդին հետ, անճնական փորձառութեամբ կր ճանչնայ թուրքը։

Մինչ այդ Թովմասի ճաումը զուգահեռաբար կը զարգանայ գրութեան մէջ։ Գպրոցը մտերմութիւն մը կազմուած է իր, Հայկի, Պեկոյի ու Արամի միջեւ։ Ուսնեւորութեան տուրքի օրերուն կ՚որոչեն վէհպի պէյի ինքնաչարժը պայթեցնել, վրան Զորոյի Z նչանը ձգելով…։ Երբ աւելի մեծցած են՝ հետաքրքրականօրէն պատմուած, յոյն Նաւիաքային հետ իրենց բոզանոցի առաջին սեռային փորձառութիւնր կայ, ինչ որ կր քաջալերէ Թովմասր աւելի ուշ կենակցելու Անիային հետ։ Այս բոլորէն անցնելու ատեն՝ կր տեսնենք, որ ծնողներուն սուտերէն գացած Թովմասր ի՛նք կր սկսի սուտեր րսել ծնողքին, չրջապատին, նոյնիսկ՝ Անիային։ Հետեւաբար պէտք է մտածել, որ երբ անկեղծօրէն չես կրնար արտայայտուիլ ընկերութեան մր մէջ, արարքներուդ ու իրականութեան հանդէպ չես կրնար բացայայտօրէն դրսեւորուիլ, կը նչանակէ որ սուտը այլեւս այդ ընկերութեան հիսկէններուն մաս կը կազմէ։

Թովմասի ընթերցման սէրը գինք կը մղէ գրելու։ Իսկ Համաչխարհային Երկրորդ պատերազմի աւարտէն ետք, երբ Երկրորդական վարժարանը վերջացուցած է, ինք եւ Անիան կը մտնեն Ամերիկեան դոլէճ. Թովմաս կը հետեւի դրականութեան, Անիան՝ բժշկութեան։ Թովմաս նոր հետաքրքրութիւն մրն ալ ունի՝ երկար վագքր։ Մելպուռնի ողիմպիականներու նախօրեակին են, եւ ան կր յաջողի Թուրքիոյ տասր հազար մեթր վագքի մրցանիչր կտրել։ Ակայն գտուածի վերջին մրցումին, անբացատրելի բան մր կր պատահի. Թովմաս երկրորդ կր

ԴԱՓՆԻ

Ստեղծագործությունը հրապարակվում է հեղինակի անձնական էջում՝ https://www.facebook.com/profile.php?id=100091284567890

Pakine

թօ, իբրեւ թերթին տէրը, օգտակար կ’ըլլայ նաեւ հանդէսին արտօնագիրը ապահովելու՝ կաշառելով դատաւորը։ Թովմաս երեք թիւերու հրատարակութեան համար դրամ կը ստանայ իր հովանաւորէն ու կ’անցնի գործի։ Ստացած թղթերէն գրուածիւններուն մէջ կայ նաեւ դատարանի մեքենագրողին՝ Տաքթիլօ Սապրիի մէկ չատ չահեկան պատմուածքը, որ սկիզբը Քաֆքայի մէկ խորագրին նման «Գատը» կոչուած է։ Անշուշտ ինք կը փոխէ խորագիրը, սակայն քաֆքայական ահաւոր կացութեան մը մէջ կ’իյնայ։

Պատմուածքը, որ «Գաղտնի ճամբան» վերնագրով կը հրատարակուի, լրտեսական բնոյթ ունի եւ կապ ունի Թրքական օդանաւային ընկերութեան մէկ մատուցողուհիին հետ։ Սապրի հարցին ծանօթացած է իր գործին բերումով։ Քանի մը օր ետք Թովմաս մամուլին մէջ կը կարդայ, որ Սապրի սպաննուած է եւ ոստիկանութիւնը անոր տունը խուզարկած է։ Թովմաս ոստիկանատուն կը կանչուի եւ կը հարցաքննուի այս գծով։ Աւելի ուշ, տան ճամբուն վրայ, ինքնաշարժ մը կը կենայ, անծանօթներ կ’առեւանգեն դինք եւ մարգասրահի մարզիկներու մուտքէն մտցնելով կը սկսին խոչտանգել՝ երկրորդ կամ այլ պատմուածքներու մասին հարցնելով. ան ուշակորոյս վար կ’իյնայ. դէպքը կը տեղեկագրէ ոստիկանութեան, սակայն գիտէ, որ կեանքը այլեւս վտանգուած է։ Առկէ ետք իր ամէն ճիգը, որեւէ ձեւով ինքզինք Ամերիկա կամ Գանատա նետել է՝ հասնելու Անիայինն։

Ինչպէս կը տեսնենք՝ քառասունական թուականներէն մինչեւ վաթսունականներու սկիզբը երկարող ժամանակաշրջանը կենդանի կերպով մեզի կը փոխանցէ Յակոբ Խաչիկեան։ Ինչպէս ժամանակակից վէպին մէջ յաճախ կը հանդիպինք, հոն հրապարակագրական բաժիններ կան՝ յատկապէս առընչուող հանրապետութեան թրքացման հոլովոյթին, ուսումնական ծրագիրներէն մինչեւ ընկերային, տնտեսական ու քաղաքական ոլորտը երկարող։ Սակայն կայ նաեւ հեղինակին երգիծական գիծը, որ կրնայ նոյնիսկ ծանր կացութիւններ հեգնանքով դիմաւորել։ Ամենաչահեկանը՝ ծածկուած, քօղարկուած աչխարհի մը բացայայտումն է գրական մակարդակի վրայ։ Յ. Խաչիկեան ցեղասպանութեան նուիրուած «Ամառ առանց այգաբացի»ի վէպէն ետք՝ ահաւասիկ «Լուսասիւնի օրագրութիւնը» կը բերէ, յատակօրէն ըսելով, որ վերապրողներուն ու անոնց սերունդներուն ողբերգութիւնը կը չարունակուի։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Ապրիլ, 2010
Մոնրէալ

ԻՆՉԵ՞Ր Կ'ԸԱՆ ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Դարակներու մէջ չշարուած, տուփերու մէջ խառնիխուռն դրուած գիրքերու մէջէն ինքզինք յայտնաբերեց հարիւրեօթանասուն էջերէ բաղկացած հատոր մը. «Աւետիք Իսահակեանի նամակները», 1959, Գահիրէ, հրատարակութիւն՝ «Յուսարեր»ի: Նամակները ուղղուած են Վ. Նաւասարդեանի, Ռ. Դարբինեանի, Ե. Խաթանասեանի եւ Վ. Ահարոնեանի: Անոնք կը կարդացուին վէպի մը պէս. կենսագրական ծանօթութիւն, պատմութեան որոշ ժամանակաշրջանի մը վկայութիւն, բանաստեղծի մը հոգեկան վերիվայրումներու դրսեւորում: Հաւանօրէն գիրքը կարելի է գտնել գրադարաններու մէջ, անշարժ պառկած, «Յուսարեր»ի պահեստին մէջ՝ ծրարներով: Ոմանք պիտի ըսեն՝ վերահրատարակենք: Ի՞նչ կ'րնենք հրատարակուածներուն համար: Նկատի ունենալով որ մեր ժամանակակիցներու մեծամասնութիւնը պիտի չտեսնէ այս գիրքը, փորձենք «ծաղկաքաղ» ընթերցում մը ընել, ոչ-հեռաւոր անցեալի տարրեր մէկ պատկերը ունենալու համար: Ինչե՞ր ըսած է Աւետիք Իսահակեան:

Կը զեղչեմ բոլոր խօսքերը որոնք կը վերաբերին անձնականի, ընկերականութեան, քաղաքավարութեան: Հայաստանի Հանրապետութեան խորհրդայնացումէն ետք նախապէս արդէն տարագիր Եւրոպա ապրող հայ գրողին ապրումները եւ դատումները կը գտնենք այդ նամակներուն մէջ, մտածումներ եւ դիրքորոշումներ, որոնք կը հետեւին դէպքերու հոլովոյթին եւ տիրական կերպով՝ ենթակայական ուղղութիւններու: Բանաստեղծի ստեղծագործութեան չեն վերաբերիր այս էջերը, այլ մեր պատմութեան որոշ մէկ շրջանի անոր կեանքին:

Վարդգէս Ահարոնեան, էջ 123-169, «Ի՞նչ են ասում Աւետիք Իսահակեանի նամակները» խորագրի տակ վերլուծած է զանոնք: Աւետիք Իսահակեան, 1906ին, ցարական բանտէն երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուելէ ետք մեկնած է Եւրոպա: 1916ին, ցարական կառավարութիւնը արտօնած էր հայ տարագիրներու վերադարձը, ինք մնացած էր արտասահման: Տատանումներէ ետք, համայնավարներու հրաւէրներուն ընթացք տալով, վերադարձաւ 1926ին, գիտնալով կացութիւնը: Այդ կը վկայեն նամակները: 1930ին վերադարձած է արտասահման: Վարանումներ ունեցած է վերջնական կերպով վերադառնալէ առաջ:

Վարդգէս Ահարոնեան, որ ճանչցած է Աւետիք Իսահակեանը, կը վերլուծէ այդ նամակները, կը փորձէ ցոյց տալ բանաստեղծին անձնաւորութիւնը եւ նկարագիրը, միաժամանակ անոր կեցուածքները ազգային եւ քաղաքական հարցերու, Հայաստանի ներքին եւ միջազգային կացութեան մասին:

Աւետիք Իսահակեան եղած է դաշնակցական եւ ՀՅԴ Կեդր. Կոմիտէի անդամ: Նամակները հրատարակուած են իր մահէն ետք, չվնասելու համար իրեն:

Մէջբերումները կ'րնենք այնպէս ինչպէս որ անոնք տպագրուած են րնագրին մէջ: Ընթերցողին կը մնայ մտածել եւ հասկնալ ժամանակը եւ կացութիւնները: Ի հարկէ մէջբերումները զորս րրի երրեք չեն կրնար փոխարինել գիրքի ընթերցումը:

Հակառակ իր «անկախութեան» եւ «թարս» րլլալու յայտարարութիւններուն, երկրորդ վերադարձէն ետք, րուռն ու րիրտ խօսքերէ ետք, ինք ալ տուրք տուաւ եւ Ստալին գովերգեց, բանաստեղծութիւն ձօնեց «Մեծ Ստալինին»: Կրնա՞ր խուսափիլ...

Յ. ՊԱԼԵԱՆ
22 Մայիս 2010

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ

«Հայաստանից մի թիզ հող տալու չէ Եւրոպան մեզ, լիրբ Եւրոպան, որ կաշառուած հայերի ոսկիներով, որ կողոպտեց թուրք ժողովուրդը, Եւրոպան իր թերթերով, սենատեօրներով, նախագահներով, կաթոլիկ հոգեւորականութիւնը, միսիոնարները… բոլորը, բոլորը… Հայաստանը թողնելու են թիւրքին, եւ խրախուսելով որ մնացած հայերին էլ ջարդեն. Եւրոպան այսպէս կ'ուզէ լուծել հայոց հարցը. ով որ կոյր չէ, նա կը տեսնի. եւ այսօր ի՞նչ են ուզում Դաշնակցականները ու Ռամկավարները (Նուբար փաշան), նորից լիզել սրիկայ եւրոպացու դռները… Անգլիան եւ Ֆրանսիան հնարքներ են մտածում թիւրքին հասցնել մինչեւ Բաղու։ Ռուսը նրանց համար հազար անգամ վտանգաւոր է, քան իսլամը, համիսլամութիւնը, որին գիտեն կթել, ծծել…»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկաեմբեր 1921, Վենեաիկ

«…Զմիւռնիայի ջարդից, աւերից յետոյ, վախենում եմ հերթը գայ Պոլսին. եւ յետոյ Երեւանի Հայաստանին, եւ ի՞նչ կայ զարմանալու ու անսպասելի, քանի որ Ֆրանսիայի եւ Իտալիայի հետ ողջ աշխարհ խօսք մէկ են արել – ջնջել հայերին, ջնջել՝ տեղ պատրաստելու համար իրենց վաճառականներին ու չուկայիկներին, ջնջել ի տրիտուր Թիւրքիայից ստանալու համար կոնսեցիաներ եւ հասարակ բաներ, - բուրդ, բամպակ, թիւթուն։ Ամօթ, գութ, ազնիւ խօսք, խոստում - բոլորը սուտ խօսքեր են եղել, միայն խաբելու, միայն փողի համար։ Եւ զզուելին ու գայլրանալին այն է, որ մեր «բարեկամ» դաշնակիցները եղան մեր ամենակատաղի թշնամիները. եւ սա հասկանալի է ու տրամաբանական»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 3 Նոյեմ. 1922, Վենեաիկ

«Ես Լօզանի ժողովից մեզ համար ոչ մի յոյս եւ սպասելիք չունիմ, դա մեր վայրագ թշնամիների ժողովն է, ուրիշ ո՛չ մի բան, թուրքերից աւելի յոյս ունիմ մի բան ստանալու, քան սրիկայ, դաւաճան, լիրբ Եւրոպայից՝ լինի Ֆրանսիա, Անգլիա, Իտալիա։ Այնպէս որ ուրախ եմ, որ մերոնք որոշել են թիւրքերի հետ բանակցելու համաձայնել, լաւ կը լինէր, որ բոլշեւիկների միջնորդութեանը եւս դիմէին, մանաւանդ որ Ռակովսկին հայասէր է. գոնէ կարսն ու մի բան Թուրքա-Հայաստանից տան, մինչեւ Վան, կամ… ի՞նչ ասեմ. ասածիս չեմ հաւատում…»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 29 Նոյեմ. 1922, Վենեաիկ

«Ես կարծում էի, թէ բոլշեւիկները մի-երկու տարուայ մէջ կ'ջնջեն Բրեստ-Լիտովսկի խայտառակ դաշինքը, կարսի դաշինքը եւ նրա հիման վրայ կ'ընդարձակեն մեր հայրենիքը գոնէ 1914 թ. սահմանը. գոնէ ինձ այդպէս էին նրանք ասել, եւ այդպէս էին յուսադրել ռամկավարներին։ Բայց բոլոր նշաններից այնպէս է երեւում, որ բոլշեւիկները մտադիր չեն թիւրքերի հետ գէշանալու, եւ եթէ մեր ունեցածը չտան, թիւրքերի խլածից մի թիզ հող խլելու չեն. սա պարզ է ինձ։ / Եւ հենց սրա համար արժէ որ բոլշեւիզմը ընկնի, եւ իմպերիալիզմ-ցարիզմ գայ, բայց սա էլ չուտով չի լինելու»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փեարուար 1924, Վենեաիկ

ՀԱՄԱՅՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Այդ չների հետ գլուխ ելնելը դժուար է, նոյնիսկ անկարելի. ոչ օրէնք կայ, ոչ դատ, միայն տեռոր։ Մի լաթի կտոր՝ միլիոնաւորների արիւնով կարմրած՝ չինել են մի ֆետիշ. տակը մի չիմար, անհեթեթ գաղափար մոնղոլական, անգիտական, նախնական-անասնական կոմունիզմ, որին իբրեւ բանալի սե-

Բագին

րունդներ ու կուլտուրաներ են գոհում՝ չնախատեսելով որ սրա վերջը յանգելու է մի չտեսնուած ուժեղ ցարիզմի, մի ազգայնական Ռուսիայի… Եւ դեռ Լենինին հռչակում են հանճար։ Ոճրագործ աւանդիւրիստներ են՝ նոյնիսկ հակառակ իրենց մարքսիզմի։ Թաղեցին ամէն բան, ե՛ւ սոցիալիզմ, ե՛ւ դեմոկրատիա, ե՛ւ ապագայի հաւատ, ե՛ւ երազ։

«Շատ բան կարող եմ գրել, բայց վախենում եմ գրգռել այդ դեւերին եւ վրէժը թափել այնտեղ մնացողների վրայ։ Մարդ չգիտէ թէ ի՞նչպէս վարուի այդ թալաթների հետ»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 25 Փետրուար 1923

«Սոցիալիզմը նոյնիսկ ի՞նչ բան է որ մարդու ոգեւորէ։ Ես կամաց-կամաց հեռանում եմ սոցիալիզմից։ Կարլայլ, Նիցչէ, Շպենգլեր - ահա ոգեւորութեան աղբիւրներ. ազգ, մեծ մարդ, անհատ, ազգային կուլտուրա, եւ դասակարգեր, մանաւանդ անհրաժեշտ է գիւղացին, որ մայրն է ազգային գոյութեան, կուլտուրի, կրօնի, պոէզիայի։ Ի՞նչ է բանուորը - մեծ քաղաքների նախանձոտ վիժուածք, տգէտ, ամբարտաւան, մեծամիտ. կարծում է թէ ինքն է չինել կուլտուրան։… Մարքսը գրոշանոց փիլիսոփայ է, շատ նախիւ։

«… Ես խղճում եմ բանուորին - միայն այսքան։ Բայց նրա պաշտամունք, նրա դիկտատուրա - դարշում եմ»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923

«Բոլշեւզմի տեւողութիւնը չատ է ջղայնացնում ինձ։ Նրա դիմանալը չեմ կարող բացատրել, թէեւ հակառակ է իմ լսած ու կարդացած սոցիոլոգիկ տեսութիւններին։ Մինչեւ ե՞րբ պիտի մնայ։ Ափսոս չէ՞ր ցարիզմը… Ինչ բռնեց սրա տեղը — թաթարական հեգեմոնիա Կովկասում։ Երեւի, մինչեւ որ վերջին բոլշեւիկ-կոմիսար չուներ չատակի Լենինի պէս, օր չենք տեսնելու, փչանում է նրանց չնչի տակ ամէն բան, մանաւանդ երիտասարդութիւնը…»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 3 Ապրիլ…

«Ես բոլշեւիզմի մասին իմ ուրոյն կարծիքները ունեմ, որ հոս պարզել երկար կ՚տեւէ. այսքանը ասեմ, որ ոչ միայն կոմմունիզմից, այլեւ սոցիալիզմից օր-օրի վրայ հեռանում եմ. եւ այսպէս, համաձայն չլինելով նրանց հետ (բոլշեւիկների), ուզում եմ որ նրանք մնան, կօնտր-րեվոլուցիօնից վախենում եմ, եւ ատում եմ գրեթէ բոլոր յեղափոխութիւնները, առ հասարակ բան դուրս չի գալիս յեղափոխութիւններից, (ֆրանսական յեղափոխութիւնը նոյնպէս վիժուած բան եղաւ), եւ գիտեմ որ նրանք մնալով, այ կ՚երթան, կ՚փոխւին, եւ ի վերջոյ հին հունին կ՚հասնին. մեզ հարկաւոր է իմպերիալիստական Ռուսիա. եւ այդպէս էլ լինելու է. ինտերնացիօնալ, սոցիալիզմ, պրօտելարիատ - դատարկ բաներ են. իրական բաներ են ազգ, հայրենիք, ազգային կուլտուր գաղափարներ, եւ միշտ էլ մի իշխող դաս պիտի լինի, թէկուզ ոգու, մտքի իշխանութիւն։ / «Մենք Ռուսիայի թեւի տակ կ՚ամրանանք, կը չատանանք, եւ 50 տարուայ մէջ կ՚հասնինք մեր տենչանքին, մեծ Հայաստանին, մինչեւ Վան ու Մուշ, բոլշեւիզմը միայն մեզ է նպաստաւոր, այսինքն ներկայ բոլշեւիզմը, որ վելիկօռուսի իշխանութիւնն է. վրացուն եւ թաթարին վնասակար են նրանք, ինչ որ կատարւում է հիմա Ռուսիայում, նրանց այս էվոլուսիօնը, իմ սրտովս է։ Այսպէսով համաձայն չեմ մեր ընկերների «Անկախ, Միացեալ Հայաստան» յորջորջումներին, եւ մինչեւ մահս կը մնամ Դաշնակցութեան հաւատարիմ, որովհետեւ նա համապատասխան է իմ ազգային տենչերին, հակառակ լինելով թէեւ ձեր բոլորիդ օրուայ պօլիտիկին, կամ ուղիղն ասած դուք պօլիտիկ չունիք եւ համբերութիւն. սպասեցէք, տեսնենք ի՞նչ է լինելու. ոչ միայն մտքեր չունիք, ինչ որ սրտերնուդ մէջը կայ, յայտնում էք։ Հայ բոլշեւիկները, թէեւ նրանց հէրն ալ անիծած, չա՛տ, անհամեմատ լաւ քաղաքագէտներ են. սքանչելի կեղծել գիտեն, եւ գործը առաջ քշել»։

Նամակ Վ. Նաւասարեանին, 18 Դեկա. 1923, Վենեսիկ

«Դուք լաւ չէք պաշտպանում յաճախ ձեր վրայ եղած յարձակումները, օրինակ Ալեքսանտրապոլի դաշնագրի նկատմամբ, այդ տխուր դաշնագիրը գաւակն է աւելի տխուր ու ամօթալի դաշնագրի՝ Բրէստ-Լիտովսկիի, որով Աւվետները գրաւած հայ նահանգները (Վան, Բիթլիս, Էրզրում…) եւ Կարսը, Բաթումը… տուեց թուրքին։ Եւ հիմա էլ՝ Մօսկովայի խողովակով կարաբեղիր եկաւ ստանալու խոստացածը. դուք այդ միշտ նրանց երեսին պիտի տաք. մինչ այդ հերիք է. եւ իմ կարծիքով՝ ոչ Իթթիհատը, ոչ ցարիզմը, ոչ Գերմանիան ու Աւստանոը աւելի հիմքով չկործանեցին մեր տունը, ինչքան բօլշեւիզմը, այս դազանական չարժումը, որ մուկ դարձած թուրքերին հասցրեց մինչեւ Բագու»։

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Դու ինձ ներչնչեցիր թէ՝ բօլշեւիզմը իր վերջի սկիզբն է ապրում. իսկ Զարենցը գլուխ է տանում, թէ՝ աւելի ամուր ենք, քան ամէնամուր պետութիւնը՝ օրինակ՝ Անգլիան…։ Երկուսիդ էլ չեմ հաւատում, երկուսդ էլ երազում էք…»։

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 16 Մարտ 1925, Վենետիկ

Հ.Յ.Դ.Ի ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԵՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

«Մեր ճակատագիրը կախուած է աւանակ եւ ոճրագործ Ռուսիայից…»

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 14 Սեպտեմբեր 1921, Ազոլօ

«…ես չա՛տ եմ քննադատել Դաշնակցութիւնը, եւ չա՛տ խիստ՝ ըստ իմ տաք, անգուսպ տեմպերամենտի, բայց հիմա տեսնում եմ, որ Դաշնակցութիւնը իր սխալներով հանդերձ ուղիղ գիծ ունի բռնած։… Պարզ է, որ բօլշեւիզմը թշնամի է Հայաստանի միացման եւ անկախութեան. նրա սրիկայ ռուս ու ջհուդ չէֆերը Հայաստանը զոհեցին Մ. Քեմալի բարեկամութեան համար, թքելով ո՛չ միայն հայերի, այլ եւ իրենց սոցիալիստական ծրագրի վրայ…»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 18 Օգոստոս 1921,Ազոլօ

«…Միակ փրկութիւնը դժբախտ հայ ժողովրդի — ռուսն է՝ լինի ցար, կադետ, թէ բօլշեւիկ. ընտրութիւնը ռուսի եւ թուրքի միջեւ է…»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկտեմբեր 1921, Վենետիկ

«Դաշնակցութիւնը երկրի մէջ թող մի կերպ համակերպի բօլշեւիկների հետ, իսկ դրսի գաղութներում Դաշնակցութիւնը մնայ օպօզիցիօնի մէջ, քննադատէ բօլշեւիզմը (արդար եւ իրաւացի կերպով) մշտական յարաբերութեան մէջ լինի ռուս օպօզիցիօնի հետ ապագայի համար»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 30 Յունուար…, Վենետիկ

«… Արտասահմանի դաշնակցականները պիտի հաւատարիմ մնան, եւ պայքարին, քննադատեն, մանաւանդ Մոսկովա նստած սրիկաներին՝ աւազակ Ռադեկներին ու Զինովիեւներին եւ ընկ. որոնց չնորհիւ այսօր Կովկասում հեգեմոնան իսլամի ձեռքն է, եւ թող ոչ մի հայ չյուսայ, թէ քանի բօլշեւիզմը կայ, Հայաստանի հողին վրայ մի թիզ հող կ՚աւելանայ, երբեք, դեռ պիտի խլեն։ Ղարսը, Իգդիր եւայլն, կորած են, մինչեւ Աւվետների անկման օրը»։

Նամակ Վ, Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

ՄԱՐԴՈՑ, ԴԷՊՔԵՐՈՒ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Լսել եմ, որ մեր Դաշնակցական ընկերների մէջ խօսք է եղել թէ ես բոլշեւիկ եմ։ Երբե՛ք, չհաւատաս։ Բոլշեւիզմը եղաւ հայութեան դերեզմանը, սկսած 1918թ.»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 22 Օգոստոս 1922, Վենեաիկ

«...Հա՛. այստեղ է պոլսեցի բժիշկ Վ. Թորգոմեան. միշտ տեսնում եմ,- ոչինչ մարդ է, տգէտ, մեծամիտ, երկերեսանի, պոլսական տիպ. ամենաքոստոտ ռուսահայը անհամեմատ բարձր է այդ պոլսեցի աննկարագիր արարածներից» (Վարդգէս Ահարոնեան էջ-յատակի ծանօթութեան մէջ կը գրէ. «Ոչ ճիշդ, եւ ոչ արդար է Աւ. Իսահակեանի դատումը բժիշկ Վահրամ Թորգոմեանի մասին։ Բժ. Վ. Թորգոմեանը ճանչցուած է իբրեւ ազնիւ, նուիրուած եւ հայրենասէր հայ հանրային գործիչ», Յ. Պ.)։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 28 Դեկտեմբեր 1922, Վենեաիկ

«Եթէ ձեռքդ ընկել է Երեւան հրատարակուող «Նորք» հանդէսը, կարդա՛ Վ. Թոթովենցի յօդուածը, որ ասում է «պէտք է ասել, որ գաղութների պահպանողական մամուլը պաշտպանում է խորհրդային իշխանութիւնը պարզապէս վարկաբեկելու համար դաշնակը. եթէ ոչ խորքում նրանք էլ պատկանում են հակախորհրդային կարգերին»։

...«Պ. Մակինցեանին գրել եմ թէ դուք բոլշեւիկ չէք, այլ հակադաշնակցականներ, եւ ընկերներ թիւրքին, վրացուն, հնչակին ու պահպանողականներին»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 5 Մայիս 1923, Վենեաիկ

«Ուրախ եմ, որ երկրում մերոնք հաշտուել են տիրողների հետ, գոնէ մորթերը կ'ազատեն, իսկ դուրսը մնան օպպօզիցիօն, քննադատեն, պահանջեն Բրեստ-Լիտովսկի-Կարսի դաշնագրի լուծումը, եւ քարոզեն հայ վրացական համերաշխութիւն, սակայն կարծեմ դա էլ գլուխ գալու բան չէ, այդ օպպօզիցիօնը, որովհետեւ բոլշեւիկները չեն տանի երկերես վարմունք մեր կողմից, կը պահանջեն որ արտասահմանի Դաշնակցութիւնը հրաժարի իր վարքագծից։ Տեսնենք ապագան ի՞նչ ցոյց կը տայ։ Ցամենայն դէպս մեր չէֆերը, որ թուով մի 20 հատ են, պէտք չէ երկիր դառնան, մանաւանդ իրենց համար. մի օր էլ դրանց բոլորին պատի տակ կը չարեն։ Ես նոյնիսկ վախենում եմ գնալ, թէեւ ինձ հրաւիրում են ճամբու ծախս տալով, վախենում եմ իմ անսանձ լեզուից, եւ գիտնալով որ միջավայրը փչացած է, լրտեսուած, գլխիս խաղ կը խաղան. ես էլ եմ սպասում»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 12 Սեպտեմբեր 1923, Վենեաիկ

«Բոլշեւիկները գրեթէ գրական մարդիկ չունեն։ Մի Զարենց ունեն, մի գաճաճ, որ բոլշեւիզմի թեւով կը թռչի եւ նրա հետ էլ պիտի յօդս ցնդուի»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923, Վենեաիկ

«Չ'արժեր այդքան աղմկել Քալգնունու չուրջը (կ'ակնարկէ Քալգնունիի «Դաշնակցութիւնը Անելիք Զունի» դիրքին, որ օրին չհադործուեցաւ եւ մեծ աղմուկ հանեց, Ս. Վրացեան պատասխանեց իր «Դաշնակցութեան անելիքը»ը գիրքով, Յ. Պ.). այդ մարդը, ես ճանաչում եմ նրան 1904 թուից, (առաջ էլ ճանաչում էի, բայց այդ թուից՝ մօտիկից) նա մեծամիտ, փոփոխական մարդ է (թէեւ տաղանդաւոր) ողորմելին մի՞թէ չգիտէ, որ բոլշեւիզմը բոլոր սօցիալօտիկ տեսութիւնների հակառակ մի քրտական մտայնութիւն է, որը պիտի անցնի, թերեւս երկար տեւելով, .../ բայց մնալու ապրանք չէ. պէտք է նրա չէֆերը Լենինի պէս սատկին, պէտք է դեռ քաչենք։ Քալգնունին մի՞թէ կարծում է, թէ առաքինութիւն է ենթարկուել բռնութեանը եւ մի՞թէ իր հարուածներով կարող է մի օրում ոչնչացնել պատմութիւնից ծագած կուսակցութիւնները, որոնք իրենց իդէոլոգիան ունին եւ իրենց նահա-

տակներն ու իտէալները։… Տղայ է այդ մարդը, կամ թէ չէ, մտածուած կերպով է արել՝ թողութեան թուղթ ձեռք բերելու համար վերադարձի…»։

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Ես առհասարակ ուշք չեմ դարձնում իմ մասին եղած գրախօսականների վրայ։ Ամենալաւ քննադատը ես ինքս եմ իմ գրուածքների մասին։ Գրա համար էլ, օրինակ, երբեք ականջ չեմ կախում Օշականի տարիներից ի վեր իմ մասին գրածներին։ Նախ եւ առաջ՝ գիտեմ թրքահայ գրողների փչացած, ֆրանսացած ճաշակը։ Գիտեմ Օշականի ամբարտաւան բնաւորութիւնը, նրա հատուածական աչառութիւնը եւ իմ դէմ ունեցած թշնամութիւնը, որ վաղուց է, երբ Պոլիս էի եւ քննադատում էի նրանց սիմբոլիզմն ու ֆրանսական գրականութեան կողոպուտը նրանց մեծ ու փոքր գրողների կողմից։…/ Ճշմարտութիւնը այն է, որ եթէ ես, Յ. Թումանեանը կամ Յ. Յովհաննէսեանը օգտուում ենք հայ ժողովրդի ոճերից - ձեւերից, այն մտածումով է թէ՝ հայ տոհմիկ գրականութիւն ենք մշակում։ Իսկ թրքահայ գրողները նոյնը անում են ֆրանսական եւ օտար գրականութիւնից։ Եթէ ժամանակ ունենամ, ցոյց կը տամ, թէ Վարուժանը, Ահարոնեանը, Մեծարենցը եւ միւսները, նրանց մէջ էլ մեր սիրելի Վ. Տէրեանը, ի՛նչքան են կողոպտել Վերհարնին, Վերլէնին, Բոդլերին, Կարդուչիին, Լէօպարդիին, իսկ Վահան Տէրեանը, բացի այդ, նաեւ ռուս Բալմոնտին, Բրիւսովին, Մերեժկովսկին եւն»։ /«Այստեղ էր Վահան Նաւասարդեանը, երէկ գնաց Եգիպտոս ու ասում էր, թէ Օշականը իր թրքահայ խմբով ատելով ատում է ռուսահայերին եւ նրանց գրողներին, ու բղաւում է թէ «մոխիր պիտի դարձնեմ Իսահակեանին. նա ո՞վ է իրեն մարգարէ է ծախում, անապատ գնում…»։ / «Վերջապէս, Աստուած բոլորիդ բարի տայ։ Հայութիւնը երկու ազգից է կազմուած՝ իրար ատող, իրար չհասկացող։ Ա՛ա գալիս է միանգամայն ինձ համոզելու, որ իմ տեղը Արագածի լանջերի վրայ է, ինձ ծնող ու ինձ հասկացող ժողովրդի մօտ»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 12 Փետրուարի, 1925

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՄԱՍԻՆ

«Ասում ես, թէ՝ ես կարող եմ Հայաստան դառնալ· անշուշտ· առաջ նոյնիսկ պաշտօնապէս հրաւիրեցին, ճամբու ծախքերս հոգալով, թէեւ նրանից չատոյ դժգոհ են ինձնից, որ իրենց կողմը չանցայ· դրա համար չէին պահանջում ինձնից ո՛չ Քալջազնունու կամ Զալխուչեանի պէս մեղայականներ ու ստորութիւններ, այլ լոկ գրել նրանց թերթերում, նրանց ուղղագրութեամբ, (ոչ թէ ուղղղութեամբ) եւ լինել Երեւանում, կամ Թիֆլիզ։ Ի հարկէ ես չեմ կարող բարոյապէս ինձ թաղել ու խայտառակել, ես հանգուցեալ Յովհ. Թումանեանի խմորից չունիմ, բաւական ալ թարս մարդ եմ, եւ վերջապէս ես հայրենիք, ազգ, լեզու, Հայաստան անբաղդատելի չափով աւելի եմ սիրում քան բանուորն ու միջազգային իլլիւզիան եւ համաշխարհային յեղափոխութեան բլըֆը, հա՛, եթէ բօլշեւիկները գէթ 1914 թ. սահմանին հասնեն, այն ժամանակ կը ներեմ նրանց եւ կը հաշտուեմ…. ես չեմ կապուած կուսակցութիւնների հետ, կուսակցութիւնների համար չեմ ես ստեղծուած, այլ կուսակցութիւնները ինձ համարովի որ Անին ու Կարսը, Կողբն ու Նախճւանը ինձ կուտայ, նա իմ աչքի լոյսն է.- եթէ ցարը տայ, ես մոնարխիստ եմ։ / Բացի այդ, եթէ գնամ Ռուսիա, արդեօք հանգիստ կը թողնեն ինձ նրանք, թէ պիտի լրտեսեն էլ լակոտ բօլշեւիկները ծաղրեն, քանի որ Լենին ասած հրէշը ռուս երիտասարդութիւնը փչացրեց ամբարտաւանութեամբ, լրբութեամբ, նախալութեամբ (ռուսերէն՝ գռեհիկ, անպատկառ, ստահակ, ճչղում՝ Վ.Ա.)։ Առայժմ չեմ գնայ, գուցէ մի՛ւս տարի, 1925, թերեւս չատ բան փոխուի»։

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փետրուար 1924, Վենետիկ

ԲԱԳԻՆ

«Հայաստան գնալս, տեսականօրէն վճռել եմ, բայց երբ, չգիտեմ. այս տարի անցաւ մինչեւ գնամ ձմեռ կը լինի, մնամ միւս տարի… Ուրեմն, եթէ գնամ, գարնանը պիտի գնամ։ Գրում ես թէ գուցէ «գնալս փոչմանեմ»։ Ինչո՞ւ. ես հիացած չեմ, որ փոչմանեմ. ես գնում եմ ժամանակաւոր, մի տարով, մենակ, ընտանիքս Վենետիկ թողնելով… եւ ոչ թէ գնում եմ Սօվիէթական կարգերով հիանամ…»

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 28 Օգոստոս 1924, Վենեւիկ

«…կարող է պատահել, որ ստիպուած լինեմ մի օր կովկաս վերադառնալու, որովհետեւ իմ Եւրոպա մնալը տնտեսապէս կայուն չէ. այսօր կայ, վաղը չկայ։ Խօսքս միջոցների մասին է։ Եթէ բացարձակ թշնամի լինեմ նրանց դէմ, ո՞ւր գնամ. մենակ չոր գլուխ չեմ, երեք հոգի ենք։/ Եղբօրս տղան ձեռքերի մէջն է, բանտում, որ կարող են վնասել…/ Բայց սրանով չեմ ուզում ասել, թէ ընդդիմադիր ձայն, կարծիք, գործ պիտի չլինի։ Պէտք է լինի, սակայն խնամքով, զգոյշ, տրամաբանական, կուսակցական չահերից վեր, միայն համազգայինն»։

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 4 Մայիս…, Վենեւիկ

«Հայաստանում ապրելը, հարկաւ, հաճելի է - հայրենի միջավայր, հարազատներ, հին ընկերներ, մանկութեան անուշ վայրեր (թէեւ կէսը կորած ու աւերած), ընտանի վարք ու բարք, երգեր, սովորոյթներ, այդքան. միւս կողմից տհաճելի շատ բան կայ - աղքատութիւն, տիկտատուրա, չղթայակապ մամուլ, ձանձրալի մարքսիտական ֆորմիւլներ, վրդովեցուցիչ ռուս-թրքական մթնոլորտ, բարեկամութիւն… եւ այսպէս օրօցքի մէջ օրօրւեմ, վեր, վար, գնամ-չգնամ»։

Նամակ Ե. Խաթանասեանին, 25 Հոկա. 1924, Վենեւիկ

«Հիմա լուրջ ուզում եմ գնալ։ Քու երկիւղներդ իմ մասին իրական չեն. ես գնում եմ հաւատարիմ իմ Եսիս եւ մեծամասնականները ինձ յարգում են, հենց դրա համար։ Ես արդէն նրանց յայտնել եմ թէ գալիս եմ հայ ժողովրդի մօտ եւ ոչ թէ ձեզ մօտ… եւ եթէ որեւէ բանով քեզ հաճելի չի լինի հայրենի միջավայրը, նորից դարձի քո Վենետիկդ։ Այդպէս են գրում նրանք»։

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 26 Յունուար 1925, Վենեւիկ

«Ինձ Հայաստան կը թողնեն իբրեւ գրողի, որովհետեւ նրանք համարում են ինձ ռէակցիոնէր, նացիոնալիստ։ Զարեհն ասաց, եթէ այսօր Նաւասարդեան իրեն յայտարարէ կոմունիստ, երկու ձեռքով կը գրկենք եւ կ'ընդունենք, որովհետեւ նա մարքսիստ է, սօցիալիստ է, իսկ եթէ ես ինձ կոմունիստ յայտարարեմ, վրաս կը խնդան, որովհետեւ ծովերով հեռու եմ սօցիալիզմից»։

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 21 Յուլիս 1925, Վենեւիկ

«Յուկէս տարի տանջուելուց յետոյ թոյլտուութիւն ստացայ արտասահման գալու։ Եկայ եւ գղջացի։ Այնտեղ տառապանքը ծովածաւալ է, բայց մխիթարուած ես, որ հայրենիքի հողի վրայ ես, ժողովրդիդ հետ խմում դառնութեան բաժակը, մենակ չես, պայքարում ես, հալածւում ես, բայց համակիր աչքեր սիրով հսկում են քեզ եւ նրանց սրտերի մէջ պատսպարան ունես…։

«Զգիտեմ՝ ի՞նչ պիտի անեմ։ Հայաստանից մեկնելուց ինձնից խօսք առան վերադառնալու համար։ Խօսք տուի։ Վերադառնալ ուզում եմ եւ չեմ ուզում։ Չեմ ուզում խօսքս դրժել, սա ծանր կ'դայ անգամ ապրող ինտելիգենցիային, վատ կ'անդրադառնայ, բայց գնալ եւ ընկնել նորից բռնութեան տակ, գազազուել, իրար ուտել, գալարուել իրար վրայ եւ լռել - այդ էլ չեմ ուզում, բայց մնալ այստեղ, այս զզուելի Փարիզում, սա եւս անհանդուրժելի է…»։

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 11 Օգոստոսի 1930, Փարիզ

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԻ

Մարտ ամսուան վերջին եւ Ապրիլի առաջին օրերուն, Եունեսքոյի սրահին մէջ, բեմադրիչ Ռատուան Համզէի յղացումով բեմ բարձրացաւ լիբանանցի տաղանդաւոր բանաստեղծ Ունսի Էլ-Հաժի *«Առաքելուհին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով»* պոեմը:

Ունսի էլ-Հաժի գրական յիսնամեայ վաստակը մեծարող այս իւրայատուկ նախաձեռնութեան առիթով, «Բագին»ի խմբագրութեան անդամ Սարգիս Կիրակոսեան պատրաստեց այս ամփոփ թղթածրարը: Յայտնենք, որ մեր աշխատակիցին թարգմանութիւնները քաղուած են *«Մայրիներու ծիածանը»* անուն անտիպ ժողովածուէն, որ ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ Երեւանի եւ Պէրութի մէջ:

Բանաստեղծ, արձակագիր, մտաւորական, թարգմանիչ ու խմբագիր Ունսի էլ-Հաժ ծնած է 1937-ին, հարաւային Լիբանանի Ժեզզին քաղաքը, անուանի լրագրող ու խմբագիր Լուիս էլ-Հաժի երդիքին տակ: Տակաւին երկրորդական կարգերու ուսանող 1954-ին, մամուլին մէջ կը սկսի ստորագրել կարճ պատմուածքներ, ուսումնասիրութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ: Կանուխէն կը նետուի մամլոյ ասպարէզ եւ յաջորդաբար կը դառնայ նախ «Ալ-Հայաթ»*, ապա* «Ան-Նահար» *օրաթերթերու մշակութային բաժինի պատասխանատու խմբագիր: 1957-ին, երբ Եուսէֆ էլ-Խալ կը հիմնադրէ «Շի՛ղր» եռամսեան, Ունսի էլ-Հաժ կը դառնայ հանդէսին աշխոյժ խմբագիրներէն մէկը՝ ստորագրելով բանաստեղծութիւններ, թարգմանութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ՝ նուիրուած ֆրանսացի եւ օտար արդի բանաստեղծներու: 1960-ական թուականներուն կը թարգմանէ շուրջ 10 թատերախաղեր եւ գործնապէս կը մասնակցի լիբանանեան արդի թատրոնի ծնունդին:*

1964-ին, Ունսի էլ-Հաժի խմբագրապետութեամբ՝ համարաբական եւ միջազգային հռչակ վայելող «Ան-Նահար» *հաստատութիւնը կը սկսի հրատարակել* «Յաւելուածը» *խորագրեալ իր շաբաթօրեայ մշակութային-գրական ներդիրը: Միաժամանակ յաջորդաբար նաեւ կը վարէ* «Ալ-Հասնա՛ը» *եւ* «Ան-Նահար ալ արապի ուալ տուալի» *շաբաթաթերթերու եւ* «Ան-Նահար» *օրաթերթի պատասխանատու խմբագրապետի պաշտօնը:*

Լիբանանեան եւ արաբական ազատ բանաստեղծութեան հիմնադիրն ու տեսաբանը հանդիսացող Ունսի էլ-Հաժ հրատարակած է վեց քերթողագիրքեր «Չպիտի», «Հատուած գլուխը», «Գալիք օրերուն անցեալը», «Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով», «Առաքելուհին մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» *եւ* «Վեհաճաշը», *ինչպէս նաեւ իր արձակ գրութիւնները ամփոփող* «Բառեր, բառեր, բառեր» *(երեք հատոր) եւ* «Աւարտներ և 1» *ու* «Աւարտներ և 2» *հատորները:*

Աւելի քան տասնեակ մը լեզուներու թարգմանուած Ունսի էլ-Հաժի բնորոշ գործերուն կողքին, իր բանաստեղծական արուեստին նուիրուած են համալսարանական աւարտաճառեր:

Ներկայիս, Ունսի էլ-Հաժ կ՚ապրի Պէյրութ եւ կը վարէ «Ալ-Ախպար» *օրաթերթի խմբագրական խորհուրդի խորհրդատուի պատասխանատու պաշտօնը:*

ՈՒՆՍԻ ԿԱՄ ՍԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Մերօրեայ մարդուն պարտադրուած ճակատագիրին դէմ ծառացած, ըմբոստութեան եւ անձկութեանց սեւ ամպերով ծանրաբեռնուած *«Չպիտի»* («Լաո») հատորը 1960ին լոյս ընծայելէ ետք, ընդդիմադիր քերթողութեան ջահակիր եւ արաբական արձակ բանաստեղծութեան տեսաբան, (հիմնադիր բանաստեղծ ու քննադատ Ունսի էլ-Հաժ ապրեցաւ արմատական հոգեփոխութիւն մը։ Վերոնշեալ հատորի էջերուն յստակ դիմագիծ կազմած ըմբոստ, խռովայոյզ եւ քիչ մը անձնասէր սիրերգութիւնը, որ շարունակուեցաւ երիտասարդ բանաստեղծին իրերայաջորդ *«Հատուած գլուխը»* (1963) եւ *«Գալիք օրերուն անցեալը»* (1965) զոյգ հատորներու էջերուն, թէեւ նուազ ջղապիրկ ու ա՛լ աւելի մեղմ յոռետես երանգներով, 1970ին լոյս տեսած *«Ինչ չիներիր ոսկիով/ինչ ըրիր վարդով»* հատորով բացուեցաւ խաղաղ ու լուսապայծառ նոր հորիզոններու։ *«Գալիք օրերուն անցեալը»* հատորի առաջնորդող բանաստեղծութեան՝ *«Փոթորիկը»* խորագրեալ անկատար սիրերգութեան հոգեխռով վերիվայրումները, այսպիսով, ապրեցան իրենց երկրորդ մակընթացութիւնը, երբ *«Ինչ ըրիր ոսկիով...»* հատորի երանական աշխարհին նախերգանքը հանդիսացող համանուն պոեմը եւ անոր յաջորդած նոյնքան քաղցրահունչ միւս սիրերգութիւնները եկան ծանուցելու, որ իր ժամանակը կանխած եւ նուիրականացած աւանդական լեզուամտածողութեան օղակներուն տարտղնումով իր նոր ու ընդդիմադիր լեզուն ու ոճը կերտած Ունսի էլ-Հաժի արձակ բանաստեղծութիւնը գտած է իր ներքին խաղաղութիւնն ու նուրբ երաժշտականութիւնը՝ Ս. Գրային սաղմոսներուն, բայց յատկապէս «Երգ երգոց»ի հոգեթով եղանակներուն բարերար անդրադարձներուն շնորհիւ։

Չմոռնանք, որ այդ օրերուն, «Երգ երգոց»ը ժամանակահունչ լեզուով ու մտածողութեամբ թարգմանելու աշխատանքին լծուած Ունսի էլ-Հաժ արդէն հրաժեշտ տուած էր իր ներքին դժոխքին, ապրելու համ՝ սիրոյ դրախտին կենսուրախ, բայց միաժամանակ յամեցող ու անսպասելի անձկութիւններով խաչագեհուող վերիվայրումները, այսպիսով, ապրեցան իրենց երկրորդ մակընթացութիւնը, երբ *«Ինչ ըրիր ոսկիով...»* հատորի երանական աշխարհին նախերգանքը հանդիսացող համանուն պոեմը եւ անոր յաջորդած նոյնքան քաղցրահունչ միւս սիրերգութիւնները եկան ծանուցելու, որ իր ժամանակը կանխած եւ նուիրականացած աւանդական լեզուամտածողութեան օղակներուն տարտղնումով իր նոր ու ընդդիմադիր լեզուն ու ոճը կերտած Ունսի էլ-Հաժի արձակ բանաստեղծութիւնը նաստեղծին իրերայաջորդ *«Հատուած գլուխը»* (1963) եւ *«Գալիք օրերուն անցեալը»* (1965) զոյգ հատորներու էջերուն, թէեւ նուազ ջղապիրկ ու ա՛լ աւելի մեղմ յոռետես երանգներով, 1970ին լոյս տեսած *«Ինչ չիներիր ոսկիով/ինչ ըրիր վարդով»* հատորով բացուեցաւ խաղաղ ու լուսապայծառ նոր հորիզոններու։ *«Գալիք օրերուն անցեալը»* հատորի առաջնորդող բանաստեղծութեան՝ *«Փոթորիկը»* խորագրեալ անկատար սիրերգութեան հոգեխռով վերիվայրումները, այսպիսով, ապրեցան իրենց երկրորդ մակընթացութիւնը, երբ *«Ինչ ըրիր ոսկիով...»* հատորի երանական աշխարհին նախերգանքը հանդիսացող համանուն պոեմը եւ անոր յաջորդած նոյնքան քաղցրահունչ միւս սիրերգութիւնները եկան ծանուցելու, որ իր ժամանակը կանխած եւ նուիրականացած աւանդական լեզուամտածողութեան օղակներուն տարտղնումով իր նոր ու ընդդիմադիր լեզուն ու ոճը կերտած Ունսի էլ-Հաժի արձակ բանաստեղծութիւնը գտած է իր ներքին խաղաղութիւնն ու նուրբ երաժշտականութիւնը՝ Ս. Գրային սաղմոսներուն, բայց յատկապէս «Երգ երգոց»ի հոգեթով եղանակներուն բարերար անդրադարձներուն շնորհիւ։

Չմոռնանք, որ այդ օրերուն, «Երգ երգոց»ը ժամանակահունչ լեզուով ու մտածողութեամբ թարգմանելու աշխատանքին լծուած Ունսի էլ-Հաժ արդէն հրաժեշտ տուած էր իր ներքին դժոխքին, ապրելու համ՝ սիրոյ դրախտին կենսուրախ, բայց միաժամանակ յամեցող ու անսպասելի անձկութիւններով խաչագեհուող ճախրող համամարդկային ջինջ հոգեվիճակ ու կենսապարգեւ ներկայութիւն, տօնն ու երգը երիտասարդ բանաստեղծի մը, որ կը խօսի իր նոր կենսափորձին մասին եւ Աստուածամօր լուսեղէն էութիւնը կը տեսնէ նոյնիսկ աշնան մահամերձ տերեւներուն մէջ։ Կարելի է երկար խօսիլ «մեղեսիկի մը նման» «յանկարծ մեռնող» բուրումնաւէտ թախիծի մասին եւ կանգ առնել անոր յաջորդած, օրինակ, *«Մեկնէ՛, մեկնէ՛ եւ երկիրը թող օրհնուի»*, *«Գեղեցկագոյնը ընթերցողուհիներուն»*, *«Ան, որ կը*

ԷԼ-ՀԱԺ

ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

հագուի զգեստը վարդին», «Կը նախանձիմ» եւ նոյն յստակութեամբ ու գոհունակութեան միեւնոյն բուխ ապրումներով քաղցրացած այլ բանաստեղծութիւններու դիմաց։ Եզրակացնելու համար պարզապէս պէտք է աւելցնել, որ այս հատորով ընթերցողին կը ներկայանայ ամբողջականօրէն նոր Ունսի էլ-Հաժ մը, որ, սակայն, խորքին մէջ, երկրորդ երեսն է միեւնոյն բանաստեղծին՝ ինչպէս ցերեկը շարունակութիւնն ու լիացումն է խաւարին։

Ինչպէս կ'ըսեն, «նոյն դրամին երկրորդ երեսը» հանդիսացող սիրերզակ Ունսի էլ-Հաժ, յար եւ նման բոլո՛ր տաղանդաւոր բանաստեղծներուն, իւրաքանչիւր քերթողագիրքի հետ նուաճեց ո՛չ միայն նոր աշխարհ մը, այլեւ՝ իր վաստակին վրայ բարդուող բանաստեղծական նոր որակ մը։ Ամբողջական բանաստեղծի է՛ն պերճախօս օրինակ հանդիսացող Դանիէլ Վարուժանի պէս, այս տաղանդաւոր բանաստեղծն ալ միշտ ապրեցաւ ինքզինք շրջանցելու փառքն ու հրճուանքը։ *«Առաքելուհին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով»* պոեմը, որ 1975ին լոյս տեսաւ առանձին հատորով եւ բանաստեղծին մեծ բարեկամին՝ Փօլ Կիրակոսեանի ներդաշնակ ու թելադրական խորհրդանկարներով, հանդիսացաւ գագաթնակէտը Ունսի Էլ-Հաժի սիրերգութեան, աւելի ճիշդ՝ ամբողջական մարդերգութեան։ Տոկուն ու վաւերական գլուխ-գործոց մըն է այս ստեղծագործութիւնը, որ իգական մարմինին ֆիզիքական բարեմասնութիւններն ու արտաքին գեղեցկութիւնը փառաբանող նոյնիսկ անուանի սիրերգակներու, ինչպէս՝ սեռին ախոյեանը հանդիսացող Նիզար Գապպանիի հեթանոսական երգերուն փոխարէն՝ երգեց հոգիին եւ աստուածակերտ սիրուհիին յաւերժական էութիւնն ու անոր ներքին գեղեցկութեան խորհուրդները, որովհետեւ՝

«Եւ Աստուած ստեղծեց մարդը,
Էգ ու արու ստեղծեց,
որպէսզի երկինքն ու երկիրը գեղեցիկ մնան»։

Երկրի եւ երկնքի արարչագործութիւնը բանաստեղծականօրէն ընթերցող եւ վերապրող պոեմն է *«Առաքելուհին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով»*ը, որուն կեդրոնական հերոսը՝ առաքելուհին, սիրոյ յաւերժական աղբիւր Եւան է, իր ժամանակին ծնունդն ու ներկայացուցիչը եւ, միաժամանակ՝ անդր-ժամանակին, այսինքն՝ բացարձակ ժամանակի խորհուրդներուն եւ գոյութենական ազնուագոյն ապրումներուն մարմնացեալ առաքելուհին։ Այս իսկ պատճառով, վեհասլաց հանդիսաւորութեամբ ձեւաւորուիլ սկսող այս սիրերգութիւնը կ'առաջնորդուի կնոջ եւ մարդուն առաջին հանդիպումէն, բարձրանալու համար «Աստուածաշունչ»ի պատգամած արարչագործութեան երանական ոլորտները, ճանչնալու Գերագոյն Ուժին խորհուրդներն ու գաղտնիքները, ըլլալու, նոյնանալու համար սիրոյ կենարար աղբիւր Աստուծոյ հետ եւ արշալուսելու մարդուն աստուածացման տօնը։

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Պէյրութ

ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆՍԻ ԷԼ ՀԱԺԷՆ

ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Երբ խենթացայ եւ որոշեցի ծիծաղիլ
կիներուն կռնակը մահիճ մը շալկել տուի
մինչեւ որ բոլորը սկսան գիտնալ թէ ինչ ունիմ
թագաւորին կը նայէին եւ սկսան մարմնին նայիլ
այդ է պատմութիւնը
եթէ մեր ժամանակը վերադառնար ով վէպերէն դուրս
եկող զայն կ'ընէի թանկագին նոյնիսկ մահէն աւելի։

Ինչպէս կը տեսնես մէն մի բառ
հրապարակեցին մէն մի բառ
եւ կը թուի ինծի, որ հակասութիւնները գումարեցի,
թէ ա՛լ չեմ ծառայեր ըլլալու նոյնիսկ ստախօս
(կամ չափազանցելով)
եւ կ'ենթադրէի ու կ'ենթադրէ բացի ասկէ որ իյնամ
նրբագեղ շանաձուկի պէս
քնաթաթախ՝ օձաձուկ ինչպէս
բայց տեսողութեամբ
եւ հրաշքով
պաշարեմ համախմբումները
աղէտները
հարցերը
եւ միւս կողմը։

Ինչ բաներ կան լեռներու ետին
ինչ յուշեր բայց տաք երկիրներո՞ւն մէջ

ինչ հակամարտութիւններ եւ սիրաբանութիւններ
Եւրոպայի արեւոտ ափերուն
Ի՞նչ կեդրոնացումներ ձեզ կը վախցնեն մեր տոփանքներէն
ի՞նչ փոխարինող էիր
Իմ սովերով խայթուած ո՞վ հմայուած
բանտարկեալն իմ տոփանքիս
ընդառաջելով լուտանքներուս
եւ հրաժարումիս անոնցմէ
ինչ լեզու էիր հեշտանքներու համարձակ զոր փորձեցին քողարկել
ալիքները խոյացող՝ սիրելի անցեալիդ ետին եւ ծածկեցին
արձանացուցին քեզ
եւ քաշեց զիս ան իրեն որ քեզ առնեմ իր վրայ եւ թիթեռ ըլլամ
ինչպէս ալիք կը դառնամ
եւ գազանի մը նման որ կ'արածի կոկորդին տակ
կը կործանիմ
եւ մէն մի կին կը կործանեմ ես քու մէջ։

Չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
բացի սէրէս
չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
բացի սէրէս
չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
վերադառնալով կրակին եւ քալելով առիւծին հետ
Ինչպէս երգեց ո՛չ ոք երգեց
եւ ինչպէս բզկտուեցաւ շանթը շինող ակռաներուն պէս
արագ, արագ եւ աւելի արագ
եւ ինչպէս խոժոռեցաւ եւ մագնիսուեցաւ մագնիսացումը մուկին
եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
ցաւերը ցաւերը անձնական
կը կրկնեմ
կը կրկնեմ
մինչեւ որ ըլլայ օրէնք յարգանքի – ցաւերը ցաւերը անձնական
եւ ինչպէս կծկուեցաւ ինքն իր վրայ գիրքը թրջուած
եւ պապակ մը բացուեցաւ չոր տերեւի նման
եւ բացուեցաւ եւ փակուեցաւ
եւ ինչպէս համեստացաւ եւ աղաչեց
եւ ձայներուն մէջ խեղաթիւրուեցաւ
եւ հանգստացաւ սարսափին մէջ
եւ երկնցաւ լռութեան մէջ
եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
ցաւերը անձնական ո՛չ ոք գիտէ ինչպէս
եւ թէ ինչպէս ապստամբեցաւ եւ ուրիշը եղաւ
կարելի չէ նկարագրել բայց պիտի վերադառնայ

եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը
եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը յաջորդ անգամ...
Սիայն ատելութիւնս եղաւ
ինչ որ յիշեցի չի ջնջուիր
ինչ որ յիշեցի չի մեռնիր
բայց չմեռցուց զիս
(մի ձգէք որ սպաննէ ձեզ)
ատելութիւնն այդ
ատելութիւնն այդ որ ծիծաղ է եւ խնդուք։
Ետիս են խնդացողները որ թշնամիներս էին
միացայ իրենց
(միացէք ձեր թշնամիներուն)
աւելի ձախաւեր դարձայ
աւելի վնասակար
որովհետեւ երբ քեզ գտայ հագուստի տակ
անկէ աւելի վտանգաւորը չշօշափեցի
քու մէջ գտայ ամէն ինչ
եւ երբ ձեռքս վրադ դրի
կերայ ես քեզ պատառ-պատառ եւ կերար զիս պատառ-պատառ
ձանչցայ յայնժամ թէ իմ սովը որքան, որքա՜ն պիտի ըլլայ
եւ կորուստս ըլլայ որքան
եւ թէ որքա՜ն ես կ'աւարտիմ
եւ որքա՜ն եմ ես անսահման եւ որքա՜ն եմ սուրի նման
եւ թէ ինչպէս
ո՜վ թռչող էգ, սեռը ահա իմ խոտերուս քեզ կ'երկարէ
եւ միմիայն իմ խոտերս կ'ողջագուրես։

Զգացած էի որ տարբեր ես դուն
եւ իմ սէրը երկինքին կրակներով ու ջուրերով խառնելէդ ետք
կազմ ու պատրաստ ըրի բոլոր արուեստները
վճռականութեան ու հիացումի
մօտ երկինքին
եւ սկսայ մարմինդ կիներուն մէջ ես գտնել
եւ կիները՝ մարմնիդ մէջ
եւ սկսայ վրադ հակած կորսնցնել սովորութիւնը դատարկին
եւ սկսայ սպասելով միայն քեզ յայտնաբերել
որ կիները ունին բերան
որ կ'ըլլան ձեռք
որ կ'ըլլան կին
կ'ըլլան շարժումը թռչունին, կ'ըլլան շաժումը յովազին,
կ'ըլլան շարժումը իժին
եւ երբ եղար հեշտանքիս մէջ
եւ իմ մարմինն ալ եղաւ

լեցուցի քառակուսիները
եւ դուրս եկար կանչելով սրբուհիի մը նման եւ լռեցիր բոզի պէս։
Կ՚ընտրեմ ես քեզ
բոլոր տեսակի ձախողութիւններուս մէջէն քեզ կ՚ընտրեմ
ձախողութիւնը
որ զիս վերածեց ինքնութեան թուղթի
եւ ուղեղս յառաջ մղեց փետուրի պէս
եւ ցորենի պէս աղաց
քարայրի պէս դատարկեց
եւ ըրաւ քաջ յանդգնութեամբը մահապատիժին
յետոյ զնգաց անոր մէջ զնգոցը ծնունդին զնգոցը մահուան
եւ զնգզնգոցը ծնունդին
կ՚ընտրեմ ես քեզ իբրեւ կինը իմ փառաւոր տենչերուս
եւ դեռ կինը անկումներուս
եւ ձայնդ կ՚արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»
եւ ձայնդ տակաւին կ՚արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»։

Հասայ լացին եւ չլացի
բայց ըմբոստացայ երբ ես հասայ ըմբոստութեան
եւ տպեցի քու վրադ երբ ես քեզմով տղամարդը կը յօշոտէի
փառքը քու սպաննող ներկայութեան։

Բառերուս մէջ հիմա շեղբ մը կը փայլի կարծես թէ ան կը փայլի
ժողովուրդի մը ձիտին եւ արիւնն իր զայն չ՚աղտոտեր
մսխումն անկաշկանդ եւ աւերը կը փայլին
կը փայլին դիակները կիներուն
եւ ասիկա կը սպաննէ քեզ,
եւ բանաստեղծ եմ ես ինծի համար
եւ հերիւնուած իմ ջիղերով
եւ ամէն անգամ որ կը պարտուէի՝ կը շահէի
եւ իմ ձեռքերս միշտ կը կոտորէին
եւ իմ դիակէս ժամանակը որքան ալ բուրէր բոյրը դրախտին
եւ կարկաչէր գուրգուրանքը դժոխքին
կը բարձրանային հաձոյքները գազաններուն
քնակող մարմնիդ մէջ
դուն կ՚ատէիր զիս
(արդեօք իրա՞ւ կ՚ատես զիս)
որովհետեւ ինչ որ քեզ կը սպաննէ
եւ կը սպաննէ զիս
կը սպաննէ քեզ մեռնելէդ ետք
փորելէ ետք մարմնիդ մէջ փոս մը խորունկ
կը սպաննէ քեզ
եւ ջինջութիւնդ քեզ կը շպրտէ իր ձիրաններուն

ձիրաններուն մէջ խաղալիքի մը նման։
Կուզեմ կանգ առնել եղերերգելէ եւ մօր նման
ծնրադրել
բանալով գանձարաններս իքրեւ սեփականատէր
թագաւոր
տարածելով
վառելով բանաստեղծութեամբս հոգիին երկրի
շրջանցելով
շահելով
շահելով ձգուելով անկաշկանդ գեղեցիկ առանձին
միջամուխ ըլլալով ամէն բանի մէջ
մերժելով
ընդունելով
անիծեալ եւ չի մնար քար մը որ չթռի ձայնիս համար։

Ըսի իրենց որ ես օր մը քեզի համար այս քերթուածը
պիտի գրեմ
ըսի իրենց երբ խենթացայ եւ երբ որոշեցի խնդալ՝
ո՛չ քերթուածս գործի կը ծառայէ եւ ոչ ալ մարմինդ։

Ասիկա փոքր աղջիկ մըն է որ իր հօտէն շեղեցաւ
կը ծածկեմ մշուշը ներշնչումիդ անոր մարմինով
ինչպէս քիչ եւ կը ձեղքեմ ներշնչումն իր փոքր։
Եւ մշուշն ի դէմ կը շարունակեմ շպրտել
մարմին մարմինի վրայ
մարմնիդ վրայ
մարմնիդ վրայ
մարմնիդ վրայ որ չի մարմնանար։

*(«**Գալիք օրերուն անցեալը**» - 1965)*

ՄԱՐԻԱՄ ԿՈՅՍԻՆ
ԱԾՆԱՆ ՏԵՐԵՒՆԵՐԸ

Թախիծը որ մէջս կ'ապրէր մեռաւ
իր տեղը գրաւեց, իր հողմերով եւ անձրեւներով,
ժամանակը տխուր։

Բանաստեղծութիւնն սկսայ տարօրինակ նկատել
մանուկներուն համար մանուկներ կ'ըսեմ
կնոջ ծունկին՝ կնոջ ծունկ
բարտիի կտրուած ճիւղին՝ բարտիի կտրուած ճիւղ
եւ ես, լացող ուխտը մշուշին, չէի օգտագործեր
անունները անուններուն գործածուող
անոնք առանձին չմեծցան
բայց որովհետեւ բանաստեղծ էի
եւ էի ուխտը թախիծին՝ կ'անուանէի
օրինակ
տերեւներն աշնան՝ կոյս Մարիամ։
Այդ մէկը ես որքա՞ն կը զգայի
եւ ինչպէս ըսի
այս իրերը չէի անուաներ
այլ կը տեսնէի
եւ ա՞հ հարուստ էի
եւ ինչ որ զիս կը շօշափէր՝ կը կախարդէր
եւ ինչ որ ես կը շօշափէի՝ կը կախարդէի
անծանօթ չէի այս ձշմարտութեան
բայց չէի գիտեր
եւ օր մը առաւօտուն կարծեցի
որ յաւերժ եմ,
մինչեւ որ
բուրեց թախիծը որ արդէն գոյ էր
եւ որ չէի գիտեր ինչպէս
մեռաւ յանկարծ՝ մեղեսիկի մը նման։

***(«Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով»** -1970)*

ԱՌԱՔԵԼՈՒՀԻՆ՝
ՄԻՆՉԵՒ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ
ԵՐԿԱՐՈՂ ԻՐ ՄԱՀՃԵՐՈՎ

Այս է պատմութիւնը արարչութեան միւս երեսին
կը գրեմ զայն
մեղանով կորսուած
կը գրեմ բառին հակառակ ուղղութեամբ
կը գրեմ
յիշողութեան հակառակ
եւ ամէն բան եղաւ
ինչպէ՞ս եղաւ։

Ինչպէ՞ս գնաց ժամադրութեան առանց հանդիպումի՝
փոխանակ որ հանդիպումի ան երթայ առանց ժամադրութեան
ինչպէ՞ս թաւալեցայ
եւ պիտի չբարձրանայի
մեծարեցին զիս անդունդին մէջ
ուրեմն ինչու բարձրանամ
պաշտեցին մեղքերս
քանդակեցին նկարս
եւ պիտի չբարձրանայի
գրեցին գիրքերը եւ զիս փաթթեց կանչ մը հոյակապ
ուրեմն ինչո՞ւ բարձրանամ
եւ երբ անցայ լերան վրայէն եւ խոնարհեցայ
գիտակցեցայ որ ո՛չ ոք խոնարհեցաւ նախապէս
անդունդին վրայ
եւ չըսիր բարձրացիր
բայց բարձրացայ
որովհետեւ բարձր ես դուն
եւ անդունդը երազեցի
Եւ երբ տեսաւ քեզ՝ Յորդանան գետին մէջ մկրտուեցաւ
եւ փոխեցիր զիս
շուշանի մը պէս նետուեցայ գահիդ ոտքերուն առջեւ
դուն ես թագուհին եւ աղքատն եմ ես
եւ թագուհին ի՛նչ կը խնդրէ աղքատէն
ինչ զոհողութիւն եւ չըրիր դուն զայն

եւ մեծագոյնը գոհողութիւններուդ այն էր որ էիր
գեղեցկագոյնը դուն կիներուն մէջ
Ինչպէ՞ս տամ քեզ ես քեզի որ նուէրս չխեղդուի նուէրիդ մէջ
եւ ի՞նչ տամ քեզի
ո՛վ լռութիւն ընծայումը պայթեցնող
որքա՜ն քիչ է իմ սէրս, կը կարծեն որ հեղեղ է ան
բայց ես գիտեմ որ իր ձայնը մեծ է աւելի իր լռութենէն
հազիւ քեզի ես նուէր մը ընծայեցի եւ ան քեզմով նուիրուեցաւ
հիմա որքա՜ն կը հասկնամ հեշտանքը ջուրին՝ ովկիանոսին
մէջ լուծուող, հեշտանքը տիրեալին որ տիրուի աւելի
ուժեղ, հեշտանքը խեղդուողին որ խեղդուի աւելի
խոր եւ որքա՜ն կը հասկնամ ափսոսանքը ստուերին
որ աւելի շուք չի կրնար ըլլալ
ո՛վ դուն կին ազնուական եւ երեւոյթ անկրկնելի
ի՞նչ տամ քեզի
հիմա լոյսով նշան կ'ընես եւ կը սերմանես զիս բարիքին մէջ
բարձր դաշտերուն մէջ զիս կ'անձրեւես
եւ կ'ընես զիս թուզ ու խաղող որ թռչուններն ինձմով հրճուին
քու սէրդ է բոցը գթասիրտ եւ հուրը ուժեղ
քու սէրդ ես քիչ կը մնայ որ սուրբ կը դառնամ
կ'ըլլամ քու սէրդ,
Տէ՛ր իմ լսէ զիս
իր սէրէն կու գամ
թշնամի մը տուին ինծի եւ աղեղուեցայ ես նետի նման
եւ սիրուհիս աղեղեց զիս զերթ ծիածան
հրեցին զիս խաւարին մէջ անկում ինչպէս
եւ սիրուհիս ոտքերն իմ անտառին մէջ հաստատեց
պահեց զիս ան փոթորիկէն թռչուն ինչպէս
եւ պարզեց լայն
կայմին բարձունքէն զիս պարզեց դէտին կղզի մը ինչպէս
եւ աղաղակեց կայմին կատարէն ձիշդ դէտի մը պէս.
«Հասա՜նք, հասա՜նք»
իր կարեկցանքէն ես կապ մը կ'առնեմ բոլորին համար եւ
եղբայրներ կը դառնան
եւ չարիքը արածեցի եւ սիրուհիս զգաստացուց զիս
հետեւեցայ թռչուններուն գիշատիչ եւ Բաբելոնի աշտարակներուն
յայտնուեցաւ սիրուհիս եւ աղօթք դարձայ
պահեց զիս ան եւ Տէրն ինծի յայտնուեցաւ
ո՛վ իմ սիրուհիս
կ'երդնում ըլլալ խաղալիքն ու պարտեալը քու
կ'երդնում որ պիտի փորձեմ ըլլալ արժանի՝ աստղդ ուսիս կրելու
կ'երդնում որ պիտի փորձեմ լսել կանչն աչքերուդ եւ
ըմբռստանամ իմաստութիւնը շրթներուդ

կ'երդնում մոռնալ տաղերն իմ որ պահպանեմ քեզ
կ'երդնում վազել սիրոյս ետեւէն եւ կ'երդնում որ շարունակ
պիտի յաղթէ ան ինծի
կ'երդնում մարիլ երջանկութեանդ ի խնդիր ինչպէս աստղերն ցերեկուան
կ'երդնում արցունքն իմ ապրեցնել ափիդ մէջ
կ'երդնում ըլլալ միջոցը կը սիրեմ քեզ կը սիրեմ քեզ զոյգ խօսքին միջեւ
կ'երդնում մարմինն իմ շպրտել յաւիտեան քու ձանձրոյթիդ առիւծներուն
կ'երդնում ըլլալ լայնաբաց դուռը մարմնիդ՝
հաւատարմութեան վրայ խոստումներովը գիշերուան
կ'երդնում որ նախանձը ըլլայ սեւեակն սպասումիս,
մուտքս՝ հնազանդութիւնը եւ կեցութիւնս՝ լուծուիլը քու մէջ
կ'երդնում ըլլալ երէն ստուերիդ
կ'երդնում որ դեռ պիտի ցանկամ ըլլալ գիրք մը բաց՝ ծունկիդ վրայ
կ'երդնում ըլլալ բաժանումը աշխարհին քու եւ քու միջեւ
եւ միութիւնը անոր՝ միայն քու մէջ
կ'երդնում կանչել, կանչել քեզ եւ կը շրջէ գլուխս իր երջանկութիւնը նոյնիսկ
կ'երդնում երկիրն իմ կրել քու սիրոյդ մէջ եւ աշխարհը՝ երկրիս մէջ
կ'երդնում սիրել քեզ առանց գիտնալու թէ ես քեզ որքա՜ն կը սիրեմ
կ'երդնում քալել իմ կողքին եւ բաժնեկցիլ քեզի հետ
բարեկամն այս մէկ հատիկ
կ'երդնում որ կեանքն իմ թռչի մեղուի նման քու ձայներուդ փեթակէն
կ'երդնում անձրեւ ես իջնել քու մազերուդ կայծակէն
հանդերն ի վար աշխարհի
կ'երդնում ամէն անգամ որ սիրտս գտնեմ տողերուն մէջ,
բացագանչեմ. «Գտա՛յ քեզ, գտա՛յ քեզ»
կ'երդնում խոնարհիլ Ասիոյ գագաթներէն որ պաշտեմ քեզ ա՛լ աւելի
ո՜վ գիշեր, ո՜վ գիշեր
աղօթքս կը բերեմ
Տէր իմ լսէ գիս
սիրուհիս կը տնկեմ, արմատախիլ մի՛ ըներ
եւ զայն օժտէ տարիքներով որ չեկան
օժտէ զայն դուն տարիքներով իմ գալիք
կանաչ ձգէ տերեւն իր
որ հովերն իր տարտղնեմ
բարձր ձգէ վրանն իր զի բարձրութիւնն իր վրանին
հեշտ է երկնի թռչուններուն
ապրեցուր զինք դուն երկար մայրի ինչպէս եւ թափօրները
թռուներուն թող որ անցնին իր ձեռքերուն տակէն բուժիչ
ապրեցուր զինք դուն երկար մայրիի պէս եւ հրաշքն իր
կը շրջանցէ կեդրոնները սահմաններուն հեռաւոր
ապրեցուր զինք դուն երկա՜ր մայրիի պէս եւ իր քայլին
կը հետեւին մեղանչումին նման իմ ժողովուրդներ բազմաթիւ
իր դուռը բաց ձգէ Տէր որովհետեւ աղաչանքը երդիքի տակ լոկ կ'ապրի

ձիւներովը տարիներուն օրհնէ զինք որովհետեւ իմ սիրուհիս
կը մէկտեղէ ինչ որ բաժնուեցաւ
եւ հսկէ իր աչքերուն լոյս աստղերուն զի ծնունդը անոնց տակ է
ահաւասիկ անձրեւը
ծխնելոյզներն կը բարձրանան ժամանողը ողջունելու
համբոյրէ մը կ'անձրեւէ
պարման երկիրը բլրացաւ
բերքերն են որ կը բարձրանան
լսեցէք տրոփը հունձքին
բաժան-բաժան կայսրութիւնը միացաւ
իր սէր թագը խաղաղութիւն է կայսրութեան
անկարելին դարձաւ յստակ ճշմարտութիւն
համբոյրէ մը կ'անձրեւէ
եւ աքսորը կու գայ փուլ
թօթուեցէք աքսորին վրայ փոշիները աքսորի
եւ եկէք
յուսատահութեան խորերէն եւ սառոյցին մատոյցներէն
ցանկութիւններուն փլատակներէն եւ համբերութեան մոխիրներէն
եկէք
եղէք գիս ինչպէս ես ձեզ եղայ
ձեզ բուժողն եմ ես
ձեզ տապալողն ու փրկողն եմ
իմ սիրուհիս կորսուածը բացայայտեց
կորսուածը մատնանշեց
առաքելուհին յաղթեց ջինջութեամբ
բոլոր ուժերուն ան գութով յաղթեց
եւ կը վկայէ, կը ծանուցէ ան վերադարձն ահա
եկէք
քաց է թագաւորութիւնը
երամները սոխակներուն թագաւորութեան դրան սեմին
կ'աճապարեն զինք ողջունելու
քանի մը համբոյր անդին կը կենաք դրան մօտ
գանձերն են մենակ
երկիրն է մենակ
կեանքն է մենակ
եկէք
գլուխներուն ձեր մուտքին ոսկիով պսակ հիւսեցէք
եւ այրեցէք ձեր ետին
եւ այրեցէք ձեր ետին
աշխա՛րհն այրեցէք վերադարձի արեւով։

Հայացուց՝ **Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ**
(Հատուած՝ համանուն բանաստեղծութենէն - 1975)

ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ՊՈՐԿԷՍ

(1899 - 1986)

Պորկէս արժանացած է միջազգային բազմաթիւ մրցանակներու եւ պատուոյ դոկտորի կոչումներու Արժանթինի, Հարաւային եւ Հիւսիսային Ամերիկաներու կարգ մը համալսարաններու կողմէ: Պորկէս գրած է բանաստեղծութիւն, պատմուածք, վիպակ, վէպ, ուսումնասիրութիւն, քննադատութիւն:

Անոնք որոնք կարդացած են իր գրութիւններն ու վէպերը, այն գաղափարը ունին, որ ծնունդով կոյր եղած է ան: Իրականութեան մէջ ժառանգական հիւանդութիւն մըն է, որ խլած է գրագէտին տեսողութիւնը, կեանքի հինգերորդ տասնամեակին: Պորկէս իր երկար կեանքի ընթացքին ունեցած է քաղաքական որոշ կեցուածքներ, որոնք անդրադարձ գտած են իր գրականութեան, ինչպէս եւ իր կեանքին ու գործին մէջ:

Jorge Luis Borges

ԲԱԲԵԼՈՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

Տիեզերքը (չատեր պիտի ըսէին՝ մատենադարանը) կազմուած է անորոշ, թերեւս ալ որոշադրուած թիւով վեցանկիւն սրահներէ, օդի հսկայ անցքերով եւ չատ ցած ցանկապատերով չրջապատուած: Սրահներէն որեւէ մէկէն մարդ կրնայ տեսնել, անվերջանալիօրէն, վերի եւ վարի յարկերը: Սրահներուն ձեւաւորումը միօրինակ է՝ քսան դարակներ, իւրաքանչիւր պատին հինգ դարակ, կը ծածկեն բոլոր կողմերը, բացի երկու կողմերէ: Անոնց բարձրութիւնը, որ գետնէն մինչեւ առաստաղ կը հասնի, հազիւ թէ սովորական գրադարակէ մը աւելի րլլայ:

Ագատ կողմերէն մէկը կ'առաջնորդէ դէպի նեղ անցք մը, որ կը բացուի այլ վեցանկիւն սրահի մը վրայ՝ կրկնօրինակը առաջինին եւ մնացեալներուն: Այս անցքին աջ եւ ձախ կողմերը երկու չատ փոքր պահարաններ կան: Առաջինին մէջ մէկը կրնայ ոտքի կեցած քնանալ, երկրորդին մէջ՝ գոհացնել սեռային պահանջները: Այստեղէն է նաեւ որ կ'անցնի ոլորապտոյտ աստիճան մը եւ կը բարձրանայ մինչեւ հեռու հեռուները: Անցքին մէջ հայելի մը խճմտօրէն կը կրկնապատկէ ամէն երեւցող բան: Այրերը այս հայելիէն կ'եզրակացնեն, որ Մատենադարանը անսահման չէ (եթէ անսահման է, ինչո՞ւ է ուրեմն այս խաբուսիկ կրկներեւոյթը): Ես կը նախընտրեմ երազել, որ անոր փայլեցուած մակերեսները անսահմանը կը ներկայացնեն եւ կը խոստանան ...: Լոյսը ապահովուած է գնդաձեւ պտուղներով, որոնք լամբ անունը կը կրեն: Իւրաքանչիւր վեցանկիւն սրահի մէջ, հակառակ կողմերով դրուած երկու լամբեր կան. անոնց լոյսը անբաւարար է եւ անմար:

Մատենադարանին բոլոր այրերուն պէս ես ալ, երիտասարդութեանս, ճամբորդեր եմ, ես ալ թափառեր եմ գտնելու համար գիրք մը, թերեւս դրացուցակներուն դրացուցակը: Հիմա որ աչքերս հազիւ կը կարդան ինչ որ կը գրեմ, սկսած եմ մեռնելու պատրաստուիլ, քանի մը փարսախ հեռու այն վեցանկիւն սրահէն, ուր ծնած էի: Երբ մեռնիմ, բարեպաչտ ձեռքերու պակաս պիտի չրլլայ գիս ցանկորմէն վար նետելու համար. գերեզմանս օդին վիհր պիտի րլլայ, մարմինս անվերջ կերպով պիտի մխրճուի եւ փտի ու լուծուի հովին մէջ, որ անվերջ անկումէս պիտի ստեղծուի:

Կ՚ըսեն թէ Մատենադարանը վերջ չունի։ Իէալապաշտները կ՚ըսեն թէ վեցանկիւն սենեակները բացարձակ անջրպետին համար անհրաժեշտ ձեւերն են, կամ նուազագոյնը՝ անհարժեշտ են մե՛ր պատկերացուցած անջրպետին համար։ Անոնք կը տրամախոհեն, թէ եռանկիւն կամ հնգանկիւն սենեակ մը աներեւակայելի է։ (Միսթիքները կ՚ըսեն թէ իրենց պայծառատեսութիւնը իրենց բացայայտած է բոլորաճեւ սենեակ մը, որ կը պարունակէ բոլորաճեւ մեծ գիրք մը, որուն ողնը չարունակական է եւ կը հետեւի պատերու լրիւ շրջանակին։ Բայց իրենց խօսքը կասկածելի է, իրենց բառը՝ տարտամ։ Այս շրջաստեղնային գիրքը Աստուած է)։ Հիմա կը բաւարարուիմ դասական համոզումը կրկնելով՝ Մատենադարանը գունդ մըն է, որուն ճշդրիտ կեդրոնը վեցանկիւններէն որեւէ մէկն է եւ որուն շրջագիծը անհասանելի է։

Հինգ դարակներ ունի վեցանկիւնին իւրաքանչիւր պատը, իւրաքանչիւր դարակ՝ երեսունհինգ նոյն ձեւով կազմուած գիրքեր, իւրաքանչիւր գիրք բաղկացած է 410 էջերէ, իւրաքանչիւր էջ՝ քառասուն տողերէ, իւրաքանչիւր տող՝ մօտաւորապէս ութսուն սեւ դիրերէ։ իրեր կան նաեւ իւրաքանչիւր դիրքի ողնին վրայ։ Այս դիրերը չեն նշեր այն, զոր գիրքերը պիտի ըսեն։ իտեմ որ այս անհասկնալիութիւնը սկիզբը խորհրդաւոր թուեցաւ։ Ամփոփելէ առաջ եզրայանգումը (որուն գիւտը, հակառակ ողբերգական լուսարձակումին, թերեւս պատմութեան դլխաւոր իրողութիւնն է), կը փափաքիմ քանի մը լուծումներ յիշել։

Առաջինը՝ Մատենադարանը, ի յաւիտենէ, գոյ է։ Այս ճշմարտութիւնը, որուն անմիջական հետեւութիւնը աշխարհի ապագայ յաւիտենականութիւնն է, կասկածի տակ չի դրուիր որեւէ տրամաբանող միտքի կողմէ։ Մարդը, անկատար գրադարանապահը, կրնայ պատահականութեան կամ չարաբաստիկ կիսա-հարկադրանքի արդիւնք ըլլալ։ Տիեզերքը, իր դարակներուն վայելուչ դասակարգումով, առեղծուածային հատորներով, ճամբորդներու համար անվերջանալի աստիճաններով, նստակեաց գրադարանապահներու համար փոքրիկ արատաքոցներով, կրնայ միայն աստուածի մը գործը ըլլալ։ Իմանալու համար տարբերութիւնը աստուածայինին եւ մարդկայինին, կը բաւէ բաղդատել այս տհաս ու դողդոջուն խորհրդանշանները, զորս ձեռքս կը մրոտէ դիրքի մը կողքին, դիրքին մէջ եղած կենսական դիրերուն հետ՝ ճշդրիտ, նուրբ, կատարելապէս սեւ, անկեղծելիօրէն համաչափ։

Երկրորդ՝ Ուղղագրական նշանները թիւով քսանհինգ են[1] ։ Այս դիւտը կարելի դարձուցած է, երեք հարիւր տարի առաջ, Մատենադարանի ընդհանուր տեսութիւն մը ձեւակերպել, եւ գոհացուցիչ կերպով լուծել ոչ մէկ ենթադրութեամբ քակուած խնդիրը՝ անձեւ եւ քաոսային բնոյթը գրեթէ բոլոր դիրքերուն։ Այն զոր հայրս տեսած էր 1594րդ շրջանակի վեցանկիւնի մը մէջ, կազմուած էր MCV դիրերէն, կամակոր կերպով կրկնուած առաջինէն մինչեւ վերջին տողը։ Ուրիշ մը, որուն այս շրջանին յաճախ կը վերադառնան խորհուրդի համար, գիրերու լափիւրինթոս մրն է, որուն վերջընթեր էջը սակայն կ՚ըսէ՝ «Օ՛ ժամանակ քու բուրգերը»։ Այսքանը գիտցուած է՝ իւրաքանչիւր յստակ յայտարարութեան տրամաբանական տողին դիմաց, փարսախներով անիմաստ խօսքեր կան, բառային խառնակոյտեր, անհասկնալի բաներ։ (Գիտեմ որ տարածաշրջան մը կայ, որուն գրադարանապահները կը մերժեն սին եւ աւելորդապաշտ սովորութիւնը դիրքերուն մէջ իմաստ գտնելուն եւ զայն համագօր տեսնելուն երագներու կամ մէկու մը ափի քաոսային գիծերուն մէջ գտնուած իմաստին ... Անոնք կ՚ընդունին թէ այս գրութիւնները ստեղծողները կապկած են քսանհինգ բնական խորհրդանշանները, բայց կը պնդեն, որ այս կիրարկումը պատահական է, եւ թէ դիրքերը իրենք իրենց մէջ ոչինչ կը նշանակեն։ Այս համոզումը, պի-

տի տեսնենք, ամբողջովին ալ խաբէուխիւն չէ)։

Երկար ժամանակի մը համար հաւատացուած էր, որ այս անթափանցելի դիրքերը կը համընկնէին անցեալի կամ հեռակայ լեզուներուն։ Ճիշդ է, որ ծերերը, առաջին գրադարանապահները մերինէն շատ տարբեր լեզու մը կը գործածէին. ճիշդ է, որ քանի մը մղոն դէպի ալ, լեզուն բարբառային է, եւ իննսուն յարկ դէպի վեր՝ անհասկնալի։ Այս ամբողջը ճիշդ է, բայց MCV*էն 410 անփոփոխելի էջեր չեն կրնար առնչուիլ որեւէ լեզուի հետ, անկախ անկէ թէ որքան բարբառային կամ նախնական է այդ լեզուն։ Շատեր կը նշեն թէ իւրաքանչիւր տառ կրնայ ներգործել յաջորդ տառին վրայ, եւ թէ 71րդ էջի 3րդ տողին* MCV*ին արժէքը նոյնը չէ, այլ էջի մը նոյն շարուածքին հետ բաղդատելով։ Բայց այս տարտամ կարծիքը ի գօրու չեղաւ։ Ուրիշներ գաղտնագրութեան մասին մտածեցին. այս ենթադրութիւնը ընդհանրապէս ընդունուած էր, թէեւ ոչ այն իմաստով, որ հեղինակները ի մտի ունէին։*

Հինգ հարիւր տարի առաջ[2] վերի վեցանկիւններէն մէկուն մեծաւորը կր հանդիպի գիրքի մր, նոյնքան առեղծուածային, որքան միւսները, բայց որ միատեսակ տողերու մօտաւորապէս երկու էջեր ունէր։ Իր այս գտածոն ցոյց կու տայ թափառական վերծանողի մր, որ իրեն կ'ըսէ թէ այդ տողերը փորթուկալերէն լեզուով գրուած են. ուրիշներ եբրայերէն կ'ըսեն։ Լեզուն մէկ դարու ընթացքին կառուցուած էր՝ Կուարանի սամոյիտական լիթուանական բարբառ մր, դասական արաբերէնի հոլովներով։ Պարունակութիւնն ալ վերծանուած էր՝ միաճուլուած վերլուծումներու կարգ մր գաղափարներ, տարբերակներու օրինակներով եւ անսահման կրկնութիւններով նկարագարդուած։ Այս օրինակները տաղանդաւոր գրադարանապահի մր համար կարելի կը դարձնեն գիւտը Մատենադարանի հիմնական օրինագիտութեան։ Այս մտածողը կը նշմարէ թէ բոլոր գիրքերը, որքան ալ իրարմէ տարբեր բնոյթի, նոյն բաղկացուցիչներով կազմուած են՝ գիրէ գիր միջոցը, կէտը, ստորակէտը եւ քաներկու տառերը։ Ան կր խօսի այլ իրողութեան մր մասին, զոր ճամբորդողները կր հաստատեն՝ հսկայ Մատենադարանին մէջ երկու նոյնանման գիրքեր չկան։ Այս երկու անվիճելի կարծիքներէն կր հետեւցնէ, թէ Մատենադարանը ամբողջական է եւ անոր դարակները կը պարփակեն քսան եւ աւելի նշաններու կարելի բոլոր զուգորդութիւնները (թիւ մը, թէեւ շատ մեծ, բայց ոչ անսահման), կը պարփակեն ամէն ինչ՝ ապագայի մանրամասն պատմութիւնը, քերովբէներու ինքնակենսագրութիւնները, Մատենադարանի հաւատարիմ ցուցակները, հազար ու հազար կեղծ ցուցակներ, այս ցուցակներուն կեղծ ըլլալը ցուցադրող ցուցակներ, Պազիլիտեսի գիտական աւետարանը, այդ աւետարանին մեկնաբանութեան մեկնաբանումը, քու մահուանդ ճշգրիտ պատմութիւնը, բոլոր լեզուներով գրուած բոլոր գիրքերուն թարգմանութիւնը, բոլոր գիրքերէն իւրաքանչիւրին աղաւաղումը։

Երբ կր յայտարարուի թէ Մատենադարանը բոլոր գիրքերր կր պարփակէ, առաջին տպաւորութիւնը մեծ ուրախութիւն մր կ'ըլլայ. ամէն մէկը ինքզինք անճառնմախելի եւ գաղտնի գանձի մր տէրը կր գգայ։ Անհատական թէ համաշխարհային հարց մը չկար, որուն պերճախօս լուծումը չըլլար վեցանկիւններէն մէկուն մէջ։ Տիեզերքը արդարացուած էր, տիեզերքը յանկարծ բռնադրաւած էր յոյսի անսահման տարածքները։ Այդ շրջանին շատ բան խօսուած էր Արդարացումներու մասին՝ մարգարէական եւ չքմեղական գիրքեր, որոնք բոլոր ժամանակներուն համար տիեզերքի իւրաքանչիւր մարդու արարքները կ'արդարացնեն եւ անոր ապագային համար վիթխարի գաղտնիք մր կ'ապահովեն։ Հազարաւոր փառատենչիկներ իրենց վեցանկիւնները լքեցին եւ աստիճաններէն վեր խուժեցին, իրենց Արդարացումները գտնելու սին

նպատակներէն մղուած։ Այս ուխտագնացները նեղ անցքերուն մէջ կը վիճէին, մութ անէծքներ կու տային իրարու, գիրար կը խեղդէին յաւիտենական աստիճաններուն վրայ, այդ խաբէական գիրքերը օդանցքներուն մէջ կը նետէին, եւ նոյն ձեւով ալ վար կը նետուէին հեռու չրջաններու բնակիչներուն կողմէ, մեռնելու։ Ուրիշներ խելագարած էին ...

Արդարացումները գոյ են (ես տեսած եմ անոնցմէ երկուքը, որոնք ապագայի անձերու կ'ակնարկեն, անձեր, որոնք թերեւս երեւակայական չեն), բայց հետազօտողները չեն նշեր, որ մարդու մը իր Արդարացումը գտնելու կամ այլ տարբերակի մը հաւանականութիւնը կրնայ գերօ րլլալ։

Ասիկա այն ժամանակն էր, երբ մարդիկ նաեւ կը յուսային, որ մարդկութեան հիմնական առեղծուածները, ինչպէս Մատենադարանին ծագումը եւ ժամանակը, կրնան բացայայտուիլ։ Այս ծանրակչիռ առեղծուածներուն բառերով բացատրուելու կարելիութիւնը ճչմարտանման կը թուի, եթէ փիլիսոփաներու լեզուն կարող եւ բաւարար չէ, բազմաճեւ Մատենադարանը պիտի կարենայ արտադրել պահանջուած աննախընթաց լեզուն, բառերով եւ քերականութեամբ։ Արդէն չորս դար է, որ մարդիկ վեցանկիւնները սպառեր են ... Պաչտօնական պրպտողներ կան, հաւատաքննիչներ։ Տեսած եմ գիրենք իրենց պարտականութեան մէջ՝ ամբողջովին յոգնած կը հասնին իրենց չրջապտոյտներէն, կը պատմեն կոտրած աստիճաններու մասին, որոնց պատճառով կրնային մեռնիլ, անցքերու եւ աստիճաններու գրադարանապահներուն հետ կը խօսին; երբեմն ամենէն մօտիկ եղող հատորը կ'առնեն ու կը թերթատեն, գէշ բառեր փնտռելով։ Անշուշտ ոչ ոք կ'ակնկալէ բան մը գտնել։

Բնական է որ այս անհակակչռելի յոյսին մեծ յուսախաբութիւն մը յաջորդէր։ Գրեթէ անտանելի էր համոզումը, թէ վեցանկիւնի մը մէկ դարակին վրայ թանկագին դիրքեր կան եւ թէ այդ թանկագին գիրքերը անհասանելի են։ Անհատ աղանդ մը առաջարկեց, որ պրպտումները դադրին եւ ամէն մարդ գիրերով եւ նշաններով ճեռնածութիւններ ընէ այնքան, մինչեւ բախտի անհաւանական նուէրովը այս կանոնական գիրքերը կազմուին։

Իշխանութիւնները ստիպուած եղան խիստ օրէնքներ պարտադրել։ Աղանդը անհետացաւ։ Բայց մանկութեանս տեսած եմ ծերեր, որոնք երկար ժամանակներու համար կը պահուըտէին արտաքնոցներու մէջ, արգիլուած մետաղեայ գաւաթով մը, ուր մետաղեայ փոքր սկաւառակներ կային, եւ աստուածային անկարգութիւնը կը կապկէին։

Ուրիշներ ճիշդ հակառակը կը հաւատային՝ կարեւոր է անօգուտ աշխատանքները չէզոքացնել։ Անոնք վեցանկիւնները կը ներխուժէին, յաճախ ոչ-կեղծ հաւատարմագրեր ցոյց տալով, հատոր մը կը թղթատէին տհաճութեամբ, եւ ամբողջ դարակ մը կը դատապարտէին։ Անոնց խանդավառութիւնը բազում գիրքերու անիմաստ բնաջնջումին պատճառ դարձաւ։ Անոնց անունը անիծուած է։ Բայց անոնք, որոնք այս խելագարութեան պատճառով բնաջինջ եղած «գանձեր»ը կ'ողբան, անոնք երկու ցայտուն իրողութիւններ կ'անտեսեն.

ա. Մատենադարանը այնքան վիթխարի է, որ մարդկային որեւէ նուաճում անչափելիօրէն փոքր կը մնայ։

բ. Իւրաքանչիւր օրինակ եզակի է, անփոխարինելի, բայց (որովհետեւ Մատենադարանը ամբողջական է) միշտ ալ քանի մը հարիւր հազար անկատար օրինակներ կան, գործեր, որոնք միայն գիրով մը կամ ստորակէտով մը կը տարբերին բնօրինակէն։ Ընդհանրական կարծիքին հակառակ կը համարձակիմ ենթադրել, թէ մաքրա-

գործողներուն պատճառած աւերին տարողութիւնը չափագանցուած է, մոլեռանդներուն ստեղծած սարսափին որպէս արդիւնք։ Անոնք բոսորագոյն վեցանկիւնի գիրքերուն հասնելու ցնորքէն մղուած էին, գիրքեր, որոնք սովորականէն փոքր են, նկարագարդուած, մոգական եւ հզօր։

Այդ չրջանէն մնացած այլ անապաշտութեան մրն ալ ծանօթ ենք՝ իրքին Մարդը։ Մարդիկ կ'ենթադրեն, որ վեցանկիւնի մր մէկ դարակին վրայ պէտք է ըլլայ գիրք մր, որ մնացեալ բոլոր գիրքերուն բանաձեւն ու համառօտութիւնն է; գրադարանապետներէն մէկը կարդացած է այդ գիրքը եւ դարձած աստուծոյ համազօր բան մր։ Այս չրջանի լեզուին մէջ այդ հեռու աղանդին հետքերը կը յամենան տակաւին։ Շատեր թափառած են Զինք գտնելու համար։ Ամբողջ դար մր ամենատարբեր չրջաններու մէջ սպառեր են ապարդիւն կերպով։ Մէկը ինչպէ՞ս կրնայ գտնել գաղտնի եւ յարգելի այն վեցանկիւնը, որ կը պատսպարէ Զինք։ Մէկը յետադարձ ձեւ մր առաջարկեց՝ գտնելու համար Ա գիրքը, գտնել Բ գիրքը, որուն մէջ նչուած է Ա գիրքին տեղը, գտնելու համար Բ գիրքը, նախ գտնել գիրքը եւ այս ձեւով յաւիտենապէս ...

Տարիներս այսպիսի արկածախնդրութիւններու մէջ մսխեր ու վատներ եմ։ Անհաւանական չի թուիր նման կատարեալ գիրքի մր գոյութիւնը տիեզերքի դարակներէն մէկուն վրայ[3], անծանօթ աստուածներու կ'աղօթեմ, որ մէկը, գոնէ մէկը, թէեւ հազարաւոր տարիներ առաջ, կարդացած եւ ուսումնասիրած ըլլայ այդ գիրքը։ Եթէ պատիւը, իմաստութիւնն ու երջանկութիւնը ինծի համար չեն, թող անոնք ուրիշներուն համար ըլլան։ Անոնք թող երկինքներու մէջ ըլլան, թէեւ իմ տեղս դժոխքի մէջ է։ Թող ես նախատուած ըլլամ եւ ոչնչացուած, բայց թող ակնթարթի մր համար, մէկ էակի մէջ քու վիթխարի Մատենադարանդ արդարացուած ըլլայ։ Ամբարիշտները կը պնդեն, որ անհեթեթը բնական է Մատենադարանին մէջ եւ թէ տրամաբանականը (նոյնիսկ համեստ եւ պարզ բանիմացութիւնը) գրեթէ հրաշքի համազօր բացառութիւն է։ Կր խօսին (գիտեմ) «հրատապ Մատենադարանին մասին, որուն պատահական հատորները անընդհատ վտանգին մէջ են փոխուելու, եւ որոնք կր հաստատեն, կր ջրեն եւ կր չփոթեն ամէն ինչ, ցնորած աստուածի մր պէս»։ Այս բառերը, որոնք ոչ թէ կը մերժեն անօրինութիւնը, այլ կ'ապացուցեն զայն, տխրահռչակ կերպով կը հաստատեն իրենց հեղինակին զգուելի ճաշակն ու անյուսալի տգիտութիւնը։ Իրականութեան մէջ Մատենադարանը կը պարփակէ բառացին բոլոր կառոյցները, քանհինգ խորհրդանչաններով կազմուող բոլոր տարբերակները, սակայն բացարձակ անտրամաբանութեան ոչ իսկ մէկ օրինակ կարելի է գտնել այնտեղ։ Անօգուտ է նչել, որ իմ տնօրինութեանս տակ գտնուող բազմաթիւ վեցանկիւններու լաւագոյն հատորը խորագրուած է The Combed Thunderclap, *ուրիշ մը՝* The Plaster Cramp, *այլ հատոր մը՝* Axaxaxas mlö։ *Առաջին ակնարկով անհասկնալի այս նախադասութիւնները խորհրդանչական կամ գաղտնագրական միջոցներով կրնան արդարացուիլ. այսպիսի արդարացում մր բառացին է եւ, ըստ վարկածի, արդէն գոյ է Մատենադարանին մէջ։ Ջեմ կրնար միացնել կարգ մր գիրեր. գորս աստուածային Մատենադարանը չէ կանխատեսած եւ որոնք գաղտնի լեզուներէն մէկուն մէջ ահարկու իմաստ մը չունին։ Ոչ ոք կրնայ յստակօրէն արտասանել վանկ մը, որ լեցուած է քնքուշութեամբ եւ վախով, եւ որ այս լեզուներէն մէկուն մէջ աստուածի մը անունը չէ։ Խօսիլ կը նչանակէ կրկնաբանութեան մէջ իյնալ։ Այս բառացին եւ անօգուտ թուղթը, ինչպէս եւ անոր հերքումը արդէն գոյութիւն ունին անհաչիւ վեցանկիւններու հինգ դարակներուն վրայ գտնուող երեսուն հատորներէն մէկուն մէջ։ (Հաւանական լեզուներու n թիւ մը նոյն բառացանկը կը գործածէ; անոնցմէ ոմանց մէջ մատենադարան խորհր-*

դանիչը կ'արտօնէ ճչգրիտ բանաձեւը՝ այս ամենուրեք եւ յաւիտենական սխալեմր վեցանկիւն սրահներու. բայց մատենադարանը հաց է կամ բուրգ կամ որեւէ այլ բան, եւ այս եօթը բառերը, որոնք գայն կը սահմանեն, այլ արժէք կ'ունենան։ Դուն որ գիս կ'ընթերցես, վստա՞հ ես որ իմ լեզուս կը հասկնաս)։

Կանոնաւորապէս գրելու պարտադրանքը գիս կը չեղէ մարդերու ներկայ կացութենէն։ Ամէն բան արդէն գրուած ըլլալու մեր համոզումը մեզ կը ժխտէ եւ կամ ոգիներու կը վերածէ։ Շրջաններ գիտեմ, ուր երիտասարդները գիրքերուն կը խոնարհին եւ անոնց էջերը կը համբուրեն բարբարոսաբար, բայց մէկ գիր իսկ կարդալ չեն գիտեր։ Համաճարակներ, հերետիկոս դաւեր, ճամբորդութիւններ, որոնք անխուսափելիօրէն յեղուգակութեան կը վերածուին, բնակչութիւնը տասանորդած են։ Կարծեմ թէ նշեցի տարուէ տարի աւելի յաճախակի դարձած անճնասպանութիւնները։

Թերեւս ծերութիւնս եւ վախերս կը դաւեն ինծի, սակայն կը կասկածիմ, որ մարդկային տեսակը ... այդ ինքնուրոյն տեսակը ... անհետանալու վրայ է, սակայն Մատենադարանը պիտի տոկայ՝ լուսաւորուած, միայնակ, յաւիտենական, կատարելապէս անչարժ, թանկարժէք հատորներով օժտուած, անօգուտ, անեղծ, գաղտնի։

«Յաւիտենական» բառը գրեցի։ Այս բառը հռետորական սովորութեամբ չէ որ աղաւաղեցի։ Կ'ըսեմ թէ անտրամաբանական չէ մտածել, որ աչխարհը յաւիտենական է։ Անոնք որոնք սահմանափակութեամբ կ'ամբաստանեն գայն, կ'ենթադրեն թէ հեռու չրջաններու աստիճաններուն վրայ, անցքերուն եւ վեցանկիւններուն մէջ ան կրնայ իր աւարտը գտնել ... ինչ որ անհեթեթ է։ Անոնք որոնք գայն անսահման կը պատկերացնեն, կը մոռնան, որ գիրքերուն թիւը ի վերջոյ սահման մը ունի։ Հին հարցին հետեւեալ լուծումը առաջարկելու յանդգնութիւնը ունիմ՝ Մատենադարանը անսահման է եւ չրջաստեղնայինն։ Յաւիտենական ճամբորդ մը եթէ կարելր Մատենադարանի մէկ ծայրէն միւսը, որեւէ ուղղութեամբ, դարեր ետք պիտի տեսնէր, որ նոյն մատեանները կը կրկնուին նոյն անկանոնութեամբ, (որ կրկնուելով կը վերածուի կանոնի, կը վերածուի ԿԱՆՈՆԻՆ)։ Առանձնութիւնս, այս ազնուական յոյսով, ուրախութեամբ կը լեցնայ[4]։

Անգլերէնէ թարգմանեց՝
ՄԱՐՈՒԶ ԵՐԱՄԵԱՆ
Հալէպ

1.- Բնագիրը թիւեր կամ գլխագրեր չի պարունակեր. կէտադրութիւնը սահմանափակուած է ստորակէտով եւ միջակէտով. այս երկու նշանները, գիրերուն միջեւ եղած միջոցներն ու քսաներկու տառերը աննշմարելի հեղինակին կողմէ բաւարար նկատուած են (խմբ.)։

2.- Նախապէս ամէն երեք վեցանկիւնի համար մէկ մարդ կար։ Ինքնասպանութիւնն ու թոքային հիւանդութիւնները խախտեցին այս տոկոսը։ Անճառելի մելամաղձոտութեան մը յիշատակը; կար ժամանակ երբ բազմաթիւ գիշերներ անցքերէ եւ աստիճաններէ կը ճամբորդէի, առանց մէկ իսկ գրադարանապահի հանդիպելու։

3.- Կը կրկնեմ՝ գիրքի մը կարելիութիւնը կը բաւէ, որ այդ գիրքը գոյ ըլլայ։ Անկարելիօ է միայն, որ մերժուած է։ Օրինակ՝ ոչ մէկ գիրք կրնայ աստիճան ըլլալ, թէեւ կան գիրքեր, որոնք կը խօսին, կը քննարկեն եւ կը ցուցադրեն այս կարելիութիւնը, եւ կան այլ գիրքեր, որոնց կառոյցը կրնայ աստիճանի մը կառոյցին նմանիլ։

4.- Լէթիսիա Ալվարէզ տի Թոլէտօ նկատած է, թէ այս հսկայ Մատենադարանը անօգուտ է։ Խստօրէն ըսուած՝ միակ մատեան մը բաւարար պիտի ըլլար, սովորական չափի հատոր մը, ինը կամ տասը կէտաչափով տպուած. չափազանց բարակ էջերու անսահման թիւ մը պարփակող (վաղ 17րդ դարուն Գավալիէրի ըսած է թէ բոլոր կարծր մարմինները գերմակարդումն են անսահման թիւով մակերեսներու)։ Այս մետաքսեայ ձեռատետրին գործածութիւնը յարմարաւէտ պիտի չըլլայ՝ իւրաքանչիւր էջ իր ծալքէն բազմաթիւ նմանատիպ այլ ծալքեր պիտի բանայ։ Մէջտեղի աներեւակայելի թերթը երկրորդ էջ պիտի չունենայ։

ԵՈՒՐՈԶ (ԵՈՒՐԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ)
ՅԱՒ ՈՒ ԵՐԱԶ ԴԱՋՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ

Եուրի Գէորգեան
ԵՈՒՐՈԶ

Իրաւ ստեղծագործողը, գրող, բանաստեղծ, հրապարակագիր, արուեստագէտ, մտերիմ հաւատքը ունի որ ինք կոչուած է առաքելութեան մը: Սովորաբար քաղաքական դէմքեր իրենք իրենց կը շնորհեն նման կոչում, բայց եթէ դիտենք բազմադարեան պատմութիւնը, ո՞վ կը յիշէ Պղատոնի, Վոլթէրի, Միքէլ Անճելոյի եւ ուրիշներու ժամանակակից դրամատան տնօրէններ, նախարարներ, յիշուելու պարագային անոնք սոսկ անուններ են, բայց ժառանգութիւն կտակած են մտքի մարդիկ:

Այս մտածումները ունեցայ երբ Եուրոզի, Եուրի Գէորգեանի, հանդիպեցայ Պէյրութի արուարձաններէն Անթիլիասի իր ժամանակաւոր աշխատանոցին մէջ, եւ քանի մը ամիս ետք Լոս Անճելըս, կրկին, ուր կը գտնուին իր արուեստանոցի սրահները: Հոն կը հանդիպիք կերպարուեստի զանազան արտայայտութիւններու. մտածումներու եւ ապրումներու ինքնատիպ բեմադրութիւն մը: Իր ստեղծագործութիւններուն չափ հետաքրքրական անձնաւորութիւն է Եուրոզ: Անխարդախ, թափանցիկ, կիրքով բնակուած կեանք մը, ինքզինք ըլլալու մնայուն լարում մը:

Գեղանկարչութեան եւ քանդակագործութեան պարագային, անմիջականօրէն տեսանելին եւ հրամցուածը գոյներ, գիծեր եւ ծաւալներ են: Եթէ արուեստասէրին հայեացքը անոնց վրայ կանգ առնէ, հոն յամենայն, չյառաջանայ, չհասնի այլ մակարդակ, ներկայացուած գործերը կը վկայեն արհեստաւորի մասին, թերեւս ճարտար, իրականութիւն վերարտադրող, բայց չենք գտներ հոգիի եւ միտքի արտայայտութիւն, այսինքն՝ իսկական արուեստաւոր: Եուրոզի գեղանկարները կը խօսին, քանի որ ինք ըսելիք ունի, կ'ըսէ, կերպարները լուծած պատկերներ, անմիջականութիւն ունին: Եւ կը փոխանցուի Եուրոզի հարազատ կիրքը:

Մարդը, ճարտարապետ, գեղանկարիչ, տառապած է, ազատութեան եւ իրաւունքի կիրք ունի: Խորհրդային Հայաստան եղած տարիներուն պայքարած է, հալածուած: Կորսնցուցած է գաղափարի ընկերներ: Բանտ մնացած է: Կ'ըսէ թէ կ'ուզէր դուրս գալ երկրէն: Եօթը տարի չէ կրցած աշխատիլ տնային կալանքի պայմաններու տակ: Վերջապէս կրցած է հասնիլ Ամերիկա, ուր ապրելու համար գործ փնտռած է, չէ դիմած ընկերային օժանդակութեան գրասենեակները, նախընտրած է տնանկի կեանքը, փիծծա տարած է տուները եւ գրասենեակները, եւ երբ ժամանակ գտած է, իր սենեակին մէջ նկարած է, իր իրականութեան եւ ինքզինքին վերադառնալով,

քանի որ տառապանքը մարդը կը բանտարկէ ինք իր մէջ։

Արուեստի գործերով եւ անոնց ցուցադրութեամբ զբաղող Տեպորա Մուրի պատահաբար կ'իմանայ որ Ռուսիայէն տղայ մը եկած է որ կը նկարէ...։ Կը տեսնէ Եուրոզի գործերը։ Ապրուստի միջոց չունի, պարտքեր ունի, չ'ուզեր վաճառել իր գործերը։ Պնդումներ, համոզելու փորձեր։ Վերջապէս ցուցասրահ կը դրուին Եուրոզի գործերը եւ առաջինը կը ծախուի 18 հազար տոլարի։ Եւ կը սկսի Եուրոզի նուաճումը արուեստի աշխարհին մէջ։ Ինքնատիպ Եուրոզ, որ կը նկարէ երբ կը մտածէ եւ կը զգայ։ Արուեստի քննադատները զինք կրնան տեղաւորել այս կամ «դպրոց»ին մէջ, ըսել որ «քիւպիստ» է, կամ կը հետեւի «ֆիկիւրաթիֆ» ինքնատիպ ուղիի։ Իր մեծ քանդակները կարելի է բաղդատել ժամանակակից ներու, ինչպէս Ֆերնանտօ Պոթիրոյի գործերուն, բայց անոնք տարբեր բան կ'ըսեն։

ԿՆՈՋ ԴԻՄԱՆԿԱՐ

Եուրոզի գործերը դուրս եկած են Քալիֆորնիայէն, Ամերիկայէն։ Հռոմի մէկ նոր սուրբին՝ Արքանճելօ Թատինիի խորհրդանկարը (300 X 200 սմ.) կ'իրագործէ, որուն արժէքին 2/3ը կը նուիրէ Պրէչիայի եկեղեցւոյ։

Մարդկային Իրաւունքը եւ կացութիւնը խորհրդանշող գեղանկարներու չարք ունի, - «քիւպիստ» - դրոշմով, զոր ՄԱԿը հրատարակած է որպէս դրոշմաթուղթ։ Այդ գեղանկարները խորհրդապատակերներ են ուր կը գտնենք սէրը, դաժան կեանքը, կինը՝ զոր պէտք է սիրել։ Եուրոզ ամենայն պարզութեամբ կ'ըսէ որ երբ կը նկարէ ինքզինք լաւ կը զգայ, կը նկարէ ինչ որ ինք կ'ուզէ։

1956ին Խորհրդային Հայաստան ծնած Եուրի Գէորգեան, տասը տարեկանին արդէն կ'աշակերտէ Յակոբ Գոճայեանի գեղանկարչական դպրոցը։

Մարդն է Եուրոզի ստեղծագործութեան առանցքը. ժողովուրդը, բանաստեղծը, աներդիք թշուառը, Ամերիկայի «հոմլէս»ը, հոգիի լոյսն ու ստուերը, սէրը, դաղթականը եւ ապաստան փնտռողը. Այսինքն՝ մեր ցաւագին ժամանակը։ Կը սիրէ պատմել, իր պատկերները եւ դէմքերը կը խօսին։ Կը հաւատայ որ արուեստը կրնայ ծնիլ միայն

ազատութեան մէջ։

Ինք կը շարունակէ նկարել այն հաստատ համոզումով, որ աստուածատուր չնորհով, նոր գործը աւելի գեղեցիկ կ՚ըլլայ եւ ամբողջական։ Կատարելագործման ուղին՝ քանի որ մարդը բանական էակ է։ Այսպէս է որ ինք կը տարբերի ուրիշներէ, որոնք իրենց լրումին արդէն կը հասնին երբ երիտասարդ են։ Ինք կը հաւատայ որ դեռ հասնելիք տեղ ունի։

Եւ թերեւս այդ կոչումը չեչտուած կերպով կը զգայ երբ Կուաթեմալայի մէջ չաբաթ, կը նուիրուի իր գործին, դպրոցները կը փակուին եւ աշակերտներ, հազարներով, կու գան Եուրոզի աշխարհը տեսնելու։

Ինքնատիպ Եուրոզ, որ յիշողութիւն ունի, եւ իր արուեստը կը ծառայեցնէ բարեսիրական նպատակներու, այսինքն՝ մարդոց ցաւին դարման փնտռող կազմակերպութիւններու։ Ինքզինք չի բանտարկեր իր եսին ու սոսկ գեղեցիկին մէջ, եւ թերեւս այս իսկ պատճառով արագօրէն նուաճած է հոգիները։ Այդ կը վկայեն թանգարաններու մէջ արդէն տեղ գրաւած իր գործերը, իրեն զօրավիգ կանգնող մեկենասները եւ քննադատները։

Եուրոզի գործերուն դիմաց կը զգաք վարդին պատգամը, համբոյրի խորհուրդը եւ երաժշտութեան արձագանգը։

կը հաւատայ որ դեռ իր վերջին խօսքը չէ ըսած, իր զգացումները եւ միտքը վերջին գոյներ չեն դրոշմած։

Այս տողերու եղին պէտք չէ փնտռել ազգային-հայրենակցական սնափառութիւն։ Եուրոզ արդէն Ամերիկայէն դուրս է, համաշխարհային եւ համամարդկային արժէք ունի։ Քննադատները իր խորհրդանիշներուն մէջ պիտի գտնե՞ն նաեւ իր ազգային պատկանելիութեան առհաւական լոյսը, թէ պիտի գոհանան զինք ամերիկայնացնելով եւ համամարդկային կաղապարի մէջ ձուլելով։

Ամերիկայի ընձեռած միջոցներով լայն ճամբայ բացած է Եուրոզի առջեւ եւ ինք դեռ անակնկալներ վերապահած է արուեստի աշխարհին։

Ց. ՊԱԼԵԱՆ

Պէյրութ-Լոս Անճելըս

Դեկտեմբեր 2009-Փետրուար 2010

ՄԷՐ ԵՒ ԽՈՍԿՈՒՄ

ԵՈՒՐՈՋԻ
ԽՈՐԻՄԱՍՏ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ

ՓԱՐՏԷԶԻՆ ՄԷՋ

Խօսքը չի վերաբերիր այն symbolismին, որ իբրեւ գրականագիտական հոսանք ծնունդ առաւ 1880ական թուականներուն ու տարածուեցաւ աշխարհով մէկ, այլ այն խորհրդանշաններուն, որոնք իբրեւ գեղարուեստական արտայայտչաձեւ կ՚օգտագործուին կերպարուեստի մէջ: Խորհրդանշաններու այս տեսակի օգտագործումը սկսած է իբրեւ հաղորդակցման միջոց, նախամարդու վաղ մարդկայնացման շրջանին:

Նախնադարեան ժայռապատկերները խորքին մէջ խորհրդանշաններ են, որոնցմէ յառաջացած են մեհենագրութիւնր (hieroglophics) եւ ծիսական լեզուն: Խորհրդապատկերի մը միջոցով պատգամ փոխանցել թէ՛ գործնական է եւ թէ՛ աւելի հաղոր-

ԲԱԳԻՆ

դական։ Այս իսկ պատճառով զայն չարունակեցին օգտագործել կերպարուեստագէտներէն շատեր, ինչպէս՝ Փաալլօ Փիքասօ, Վասիլի Քանտինսքի, Մարք Շակալ, Փօլ Քլէ, Սալվատոր Տալի, եւ այլն։

Խորհրդանշաններու օգտագործումը կերպարուեստագէտներու քով, միշտ չէ որ մտածուած եւ գիտակցական բնոյթ ունի, երբեմն խորհրդապատկերները ինքնեկ են եւ կը դրսեւորուին տարերայնօրէն։ Այսպէս է Եուրոգի պարագային, որուն գլխաւոր երեք խորհրդանշաններն են՝ Լոյսը, Նուռը եւ Կապոյտ Վարդը։ Անոնք թէ իբրեւ ձեւոյթ եւ թէ իբրեւ գոյն մէկ կողմէ յագեցած են ներքին յուզականութեամբ, միւս կողմէ գրաւիչ են արտաքին կենսունակութեամբ եւ գեղեցկութեամբ։ ա.- Լոյսը՝ տարերայնօրէն Եուրոգի հոգիէն բխած առհասական ծնունդ է, բ.- Նուռը՝ ցեղային յիշողութեան արգասիք, գ.- Կապոյտ Վարդը՝ սեփական հոգեմտաւոր տաղանդի դրսեւորում։

ա.- Լոյսը

Գիտենք, որ հին աշխարհի մշակոյթներուն մէջ լայնօրէն տարածուած էր արեւի պաշտամունքը՝ իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ հայր աստուածութիւն։ Գիտենք նաեւ, որ լոյսը Արեւէն է որ կը ծնի եւ ոչ թէ հակառակը։

Սակայն դիցաբանութիւնը հակառակը «կը պնդէ»...։ Հին յոյները կը հաւատային, թէ գոյութիւն ունի լոյսի դիցուհի մը Թէյիա (Theia) անունով, որմէ ծնած են գլխաւոր լուսատուները. Հելիոս (Helios) Արեւը, Սելենէ (Selene) Լուսինը եւ Էոս (Eos) Արշալոյսը։ Ծոյներէն առաջ եւ գոյէ նաեւ յետոյ լոյսի պաշտամունքը գոյութիւն ունեցած է հին աշխարհի այլ մշակոյթներու մէջ եւս, որոնց չարքին նաեւ՝ հայերու։

Հայկական դիցաբանութեան մէջ լոյսի աստուածը Միհրն (Miher) էր, որ կը պաշտուէր, ողջ Հայաստանի տարածքին։ Հին հայկական օրացոյցի 8րդ օրն ու 7րդ ամիսը նուիրուած էին Միհր աստուծոյ, իսկ հեթանոսական սրբավայրերը կը կոչուին մեհեան, շատ հաւանաբար ի պատիւ Միհրի։ Լոյսի աստուածութեան աւելի կարեւորութիւն կը տրուէր, որովհետեւ հայկական դիցաբանութեան մէջ, լոյսը միայն ֆիզիքական չէր որ կը հակադրուէր խաւարի դէմ, այլ այն հոգեմտաւոր լոյսն էր, որ կը պայքարէր նաեւ խաւարամտութեան եւ նեղմտութեան դէմ։

Հայ ժողովուրդը երբ քրիստոնէութիւնը ընդունեցաւ իբրեւ պետական կրօնք, Քրիստոս նախ համեմատուեցաւ լոյսի աստուածութեան եւ այն աղօթքները, որոնք նուիրուած էին լոյսի աստուածութեան, վերածուեցան քրիստոնէական շարականներու, ուր հաւատացեալը Քրիստոսի կը դիմէ իբրեւ «լոյս, արարիչ լուսոյ», ուրիշ աղօթքի մը մէջ հայ քրիստոնեան կ'ըսէ. «Առաւօտեան աչք, մեծ արեգակ, չողերդ սփռէ՛ խաւար սրտիս մէջ...»։ Այո, հայ հաւատացեալին համար լոյսի աղբիւրը Յիսուս Քրիստոսն է, որ իր հոգեմտաւոր չողերը կը սփռէ մեր խաւար սրտերուն մէջ, կը լուսաւորէ մեզ ներքնապէս։

Եուրոգի «գուպիստական» (խորանարդապաշտական) բնոյթի կտաւները մեծաւ մասամբ կ'ողողուին երկինքէն թափուող այնպիսի չողերով, որոնք թէեւ իբրեւ հոգեմտաւոր լուսերանգ կը բաշխուին ձեւոյթներու վրայ, սակայն «անրակիզը են ու անհաս»։

Ուրեմն, Լոյսը Եուրոգի համար չնորհքի, իմաստութեան եւ մտքի ու հոգիի պայծառութեան եւ նաեւ յոյսի խորհրդանշան է։

Քրիստոսէ հազարաւոր տարիներ առաջ յղացուած չումերական «Կիլկամէշ» պոեմին մէջ, երբ Ջրհեղեղէն եառ «Ուտնապիշտիմ» (Նոյ Նահապետի նախատիպարը) առաջին անգամ լոյսը կը տեսնէ՝ կը բացագանչէ. «Եւ այն ատեն երդիքը բացի եւ լոյսը գարկաւ երեսիս»։

Պատկերացուցէք, որ Ջրհեղեղի հետեւանքով տասներկու օր խաւարի եւ անորոշութեան մէջ մնալէ եառ տապանի պատուհանը կը բանաք եւ լոյսը կը գարնէ ձեր երեսին։ Հոս է որ լոյսը իր աստուածային արժէքն ու իմաստը կը գտնէ մարդու համար։ Հոս է որ անոր անհրաժեշտութիւնը կենսականօրէն կը գգացուի...։ Հոս էր որ Նոյ Նահապետը առաջին անգամ լոյսը դիմագրաւելու հրճուանքը կ'ապրի։

Եուրոգ իր ստեղծագործական գերլարուած պահերուն, ոչ միայն կ'ապրի լոյսը կորսնցուցած ու զայն վերագտած ըլլալու գեղագիտական հաճոյքը, այլեւ կ'ապրեցնէ զանոնք իր կտաւներուն վրայ ու կը փոխանցէ ականդիրին։ Ինչպէս՝ «Միրով պաշտպանուած» եւ կամ «Կիրակնօրեայ», «Առաւօտ» կտաւները։

Վերածնունդի շարք մը դեղանկարիչներու մօտ լոյսը պատուհաններէն կը թափանցէ եւ կ'ողողէ գլխաւոր կերպարը կամ շրջապատը (Էօնարտօ Տա-Վինչի, Վերմեր...), ուրիչներու պարագային լոյսը կը բխի ուղղակի գլխաւոր կերպարէն (յատկապէս երբ Յիսուս մանուկն է այդ մէկը) (Գաւաճօ, Ռեմպրանդ ...):

Եուրոզ թէեւ երբեմն վերածնունդի վարպետներու նման կամարաձեւ պատուհաններ եւս կը պատկերէ (ինչպէս «Ներշնչումը Մեր Միջեւ» կտաւի պարագային), սակայն անոր լոյսի աղբիւրը անորոշ կը մնայ եւ չի կեդրոնանար կերպարի մը կամ առարկայի մը վրայ, որովհետեւ Եուրոզի համար Լոյսը միշտ լոյս է, կայ ու կը մնայ իբրեւ տիեզերական գոյ, խաւարն է որ հիմա կայ, սակայն քիչ յետոյ կրնայ չըլլալ...:

Ճի՛շդ այս պատճառով լոյսը նաեւ յոյսի աղբիւր է Եուրոզի համար:

ՀԵՇՏԱՆՔ

Ք.- Նուռը

Նռան խորհրդանշանը այնքան հին է ու այնքան տարածուած տարբեր մշակոյթներու մէջ, որ կարգ մը մասնագէտներ կ'ենթադրեն, որ կենաց Ծառի բնօրինակը Նռենին պէտք է որ ըլլայ: Հին աշխարհի քիչ թէ չատ զարգացած բոլոր ժողովուրդները կը պաշտեն ծառը իբրեւ կեանքի աղբիւր: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը պաշտէր այն ծառը, որ առաւելագոյն չափով սնունդ կու տար մարդուն եւ բուժման յատկութիւններ կը դրսեւորէր: Եւ որովհետեւ տարբեր տարածքներու վրայ, տարբեր տեսակի ծառեր կային, իւրաքանչիւր երկիր կը պաշտէր իրեն յատուկ ծառ մը կամ բոյս մը: Չինացիները կը պաշտէին ճին-սենկը, հնդիկները՝ մանկոն, բաբելացիներն ու հրեաները՝ արմաւենին, հին եգիպտացիները՝ ժանտաթզենին, յոյները՝ ձիթենին, իսկ հայերը՝ նռենին:

Նուռը իր համեղութեան զուգահեռ ունի նաեւ դեղեցիկ ու հետաքրքրական տեսք: Կարելու պարագային անոր արնագոյն ու կիսաթափանց հատիկներու փեթականման չարուածքն ու կչռոյթը, ոչ միայն կը զարմացնեն այլեւ կը հիացնեն մարդ արարածը: Ասոր վրայ եթէ գումարենք նաեւ անոր բուժիչ յատկութիւնները, ապա ըմբռնելի կը դառնայ թէ ինչո՛ւ նուռը կը դասուի իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ պտղաբերութեան, սիրոյ, երիտասարդութեան եւ նոյնիսկ անմահութեան պտուղ:

Հինտուիզմի մէջ Նուռը կը խորհրդանշէ յաջողութիւն (prosperity) եւ պտղաբերութիւն (fertility) եւ ուղղակիօրէն կ'առընչուի արգասաւորութեան՝ հողի դիցուհի Պհումեեւիի (Bhoumedevi) եւ պտուղներուն սերմ պարգեւող Կանեշայի (Ganesha) հետ:

Իսկ Այուրվետայի (Ayurveda) մէջ վկայութիւն կայ այն մասին, թէ Նռենին իր բոլոր մասերով (արմատ, կեղեւ, տերեւ, ծաղիկ եւ պտուղ) կ'օգտագործուէր իբրեւ դեղամիջոց տարբեր տեսակի հիւանդութիւններ բուժելու համար: Իր բուժիչ յատկութիւններուն, համեղութեան ու դեղեցիկ տեսքին չնորհիւ, հին մշակոյթներու մէջ Նռան չուրջ հիւսուած են եղեցիկ առասպելներ ու աւանդութիւններ: Յունական դիցաբանութեան մէջ Տիտան-Օրիոն (Titan-Orion) աստուածու-

ԲԱԳԻՆ

թեան կնոջ անունը Պոեօթէա (Boetea) է, որ կը նշանակէ՝ Նուռ։ Յունական այլ բարբառով մը հողի դիցուհիին՝ Ռհէա (Rhea) անունը եւս Նուռ իմաստը ունի։ Նուռը իբրեւ կեանքի - մահուան, յաջողութեան եւ առհասարակ աստուածային յատկութիւններ ունեցող պտուղ բազմիցս կը յիշատակուի ու կը մեծարուի յունական առասպելաբանութեան մէջ։ Մինչեւ հիմա գիւղական շրջաններու մէջ Նուռը յաջողութեան եւ արգասաւորութեան խորհրդանշան է։ Ոչ միայն հնդկական եւ կամ յունական դիցաբանութիւններու քով, այլեւ բազմաթիւ արեւելեան հին մշակոյթներու մէջ նուռն կը վերագրուին բուժող, բեղմնաւորող եւ երիտասարդացնող յատկութիւններ։ Իսկ հրէական կրօնքի մէջ, Նուռը ոչ միայն Սուրբ է ու անմահական, այլեւ ճշմարտացիութեան խորհրդանշան է։ Ըստ հրէական աւանդութեան, նուռն հատիկներու քանակը 613 է, ճիշդ այնքան, որքան Թորահ (Torah) պատուիրաններու քանակը։ Հայկական եւ Սասանեան թագաւորական դահերու նման, Սողոմոն Իմաստունի թագին ճեւը եւս ներշնչուած կը թուի ըլլալ Նուռն ծաղիկէն։ Իսկ սեմական դիցուհիներէն մէկը ուղղակիօրէն կը կոչուի Ռըմման (Remman), որ կը նշանակէ Նուռ։

Նռնենիին իբրեւ կենաց ծառ հնագոյն պատկերման կը հանդիպինք ուրարտական որմնանկարներու մէջ։ Հայերու պարագային եւս Նուռը մտած է կենցաղի մէջ եւ մինչեւ այսօր կը համարուի սիրոյ, պտղաբերութեան եւ անմահութեան խորհրդանիշ։ Ըստ ազգագրական բնոյթի հայկական աւանդութեան մը, մինչեւ ԺԹ դարու վերջերը երբ գիւղական շրջաններու մէջ կինը յղանար, կ'ամչնար բառացիօրէն տեղեկացնելու ամուսնոյն, այլ նուռ մը (իսկ նուռ չգոյլալու պարագային՝ կարմիր խնձոր մը) կը նուիրէր անոր։ Հեթանոսական շրջանին հայերը նուռէն գինի կը պատրաստէին (այս սովորութիւնը մինչեւ հիմա կը շարունակուի) որ կը համարուէր անմահութիւն պարգեւող հեղուկ (Նեկտար)։ Իսկ հայ հոգեւոր մշակոյթի մէջ նուռը լայնօրէն օգտագործուած է, թէ հոգեւոր գրականութեան, թէ մանրանկարչութեան եւ թէ բարձրաքանդակներու մէջ իբրեւ Քրիստոսը խորհրդանշող եւ անմահութիւն պարգեւող պտուղ։ Այս իմաստով մեզի յայտնի են նաեւ վերածնունդի ռահվիրաներու՝ Սանտրօ Պոթիչելլիի եւ Լէոնարտօ տա Վինչիի սրբանկարները՝ "Madonna of the pomegranade" եւ "Madonna and child with pomegranade" ստեղծագործութիւնները։ Այս սրբանկարներուն մէջ, ճեղքուած եւ բացուած նռան հատիկները կը խորհրդանշեն Յիսուս մանուկի ապագայ տառապանքներն ու չարչարանքը, որոնք սակայն յարութեան եւ անմահութեան խորհուրդը եւս կ'աւետեն։

Նոյնիսկ Գուրանին մէջ նուռը քանի մը անգամ կը յիշատակուի իբրեւ Աստուծոյ ստեղծագործութիւն եւ դրախտային պտուղ։

Այս բոլորէն ի յայտ կու գայ թէ Նուռը հին աշխարհի մէջ, իսկապէս կենսական նշանակութիւն ունէր եւ իմաստային առումով աստուածային խորհուրդներ կը պարունակէր իր մէջ։

Ուրեմն պատահական չէ որ հայ նկարիչներ (եւ ոչ միայն հայ) թէկուզ բնազդաբար եւ տարերայնօրէն հրապուրուին Նուռի տեսքով ու պատկերն զայն։

Եուրոզի պարագային նուռ խորհրդանշանի պատկերումը սերտօրէն կապուած է անոր յիշողութեան հետ, թէկուզ ցեղային առհասական ճանապարհով։ Եուրոզ կը յիշէ, թէ տակաւին պատանի՝ աշնան եղանակի մը կ'այցելէ նռնենիներով հարուստ Հայաստանի Զանգեզուրի շրջանը, եւ յանկարծ իր առջեւ կը բացուի նռնենիներու պուրակ մը։ Աշնան թեթեւ քամիի ազդեցութեան տակ նռնենիները կ'օրօրուին, երփներանգ տերեւները բոցավառ դաշտի մը տպաւորութիւնը կը ստեղծեն, իսկ անոնցմէ կախուած կարմիր ու գեղեցիկ նուռերը պսպղուն կայծերու նման չունչ ու կենսունակութիւն կու տան բնութեան տարերքին։

Պատկերացուցէք, որ յոգնած, անօթի, ծարաւ ու կրքոտ պատանին հրապուրուած տեսարանի անդիմադրելի քաշողականութենէն, կը վազէ եւ իր հանդիպած առաջին նուռերը կը քաղէ ու կը ծծէ անոնց հիւթը, այնպէս ինչպէս սովալլուկ մանուկ մը պիտի ծծէր իր մօր կաթը։ Պատկերացուցէք թէ արբունքի շրջանի մէջ եղող այդ գգայուն պատանին ի՛նչ մեծ բաւականութիւն պիտի ստանար այդ հիւթեղ ու ճաքճքած նուռերէն, որոնցմէ բացառուած չէր կրնար ըլլալ նաեւ անոնց «էրոթիք» հանգամանքը։ Իսկ երբ իր ծնողներն ու ու-

սուցիչները բացատրութիւններ կու տան իրեն նուռի օգտակարութիւններուն եւ խորհուրդներուն մասին, Եուրոզի յիշողութեան մէջ նուռը կը մնայ իբրեւ համեղ, գեղեցիկ, սակայն խորախորհուրդ ու աստուածային պտուղ մը, որուն հիւթը ծծելը կը դառնայ ծիսական եւ սեռայնօրէն խորհրդանշական...։

Ահաւասիկ թէ ինչո՛ւ Եուրոզի սիրող զոյգերը իրենց սեռային յարաբերութեան ամենաթէժ վայրկեաններուն իսկ ծիսականօրէն իրենց ձեռքը բռնած կ՛ըլլան նուռ եւ կամ կապոյտ վարդ։ Իսկ թէ ինչո՛ւ կապոյտ վարդ, այդ մէկն ալ կը բացատրենք ստորեւ։

գ.- Կապոյտ Վարդ

Կ՛ըսուի, թէ միջնադարուն Արեւելքի մէջ արհեստական միջոցներով կը ստանային կապոյտ վարդ, որ սակայն լազուարթ կապոյտ (azure blue) *էր։ Իսկ 2004ին ճափոնական* (suntory) *եւ աւստրիական* (florigene) *գոյդ ծաղիկի ընկերութիւնները միացեալ ջանքերով կրցան ստանալ կապոյտ վարդի տեսակ մը, որ լայն ժողովրդականութիւն ունեցաւ, ոչ միայն իր գեղեցկութեան եւ իւրայատկութեան համար, այլ նաեւ իր մէջ պարունակած խորհրդանշական իմաստին պատճառով։*

Եւրոպական կարգ մը աւանդութիւններու մէջ կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ ցանկութիւնները իրականացման (attaining the impossible) *առեղծուածը* (mystery)։ *Կապոյտ վարդը իր մէջ կը պարունակէ այն խորհուրդը, որուն տիրանալով ենթական կրնայ իրականացնել իր ամենամեծ ցանկութիւնները, նոյնիսկ կրնայ երիտասարդութիւն ձեռք բերել եւ կամ առինքնել տենչացող անձը ու սէր ներշնչել անոր։ Կապոյտ վարդի հասկացողութիւնը, առաւելաբար տարածուած էր Ժթ դարու կէսերուն՝ վիքթորեան ժամանակաշրջանին* (Victorian Times)։

Մինչեւ այսօր չինական բանահիւսութեան մէջ կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ անհասանելի սիրոյ յոյսի (unattainable love) *բանալին։ Զայն ձեռք բերելու պարագային նոյնիսկ կարելի է հանիլ մերժող սիրոյ էակին ու համոյել զայն։*

Իսկ կան ժողովուրդներ, որոնք կը հաւատան թէ կապոյտ գոյնը ինքնին բուժիչ եւ կազդուրիչ յատկութիւն ունի։ Հայաստանի Զանգեզուրի լեռներու 3300 մեթր բարձրութեան վրայ «կապոյտ» անունով լճակ մը գոյութիւն ունի, որու շրջանի ժողովուրդը մինչեւ հիմա կը հաւատայ թէ լիճը բուժիչ յատկութիւններ ունի։ Ըստ տեղի բնակչութեան, եթէ մէկը մաքուր սրտով ու համոզումով անոր մէջ լողայ, ապա կը բուժուի իր

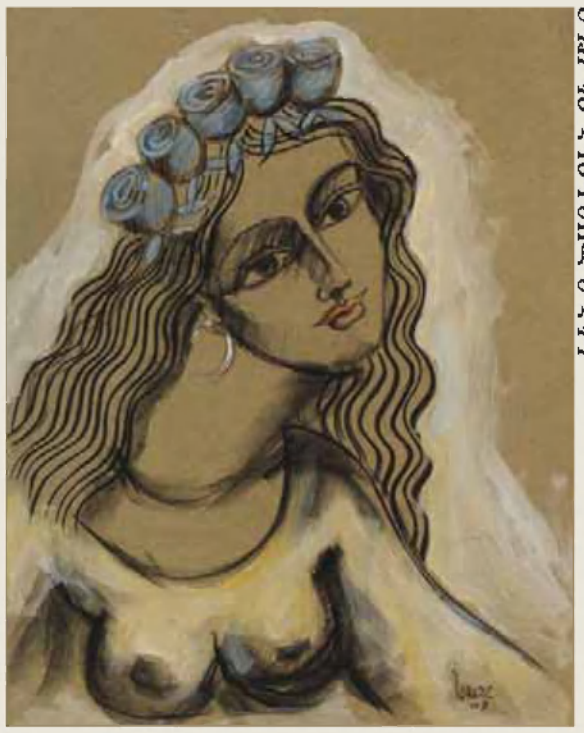

Կինը ծաղկանքի մէջ

Աղջիկ՝ ձիուն հետ

հիւանդութիւններէն։

Հնդկական դիցաբանութեան մէջ Հարէն Վիշնուի (Lord Vishnu) եւ Հարէն Քրիշնա (Lord Krishna) սրբազան գոյնը կապոյտն է։ Անոնց մարմնի գոյնն իսկ կապոյտ է, որովհետեւ ըստ հինաւու դիցաբանութեան կապոյտ գոյնը կարողութիւնը ունի իր մէջ ծծելու (absorb) բոլոր տեսակի չարութիւնները ու նոյնիսկ թոյները։ Միեւնոյն ատեն կապոյտը կը խորհրդանշէ քաջութիւն ու վճռականութիւն (bravery and determination), որոնց միջոցով աստուածները կ'ոչնչացնեն չարը (evil)։ Այս պատճառով հինաւու հաւատացեալները իրենց տառապանքներու եւ հիւանդութիւններու փրկութեան համար կ'երթան եւ կ'աղօթեն Հարէն Վիշնուին եւ Հարէն Քրիշնայի։ Եւրոզ եւս ունի տառապող մերկ կերպարներ, որոնք ամբողջութեամբ պատկերուած են կապոյտի տարբեր երանգներով։ Ըստ բնազանցութեան (metaphysic)՝ "Blue is the color of truth, serenity and harmony, by helping to sooth the mind. It is good for cooling, calming reconstructing and protecting Good for fevers, calming the body and mind, raising frequency..." որ թարգմանի՝ «Կապոյտը ճշմարտութեան, պայծառութեան եւ ներդաշնակութեան գոյնն է։ Կը զովացնէ, կը հանդարտեցնէ, կը կազդուրէ միտքն ու մարմինը, միեւնոյն ատեն կ'աշխուժացնէ անհատը...»։

Իսկ Գանտինոքիի համար իւրաքանչիւր դոյն իր իմաստը ունէր։ Ան կ'ըսէ, թէ կապոյտը մաքուր է եւ անսահման, արտաքին հանգստութիւն յառաջացնող»։

Հակառակ անոր, որ բնութեան մէջ կապոյտ վարդ գոյութիւն չունի, Եւրոզ մաքուր սիրոյ խորհրդանշան՝ վարդին համար ընտրած է կապոյտ գոյնը։ Պատահական չէ, որովհետեւ մարդկային հասարակութիւնը աւելի քան երբեք մարմնական գուգահեռ կարիքը ունի նաեւ մտային եւ մանաւանդ հոգեկան կազդուրման եւ բուժման։ Ան երբ կազդուրման եւ բուժման գոյնը ու մաքուր սիրոյ խորհրդանշանը իրարու կ'ընդելուզէ՝ նոյնութեամբ չի պատճենահաներ վարդը, ո՛չ բովանդակութեամբ եւ ոչ ալ ձեւոյթով, այլ նոր յղացքով կը «սրբագրէ» զայն ու կը վերածէ սեփական ստեղծագործութեան։ Օրինակ, վարդը պէտք է փչոտ ըլլայ։ Միջնադարեան թրուպատուրները (troubadour) Օմար Խայեամ, Սայեաթ Նովա ...) երբ սէրը կ'երգէին, չէին մոռնար անոր փչոտ, ծակող յատկանիշը, որովհետեւ սէրը ցաւցնող է նաեւ։ Եւրոզի կապոյտ վարդերը փուշ չունին։ Անոր համար կապոյտ վարդը չի ցաւցներ, այլ՝ ընդհակառակը, պէտք է որ հանդրստացնէ ու բուժէ տագնապահար ու հիւանդ մարդը։

Փաստօրէն մաքուր սիրոյ վրայ հիմնուած մարդկային փոխ յարաբերութիւններու նուազման հետեւանքով ընչաքաղցութիւնն ու նիւթապաշտութիւնը երբեմն ծայրայեղական չափանիշներու կը հասնին ու կ'ապականեն մարդու միջավայրն ու ներաշխարհը։ Յատկապէս կարգ մը ժողովուրդներու քով կ'ոտնահարուին մարդկային տարրական իրաւունքներն իսկ։ Ի տես այս բոլորին գգայուն արուեստագէտը կը տագնապի, կը տառապի եւ ուրոյն յղացքներով կը պայքարի յանուն մարդու մտքի ու հոգիի ազատութեան, յանուն մարդկային հասարակութեան կազդուրման ու առողջացման...

Ահաւասիկ թէ ինչո՛ւ Եւրոզի ստեղծագործութիւններուն մէջ յաճախ կը հանդիպինք կապոյտ վարդի պատկերման՝ սիրող գոյգերու ձեռքերուն, կիներու ճակատներուն վրայ չարուած իբրեւ գլխազարդ, ծաղկեփունջի ձեւով դրուած ծաղկամաններուն եւ կամ՝ նոյնիսկ սուրբերու ձեռքերուն (Սուրբ Արքանճելօ Թատինի), ուր կը փոխարինէ խաչը իբրեւ մարդկութեան (դուք կրնաք ըսել՝ քրիստոնէական) խորհրդանշան։ Կապոյտ վարդի միջոցով մարդկութեան կը փոխանցէ «սիրեցէք զմիմիեանս» յայտնի խօսքը, որ հանդուրժողականութեան, համերաշխութեան ու խաղաղութեան պատգամն է։ Այսպիսով կապոյտ վարդը Եւրոզի ոչ միայն կարեւորագոյն խորհրդանշանն է, այլ նաեւ գեղագիտական ըմբռնումներու գաղափարական առանցքը կը թուի ըլլալ, որովհետեւ ան իր ողջ արուեստով կը ճգտի բարիին, վսեմին ու գեղեցիկին՝ բառին ամբողջական իմաստով։

Այս առումով Եւրոզի արուեստը պատմողական բնոյթ ունի, սակայն չի սահմանափակուիր խօսքի իմաստով, անոր խորհրդանշանները թէ գեղեցիկ են իրենց արտաքին տեսքով, եւ թէ թաթաւուն են ներքին հոգեմտաւոր յուզականու-

թեամբ։ Եուրոզի մօտ ներքին յուզականութիւնը կը դրսեւորուի տարերայնօրէն, որովհետեւ անոր խորհրդանշանները կը բխին ներքին ուժեղ թելադրականութենէ, որ ոչ միայն կը խթանէ երեւակայութիւնն ու զգայական աշխարհը, այլ նաեւ կը նպաստէ ու կը յուզէ արուեստասէրը։

Փիքասօ եւս յանձնառու (engagé) կերպարուեստագէտ էր. ան իր ստեղծագործութիւնները աւելի ազդու եւ ուժեղ դարձնելու համար չէր վարաներ խորհրդանշաններ օգտագործելէ։ Օրինակի համար «Կերնիքա»յի մէջ պատկերուած ցուլը կը խորհրդանշէ դաժանութիւնն ու խաւարամտութիւնը, իսկ ձին՝ տառապող ու պայքարող մարդկութիւնը։ Ան կ՚ըսէ. «Պէտք է պայքարիլ այն ամէն ինչի դէմ, որ կը սպառնայ երեւակայութեան ազատութեան»։ Փաստօրէն Փիքասօ չէր հանդուրժեր իր ժամանակի բռնատիրութիւնները (յատկապէս սպանական) եւ իր արուեստով կը պայքարէր, յանուն մտքի ու հոգիի ազատութեան։ Ուրիչ տեղ մը Փիքասօ աւելի կը յստակացնէ իր միտքը. «Գեղանկարչութիւնը բնակարաններ զարդարելու համար չէ, ան պատերազմի գործիք է չարագործներու վրայ յարձակելու եւ անոնցմէ պաշտպանուելու համար»։ Ի հարկ է Փիքասօ ոչ թէ կ՚արգիլէր գեղանկարներով զարդարել բնակարանները, այլ կ՚ուզէր հասկցնել թէ գեղանկարչութիւնը յարդարային (decorative) առարկայ չէ։ Արուեստը որու միջոցով կարելի է պայքարիլ ժխտական երեւոյթներու դէմ յանուն մարդկային իրաւունքներու կրնայ այլապէս փոխարինել աշխարհակործանի գէնքերը։ Անոր համար արուեստով մղուած պայքարը չատ աւելի մարդկային է ու արդիւնաւէտ քան որեւէ տեսակի զէնք։

Իր արուեստով, գոյներով ու խորհրդանշան-

ՆԵՐՇՆՉՈՒՄԸ ՄԵՐ ՄԻՋԵԻ

ներով նոյնը կ՚ընէ նաեւ Եուրոզ։

Իսկապէս արուեստով մղուած պայքարը ամենամարդկային ու ազնուագոյն պայքարի տեսակ է։

ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ
Պէյրութ

«ԿԵԱՆՔԸ ԱՐԺԷՔՆԵՐՈՎ ԻՄԱՍՏԱՒՈՐԵԼ»
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
Անթիլիաս, 2009

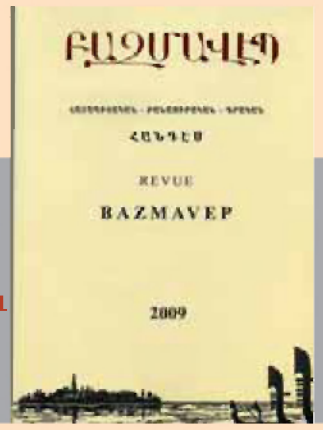

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»
Հայագիտական հանդէս
Հայկական ճեմարան Սրբոյն Ղազարու
Վենետիկ - Ս. Ղազար
2009

«ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒԺԵՐՈՒ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ ԱՆՈՐ ՆԿԱՏՄԱՄԲ»
Հեղինակ՝ ԴՈԿՏՈՐ ՍԱԼԷՀ ՋԱՀՐԷՏՏԻՆ
«ԽԱՉԻԿ ՊԱՊԻԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ» ԹԻՒ 2, Անթիլիաս, 2010

«ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ ՏԱԳՆԱՊԻ ԸՆԴՄԷՋԷՆ»
(Խոհեր եւ անդրադարձումներ)
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՃԵԱՆ
Պէյրութ, 2009

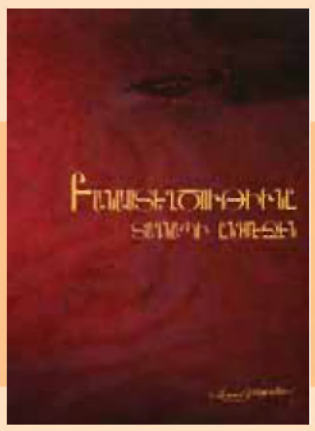

«ՊՈԼԻՍԸ ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ»
Հեղինակ՝
Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ
Ա. հատոր
(1453 - 1800)

Վերահրատարակութիւն
Անթիլիաս, 2010
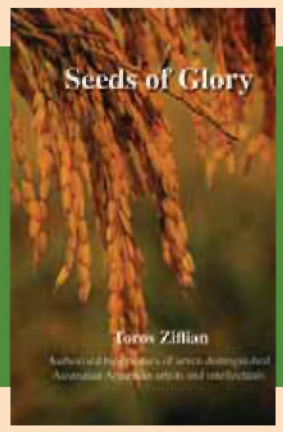
“SEEDS OF GLORY”
Հեղինակ՝ ԹՈՐՈՍ ՋԻՖԼԵԱՆ,
Աւստրալիա, 2009